

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ ԱՐԹՈՒՐԻ

ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՒՔՅԵԿՏ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԲ.00.03 - մասնավոր իրավունք (քաղաքացիական, առևտրային (կոմերցիոն),
միջազգային մասնավոր, ընտանեկան, աշխատանքային, սոցիալական
ապահովության իրավունք) մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտությունների
թեկնածուի
գիտական աստիճանի համար

Գիտական ղեկավար՝
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան

ԵՐԵՎԱՆ 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ 1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ	16
§1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	16
§2. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ	33
§3. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ	51
§4. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՍՈՒՔՅԵԿՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	62
ԳԼՈՒԽ 2. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՄՔԸ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂ (ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ) ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ	81
§1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ (ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ) ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	81
§2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ	100
§3. ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ .	124
§4. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	132
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ.....	166
Օգտագործված գրականության ցանկ	171
ա) Նորմատիվ իրավական ակտեր և իրավական ակտերի նախագծեր.....	171
բ) Դատական ակտեր	173
գ) Տեսական գրականություն և գիտական հոդվածներ	176

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արենախոսության թեմայի արդիականությունը: Հասարակության զարգացման ներկայիս փուլում մասնավոր իրավահարաբերությունների և մասնավոր շահերի դիտարկմանը գրեթե համահավասար կարևորվում և մեծ ուշադրության է արժանանում հասարակական նշանակության իրավահարաբերությունների ուսումնասիրությունն ու գոյություն ունեցող հիմնահարցերի արդյունավետ լուծումների որոնումը: Հատկանշական է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտների մեջ առանձնանում են նրանով, որ հասարակական նշանակության բոլոր իրավահարաբերություններն այս կամ այն կերպ առնչվում են դրանց, և վերջիններիս վստահված է հասարակության առավել ընդհանուր շահերի ներկայացումն ու պաշտպանությունը: Հետևաբար նշված տեսակի իրավաբանական անձանց գործունեության հետ կապված հիմնահարցերն ու դրանց հնարավորինս արդյունավետ լուծումներ տալու անհրաժեշտության գիտակցումը կասկածի տեղիք չի տալիս:

Ավելին՝ վերջին շրջանում և ներկայումս ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող օրենսդրությունը գտնվում է նաև Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների իրավաստեղծ մարմինների, ինչպես նաև խնդրո առարկա ոլորտի բարեփոխումներին աջակցելու նպատակով ստեղծված միջազգային կառույցների ուշադրության կենտրոնում: Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետության զարգացման արդի ուղղություններից մեկը քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը նպաստելն է, որում առաջնային դեր ունեն քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներից ոչ առևտրային կազմակերպությունները, որոնք իրենց առաքելությունն իրականացնում են շատ հաճախ գույքային իրավահարաբերություններին մասնակցելու միջոցով: Չնայած օրենսդրական մեխանիզմների սակավությամբ ու դրանց գործունեության ներկայիս տարերայնությամբ պայմանավորված լայնածավալ ուսումնասիրությունների անհրաժեշտությանը, այդուհանդերձ, ոչ առևտրային կազմակերպությունների՝ որպես քաղաքացիական իրավահարաբերության առանձնահատուկ սուբյեկտների գործունեությունը և դրա կապակցությամբ առաջացող հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում լիարժեքորեն բացահայտված և լուսաբանված չեն՝ պայմանավորված այս ոլորտում կատարված ուսումնասիրությունների խիստ սակա-

վությամբ:

Արդյունքում՝ վտանգվում են հասարակական ոլորտի իրավահարաբերությունների մասնակիցների շահերը, քանի որ առկա օրենսդրական կարգավորումների հետևանքով ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության նպատակայնությունն ու արդյունավետությունը էական կասկածների տեղիք են տալիս, մինչդեռ դրանց կարգավորումն ու արդյունավետությունն անհատների մակարդակից վեր է և, եթե կարևորվում են մասնավոր շահերը, ապա առավել քան կարևոր են ընդհանուր հասարակության կամ դրա որոշակի խմբերի շահերը: Ընդ որում՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների արդյունավետ գործունեությունը մեծապես կապված է վերջիններիս՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի խնդիրները վերհանելու և լուծելու հետ՝ ինչին ուղղված է սույն աշխատանքը:

Վերոգրյալից բացի, հաշվի առնելով, որ այս ոլորտը հատկապես գույքային իրավահարաբերությունների շրջանակներում լայն հնարավորություններ է ընձեռում տարատեսակ չարաշահումների, սույն գիտական աշխատանքն ուղղված է նաև այդ չարաշահումների դեմ պայքարելու համար գործուն կառուցակարգեր առաջարկելու միջոցով լուծելու ոլորտում առկա ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական հիմնահարցեր:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտ են հանդիսանում ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ քաղաքացիական հարաբերությունները՝ հիմնականում հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների օրինակով, իսկ առարկան՝ սույն աշխատանքի նպատակներին և խնդիրներին համահունչ ոչ առևտրային կազմակերպությունների և վերջիններիս մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների իրավական կարգավորման առկա հիմնախնդիրները:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակը ՀՀ-ում ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների համակարգային ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունն է, տեսական և գործնական հիմնախնդիրների վերհանումը, շրջանառության մեջ տեսական նոր դրույթների, տերմինների և պատկերացումների ներդրումը, կատարված համալիր հետազոտության արդյունքների հիման վրա ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ

իրավահարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության բացերի լրացումը, առկա կարգավորումների կատարելագործումը, ինչպես նաև նշված իրավահարաբերությունների մասնակիցների և շահառուների իրավունքների իրացման ու պաշտպանության մեխանիզմների ամրապնդմանն ու զարգացմանն ուղղված առաջարկների մշակումը:

Վերոնշյալ նպատակներին հասնելու համար խնդիր է դրվել.

1. բացահայտել մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի բնույթը, էությունը, վերջիններիս բնորոշ տարբերակիչ գծերը, և այդպիսով՝

2. ուսումնասիրել և գտնել ոչ առևտրային կազմակերպությունների հատկանիշների հստակեցման և սահմանման չափանիշները,

3. ուսումնասիրության առարկա դարձնել ոչ առևտրային կազմակերպությունների տեսակների հստակեցման ու քաղաքացիական իրավունակության վերաբերյալ հիմնահարցերը,

4. հիմնականում հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների օրինակով վերլուծել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կամքը ձևավորող և արտահայտող մարմինների գործառույթներին, գործունեությանը և քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությանն առնչվող հիմնահարցեր,

5. վեր հանել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական, գործունեությամբ զբաղվելու առանձնահատկությունները,

6. հիմք ընդունելով նման աշխատանքներին ներկայացվող ծավալային սահմանափակումները՝ հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների օրինակով համեմատական անդրադարձ կատարել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման առանձնահատկություններին և առևտրային կազմակերպություններից տարբերություններին (ներառյալ՝ կորպորատիվ կառավարում» և «իրավաբանական անձի կառավարում» եզրույթների կիրառելիությունը),

7. ուսումնասիրել ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ քաղաքացիական իրավահարաբերությունների կարգավորմանը վերաբերող ՀՀ և արտասահմանյան պետությունների, ներառյալ՝ Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի, Նիդեռլանդների, Կանադայի, ԱՄՆ-ի իրավական համակարգի առանձնահատկություն-

ները, Մարդու իրավունքների եվրոպական, ՀՀ սահմանադրական, վճռաբեկ դատարանների, ինչպես նաև օտարերկրյա պետությունների դատարանների որոշումները, տարբեր պետությունների իրավասու պետական մարմինների (օրինակ՝ ԱՄՆ ներքին եկամուտների ծառայություն, Կանադայի եկամուտների գործակալություն և այլն) կողմից տրված գործնական նշանակություն ունեցող պարզաբանումները, Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային միավորումների կողմից հրապարակված իրավական ակտերն ու մեկնաբանությունները՝ հետազոտելով բոլոր այն կիրառելի և առանձին հետաքրքրություն ներկայացնող իրավական համակարգերն ու կարգավորումները, որոնք բացակայում են ՀՀ-ում կամ բավականաչափ մանրամասն ու արդյունավետ կարգավորած չեն՝ նպատակ ունենալով վեր հանելու Հայաստանի Հանրապետության համար առավել կիրառելի լուծումները:

Միաժամանակ պայմանավորված սույն աշխատանքի նպատակներով և խնդիրներով՝ ուսումնասիրությունը չի ընդգրկում ոչ առևտրային կազմակերպությունների ստեղծման, վերակազմակերպման և լուծարման հիմնահարցերն ու պետության կամքով ստեղծված կազմակերպությունների քաղաքացիական իրավասուբյեկտության առանձնահատկությունները:

Հետազոտության թեմայի մշակվածության աստիճանը և տեսական հիմքը:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների և վերջիններիս մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների ինստիտուտի վերաբերյալ տեսական խորը և համապարփակ ուսումնասիրությունները հայկական իրականության մեջ գրեթե բացակայում են, իսկ հայրենական մի շարք հեղինակներ իրենց աշխատություններում անդրադարձել և վերլուծել են քննարկվող կազմակերպությունների և իրավահարաբերությունների առանձին դրսևորումներին վերաբերող որոշ հիմնահարցեր: Դրանցից կարելի է առանձնացնել սույն աշխատության համար որպես տեսական և գիտական հիմք ծառայած Վ. Դ. Ավետիսյանի, Տ. Կ. Բարսեղյանի, Դ. Մ. Սերոբյանի աշխատությունները, որոնք սակայն ամբողջությամբ ոչ առևտրային կազմակերպությունների ինքնուրույն բնույթին և ոչ առևտրային կազմակերպություններին, ինքնին, չեն վերաբերում: Ոչ առևտրային կազմակերպություններին և վերջիններիս մասնակցությամբ իրավահարաբերություններին վերաբերող հարցերը հետազոտության են ենթարկվել ինչպես արևմտյան, այնպես էլ

հետխորհրդային մի շարք երկրների (ԱՄՆ, Նիդեռլանդներ, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Վրաստան, Ուկրաինա և այլն) գիտական աշխատություններում: Դրանց շարքում կարելի է առանձնացնել Ա. Սունգուրովի, Ա. Քոմփթելայի, Բ. Բյախմանի, Գ. Շերշենևիչի, Դ. Ռենցի, Զ. Չերնիլովսկու, Է. Ֆրիմանի, Ի. Իվանովայի, Ի. Մոստովիցի, Կ. Լաուէի, Կ. Հոբտի, Հ. Էլլերի, Մ. Բուշելի, Մ. Բրագինսկու, Մ. Քելիի, Մ. Ֆրիդմանի, Ն. Ժովնիրի, Պ. Բարենբյումի, Պ. Ուիթի, Զ. Բականի, Զ. Հոբկինսի, Ս. Բրատուսի, Ս. Մագիլսկայայի, Ս. Պրոշինի, Ս. Սալավյովի, Վ. Զորկինի, Ք. Քորնֆորթի, Օ. Կուտաֆինի, և այլոց աշխատությունները:

Հետազոտության իրավական և փորձառական հիմքը: Հետազոտության նորմատիվային հենքը կազմել է ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունը կարգավորող ՀՀ օրենսդրությունը: Աշխատանքի իրավական և փորձառական հիմք են հանդիսացել նաև արտասահմանյան երկրների նորմատիվ իրավական ակտեր, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, ՀՀ սահմանադրական, վճռաբեկ, ինչպես նաև օտարերկրյա մի քանի պետությունների դատարանների դատական ակտեր, Եվրոպայի խորհրդի կողմից հրապարակված մի շարք իրավական ակտեր:

Հետազոտության ընդհանուր մեթոդաբանությունը և հատուկ մեթոդներն ու եղանակները: Ատենախոսությունում, պայմանավորված հետազոտման կոնկրետ նպատակով ու խնդիրներով, օգտագործվել են ինչպես ընդհանուր հետազոտական՝ դիալեկտիկական, լեզվատրամաբանական ու համատեսական՝ ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, սինթեզի, անալիզի մեթոդները, այնպես էլ մասնագիտական հատուկ՝ համակարգակառուցվածքային, իրավահամեմատական, ձևական-իրավաբանական մեթոդները, որոնց կիրառմամբ վերլուծվել են ՀՀ ու օտարերկրյա պետությունների՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունն ու դրանց վերաբերող օրենսդրությունը, գիտահետազոտական աշխատանքները, դատական ակտերը, վեր են հանվել այս բնագավառում առկա տեսական և գործնական հիմնախնդիրները, դրանց կարգավորման ուղղությամբ առաջարկվող ընդհանուր լուծումները և այլն:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունը հայրենական իրավագիտության առաջին համապարփակ և ամբողջական գիտահետազոտական ուսումնասիրությունն է, որտեղ փորձ է կատարվել հիմնականում հասարակական կազ-

մակերպությունների և հիմնադրամների օրինակով հիմնավորել ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ քաղաքացիական իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունները, վեր հանել ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց բնորոշ հատկանիշները, կառավարման (ներառյալ՝ կորպորատիվ կառավարումը) առանձնահատկություններն ու նախընտրելի մոդելը, այդ թվում՝ ոչ առևտրային կազմակերպություններում շահերի բախմանը, չափազանց բարձր վարձատրությանը, կառավարման մարմինների պատասխանատվությանը վերաբերող իրավակարգավորումների բացերը, ներկայացնել ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների առավել արդյունավետ կարգավորման համար վերջիններիս դասակարգումը և դասակարգումից բխող առանձնահատկություններով պայմանավորված իրականացնել դրանց մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության մեխանիզմների ուսումնասիրություն, վեր հանել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման ոլորտում առկա օրենսդրական և իրավակիրառ խնդիրներն ու առաջարկել առաջադեմ լուծումներ: Ավելին՝ սույն ատենախոսությամբ հետազոտվել ու բնութագրվել են ոչ առևտրային կազմակերպությունների՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի առանձնահատկություններին վերաբերող այնպիսի տեսական հասկացություններ ու եզրույթներ, որոնք մինչ այժմ հայտնի չեն եղել հայ իրավագիտական մտքին:

Ընդ որում՝ նկարագրված գիտական ուսումնասիրությունը կատարվել է եվրոպացի և ամերիկացի հետազոտողների՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մասնակցությանն առնչվող վերջին շրջանի աշխատությունների ու քննարկվող ոլորտում արտասահմանյան փորձի, այդ թվում՝ համաշխարհային նշանակության փաստաթղթերի¹ հետազոտման հիման վրա՝ նպատակ ունենալով մշակել դրանցում առկա առաջադեմ գաղափարները ՀՀ-ում ներդնելու ուղիները: Արդյունքում՝ ընդհանրացնելով կատարված ուսումնասիրությունները, արվել են ինչպես տեսական եզրահանգումներ, այնպես էլ ներկայացվել են ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայում առկա թերությունները շտկելուն ուղղված առաջարկություններ: Ատենախոսության գիտական նորույթն առաջին հերթին

¹ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) կողմից պատրաստված և սույն աշխատության առարկային վերաբերող հրատարակություններ:

դրսևորվում է պաշտպանության ներկայացվող դրույթներում և օրենսդրության կատարելագործմանն ուղղված առաջարկներում:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները:

1. Կատարված ուսումնասիրությամբ վեր են հանվել հանրային և մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց բնորոշ հատկանիշները և ըստ այդմ, հիմնավորվել է մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային կազմակերպությունները միավորումների և հիմնադրամների տարանջատելու անհրաժեշտությունը²: Միաժամանակ մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց ձեռնարկատիրական իրավասությունների շրջանակը հստակեցնելու և գոյություն ունեցող օրենսդրական անորոշությունները վերացնելու համար առաջարկվում է որպես ոչ առևտրային կազմակերպություններն առևտրայիններից տարանջատելու հիմք ընդունել ոչ թե գործունեության, այլ ստեղծման նպատակը, որը չի կարող լինել շահույթ ստանալը: Մասնավորապես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը առևտրային և ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց սահմանազատման հիմքում դնում է վերջիններիս՝ *գործունեությամբ* շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելը կամ չհետապնդելը, ինչպես նաև ստացված շահույթը մասնակիցների միջև բաշխելը կամ չբաշխելը, մինչդեռ նույն օրենսգիրքը կատարված օրենսդրական փոփոխություններից հետո ոչ առևտրային կազմակերպություններին իրավունք է տալիս անմիջականորեն զբաղվելու ձեռնարկատիրական, այսինքն՝ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեությամբ: Արդյունքում՝ շահույթ ստանալը իրավաչափորեն կարող է լինել ոչ առևտրային կազմակերպության գործունեության նպատակներից մեկը, մինչդեռ չի կարող լինել ստեղծման նպատակը:

Ավելին՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության իրավաչափությունը գնահատելու համար սահմանում է, որ այն պետք է համապատասխանի կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին, մինչդեռ կանոնադրությամբ սահմանված նպատակները շատ հաճախ նույնանում են գործունեության նպատակների հետ (օրինակ՝ «Հասարակական

² Այս խնդիրներն առավել մանրամասն ներկայացված են եզրակացության 1-3-րդ կետերում:

կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ), ինչի արդյունքում գործնականում անհնար է դառնում քննարկվող կազմակերպությունների ձեռնարկատիրական գործունեության իրավաչափության գնահատումը:

Ուստի առաջարկում ենք սահմանել օրենսդրական հստակ պահանջ առ այն, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեությունը պետք է համապատասխանի վերջինիս ստեղծման նպատակներին:

2. Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հատուկ իրավունակության առնչությամբ կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հիմնավորվել է, որ վերջիններիս առավելապես բնորոշ է ոչ թե ձեռնարկատիրական (սեփական ռիսկով շահույթ ստանալուն ուղղված), այլ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելը (օրինակ՝ առևտրային կազմակերպություններում մասնակցությունից, նվիրատվություն ստացած գույքի վաճառքից կամ վարձակալությունից ստացվող միջոցներ), որի արդյունքում վերջիններս ստանում են եկամուտ: Մինչդեռ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանում է միայն ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից ստացված *շահույթ* մասնակիցների միջև բաշխելու արգելք: Հետևաբար նշված տեսակի կազմակերպությունները կարող են ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունք և շահույթ չհամարվող եկամուտները բաշխել իրենց մասնակիցների միջև, ինչը կարծում ենք թույլատրելի չէ:

Ուստի առաջարկվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսել, որ ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրավունք ունեն զբաղվելու տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, իսկ օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասում նախատեսված շահույթը բաշխելու արգելքի սկզբունքը վերաձևակերպել որպես եկամուտը, այդ թվում՝ շահույթը բաշխելու արգելքի սկզբունք:

3. Ուսումնասիրելով «կորպորատիվ կառավարում» եզրույթը, դրա կիրառելիությունն ու առանձնահատկությունները միավորում համարվող ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ և վերջիններիս կառավարման համակարգում զսպումների ու հակակշիռների գործուն կառուցակարգերի առկայությունը, արդյունքում՝ հասարակական կազմակերպության օրինակով վեր հանելով ոչ առևտրային կազմակերպություն-

ների կորպորատիվ կառավարման առանձնահատկությունները՝ պարզվել է, որ ներկայումս ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէ հասարակական կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարման հստակ մոդել, ինչը հիմնադիրներին բացարձակ հայեցողություն է տալիս գործադիր մարմնի գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմին՝ խորհուրդ, ձևավորելու, ինչպես նաև կառավարման երկաստիճան, եռաստիճան կամ ցանկացած այլ համակարգ ընտրելու հարցում՝ առանց հստակեցնելու ստեղծվող մարմինների իրավասության շրջանակը, միաժամանակ հնարավորություն ընձեռելով հասարակական կազմակերպության կառավարումը կենտրոնացնելու միանձնյա գործադիր մարմնի ձեռքում՝ առանց վերջինիս կողմից հնարավոր չարաշահումների դեմ գործունե կառուցակարգեր նախատեսելու, ինչի արդյունքում վտանգվում է կազմակերպության արդյունավետ կառավարումը:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման նպատակով առաջարկում ենք «Հասարակական կազմակերպությունների» մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու միջոցով սահմանել կազմակերպության կառավարման հստակ մոդել, այն է՝ **կառավարման եռաստիճան համակարգ**՝ ընդհանուր ժողով, խորհուրդ, գործադիր մարմին: Ընդ որում՝ վերոնշյալ նկատառումներից ելնելով՝ օրենքով պետք է նաև հստակ նախատեսվի խորհրդի իրավական կարգավիճակը՝ ներառելով գործադիր մարմին ձևավորելու և դրա գործունեությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու իրավասություն ունենալու հնարավորությունը:

4. Ուսումնասիրելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների կամքը ձևավորող և արտահայտող մարմինների դերը և գործառույթները՝ հիմնավորվել է, որ ոչ միայն իրավաբանական անձի անունից հանդես գալու իրավունք ունեցող, այլև կառավարման այլ մարմիններն իրենց վերապահված գործառույթների և կենսական նշանակություն ունեցող հարցերի վերաբերյալ վերջնական որոշումներ կայացնելու ուժով կարող են էական ազդեցություն ունենալ քննարկվող կազմակերպությունների գործունեության վրա: Ուստի խնդրո առարկա իրավահարաբերություններում անորոշության վերացման, միաժամանակ նաև այս կազմակերպությունների կամքը ձևավորող և արտահայտող մարմինների կողմից հնարավոր չարաշահումները կանխելու, կազմակերպության արդյունավետ գործունեությամբ շահագրգռված այլ անձանց, այդ թվում՝ շահառուների

և պարտատերերի շահերի համակողմանի պաշտպանության նպատակով՝ առաջարկվում է օրենսդրական փոփոխություններ և լրամշակումներ կատարելու միջոցով քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն նախատեսել ոչ միայն կազմակերպության անունից հանդես գալու իրավունք ունեցող, այսինքն՝ գործադիր մարմնի, այլև կազմակերպության բոլոր կառավարման մարմինների անդամների համար՝ վերջիններիս համար սահմանելով հետևյալ պարտականությունները. *գործել՝ ելնելով կազմակերպության լավագույն շահերից, իրականացնել իրենց իրավունքները և կազմակերպության նկատմամբ իրենց պարտականությունները կատարել բարեխիղճ ու ողջամիտ կերպով, պատշաճ մասնագիտական մակարդակով, անհրաժեշտ հոգածություն և շրջահայացություն դրսևորելով, որը սովորաբար նմանապիպ և համեմատելի հանգամանքներում կիրականացնելու ցանկացած ողջամիտ անձ (duty of care), իրենց իրավունքների իրացման և պարտականությունների կատարման ժամանակ գերապապկությունը տալ և հանձնառու լինել կազմակերպության ստեղծման և գործունեության հիմնական նպատակների իրացմանը (duty of loyalty):* Միաժամանակ կարծում ենք, որ պետք է բացառել նշված անձանց պատասխանատվությունն այն դեպքերում, երբ վերջիններս ողջամիտ գործարար տրամաբանությունից ելնելով՝ կայացրել են որոշումներ, նույնիսկ եթե դրանք կազմակերպությանը հետագայում հասցրել են այնպիսի վնասներ, որոնց առաջացումն այդ որոշումն ընդունելիս հստակորեն հաշվի է առնվել որպես ռիսկ (business (best) judgement rule):

5. Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից կնքվող գործարքների և դրանց իրավական հետևանքների առնչությամբ կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հիմնավորվել է, որ շահերի բախման (շահագրգռվածության) առկայությամբ գործարքների, իսկ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս՝ նաև խոշոր գործարքների վերաբերյալ իրավակարգավորումների բացակայության պայմաններում, գործող օրենսդրությունը թույլատրում է քաղաքացիական շրջանառության սուբյեկտներին ոչ առևտրային կազմակերպության կառուցակարգերը ծառայեցնել իրենց շահերին և դրանից էական օգուտներ ստանալ: Այս ռիսկերի կանխարգելման նպատակով առաջարկվում է օրենսդրական մակարդակում ոչ առևտրային

կազմակերպությունների համար նախատեսել խոշոր գործարքների³, ինչպես նաև շահերի բախման (շահագրգռվածության) առկայությամբ գործարքների վերաբերյալ իրավակարգավորումներ, որոնք առնվազն կներառեն հետևյալ պահանջները՝

□ անձանց շրջանակը, որոնց նկատմամբ կիրառելի են շահերի բախման իրավակարգավորումները,

□ այդ անձանց կողմից իրենց հայտնի կնքված կամ կնքվելիք գործարքների և շահագրգռվածության մասին բացահայտումը (ներառյալ՝ տարեկան հաշվետվությունների միջոցով), հավաքագրումն ու ուսումնասիրությունը,

□ շահերի բախման առկայությամբ գործարքների կնքման կարգը. (մասնավորապես՝ որ մարմինը և ինչպիսի ձայների հարաբերակցությամբ պետք է կնքի նմանատիպ գործարքները, կառավարման մարմնի նիստին շահագրգռվածություն ունեցող անձանց քվեարկության բացառում, պարզաբանման ենթակա հանգամանքների վերաբերյալ անհրաժեշտ հարցումների իրականացում, գործարքի պայմանների արդարացիության և կազմակերպության լավագույն շահերից բխելու ու ստեղծման նպատակներին չհակասելու մասին եզրահանգում),

□ շահագրգռվածության առկայությամբ կնքված գործարքների իրավական հետևանքները՝ գործարքի անվավերություն, վնասների հատուցում և այլն,

□ գործարքի անվավերության պահանջի ներկայացման նպատակով հայցային վաղեմության հատուկ ժամկետների նախատեսում:

6. Ուսումնասիրելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների եկամուտների ձևավորման աղբյուրների առանձնահատկությունները, ոչ ողջամիտ վարձատրություն և փոխհատուցումներ տալու միջոցով եկամտի քողարկված բաշխում իրականացնելու հնարավորությունը, և այդպիսով կազմակերպությունն իր հիմնական առաքելությունից շեղելու, դրա արդյունքում՝ շահառուների, հասարակության որոշակի շերտերի, իսկ երբեմն էլ ողջ հասարակության շահերը վնասելու հնարավորությունը, հիմնավորվել է ոչ առևտրային կազմակերպության հիմնադիրներին, անդամներին (մասնակիցներին), կազմակերպության մարմիններում ընդգրկված կամ պայմանագրային հիմքերով աշխատող այլ անձանց տրամադրվող աշխատավարձի կամ վարձատրության և իրենց

³ Այս խնդիրներն առավել մանրամասն ներկայացված են եզրակացության 7-րդ կետում:

վրա դրված պարտականությունների կատարմամբ պայմանավորված փոխհատուցման **ողջամտության պահանջ** սահմանելու անհրաժեշտությունը, որի խախտման համար, կախված կոնկրետ դեպքի հանգամանքներից, պատասխանատվություն կկրի ոչ ողջամիտ վարձատրություն ստացած անձը (միայն մեղքի առկայությամբ) և/կամ կազմակերպության կառավարման այն մարմինը, որը սահմանել է այդ: *Ընդ որում՝ ի թիվս այլ հանգամանքների, վարձատրության ողջամտության գնահատման համար պետք է հիմք ընդունվեն հետևյալ հանգամանքները՝ աշխատողի պարտականությունների բնույթը (եթե անձը կատարում է բարձր մասնագիտական գիտելիքներ պահանջող աշխատանք, ապա վարձատրությունը պետք է բարձր լինի), աշխատանքին հատկացվող ժամանակահատվածը, աշխատողի փորձը, տրված աշխատավարձերի պատմությունը (արդյոք եղել են աշխատավարձի չափի կտրուկ և չհիմնավորված աճեր) և այլն:*

7. Կորպորատիվ տիպի ոչ առևտրային կազմակերպություն և միավորում համարվող հասարակական կազմակերպության շահառուների, պարտատերերի և անդամների իրավունքները պաշտպանելու, անդամության և դրանից բխող իրավունքների և պարտականությունների ծագման պահը հստակեցնելու, կազմակերպության անդամների իրավահավասարությունը, միավորվելու ազատության հիմնարար իրավունքի իրականացումը և կորպորացիայի մասնակցի բացարձակ իրավունք համարվող՝ կառավարմանը մասնակցելու իրավունքը երաշխավորելու նպատակով, միաժամանակ նաև հաշվի առնելով, որ նշված կազմակերպությունները հիմնականում ստեղծվում են ողջ հասարակության կամ դրա որևէ շերտի շահերը պաշտպանելու համար՝ առաջարկում ենք «Հասարակական կազմակերպությունների» մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրամշակումներ կատարելու միջոցով նախատեսել.

□ կազմակերպության անդամների տարբեր դասեր, ծայների քանակ կամ անդամավճարներ սահմանելու հստակ հնարավորություն՝ ելնելով խտրականությունը բացառող որևէ օբյեկտիվ չափանիշից (օրինակ՝ իրավաբանական անձանց միության դեպքում՝ կախված իրավաբանական անձի աշխատակիցների քանակից),

□ հասարակական կազմակերպության անդամների հաշվառումը փոխանցել մասնագիտացված կառույցի, որի դերում կարող է լինել ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրը:

Հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը: Ատենախոսության շրջանակներում կատարված հետազոտությունների տեսական նշանակությունը նախ և առաջ պայմանավորված է նրանով, որ այն ՀՀ-ում ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակցությամբ իրավահարաբերությունների հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը նվիրված առաջին համալիր և ամբողջական հետազոտությունն է: Ատենախոսության շրջանակներում արված վերլուծությունների արդյունքները կարող են օգտագործվել հետագա գիտական հետազոտություններում և այն դասընթացներում, որոնց առարկան առնչվում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների ուսումնասիրությանը: Այս ոլորտի ուսումնասիրության արդյունքները, առաջարկված լուծումներն ու դրանց հիմնավորումները կարող են օգտագործվել նաև իրավաստեղծ, իրավակիրառ գործունեության ժամանակ և ոչ առևտրային կազմակերպությունների բնույթի և բովանդակության ամբողջական ընկալման, հստակեցման գործընթացում:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսությունը պատրաստվել է ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնում: Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլված են հեղինակի կողմից հրապարակված գիտական հոդվածներում, որոնք լույս են տեսել ԲՈՀ-ի կողմից հաստատված ցուցակում ընդգրկված տարբեր ամսագրերում և գիտական ժողովածուներում: Ատենախոսության մի շարք դրույթներ կիրառվել են հեղինակի պրակտիկ գործունեության ընթացքում ՀՀ մի շարք պետական և մասնավոր, այդ թվում՝ իրավաբանական ծառայությունների մատուցմամբ զբաղվող կազմակերպության առաջատար պաշտոններում իրականացված գործունեության ընթացքում:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, 2 գլուխներից, որոնք ներառում են 8 պարագրաֆ, եզրակացությունից, ինչպես նաև օգտագործված իրավական ակտերի և գրականության ցանկից:

ԳԼՈՒԽ 1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ
§1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պետության ժողովրդավարական կառուցվածքը ենթադրում է որոշակի ռեժիմի ստեղծում, որի շրջանակներում ստեղծվում և գործունեություն են ծավալում պետության, հասարակության և մարդու միջև սերտ կապն ապահովող զանազան կառուցակարգեր: Նման ռեժիմի տարբերակիչ հատկանիշ է հանդիսանում քաղաքացիական հասարակության ստեղծումը, որի անդամները ոչ միայն իրացնում են իրենց պահանջմունքները, այլև իրական հնարավորություն ունեն որոշակիորեն ներազդելու պետության վրա և հասարակական վերահսկողություն իրականացնելու վերջինիս գործունեության նկատմամբ: Քաղաքացիական հասարակության լիարժեք զարգացման իրավական ապահովումը հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող լայնածավալ իրավական բարեփոխումների, ներառյալ՝ ՀՀ Սահմանադրության հետ կապված բարեփոխումները, հիմնական տարրերից մեկը⁴:

Ներկայումս շրջանառության մեջ է գտնվում ՀՀ-ում ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» վերտառությամբ հայեցակարգը (այսուհետ նաև՝ Ոչ Առևտրային Կազմակերպությունների Հայեցակարգ), որի գլխավոր նպատակն է քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների բնականոն գործունեությունը և կայուն զարգացումն ապահովելը⁵: Նշված հայեցակարգը ոչ առևտրային կազմակերպություններին կոչում է **քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ**⁶: Արդյունքում՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները, հետևելով արտասահմանյան երկրների փորձին, անվանվել են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ: Ոչ առևտրային կազմակերպությունները

⁴ Տե՛ս, ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան 2014թվականի հոկտեմբեր, էջ 44 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁵ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, էջ 2, էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018)

⁶ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 6:

ընկալվում են որպես քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ նաև արտասահմանյան գիտական աշխատանքներում⁷: Ոչ առևտրային իրավունքի Եվրոպական կենտրոնի (ECNL) կողմից տարածաշրջանի պետությունների ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական գործունեության իրավա-կարգավորումների վերլուծության նպատակով կատարված հետազոտությունը ևս ոչ առևտրային կազմակերպություններին կոչում է քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ՝ տալով նաև դրանց բնորոշ հատկանիշները⁸:

Թեև ոչ առևտրային կազմակերպություններին քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ անվանելը բխում է միջազգային պրակտիկայից, սակայն Ոչ Առևտրային Կազմակերպությունների Հայեցակարգում որևէ կերպ չեն բացահայտվել քաղաքացիական հասարակության բնորոշ գծերը և դրանով պայմանավորված՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների առանձնահատկությունները: Ընդ որում՝ քննարկվող հայեցակարգով ընդգծվում է այն, որ օրենսդրական փոփոխությունները պետք է ուղղված լինեն քաղաքացիական հասարակության բնականոն գործունեությանը և կայուն զարգացմանը խոչընդոտող խնդիրները լուծելուն⁹: Ավելին՝ հայեցակարգը նաև նշում է, որ պետության կողմից հիմնադրված և/կամ կառավարվող հիմնադրամները դժվար է քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն անվանելը, թեև դրանք ստեղծվում են հիմնադրամի կամ հասարակական կազմակերպության տեսքով՝ պետության կողմից ստանալով մեծ ֆինանսական օժանդակություններ¹⁰: Գիտական հետազոտության սույն պարագրաֆը նվիրված է քաղաքացիական հասարակության բնորոշ գծերը բացահայտելուն և դրանցով պայմանավորված ոչ առևտրային կազմակերպությունների կարգավորման սկզբունքները վերհանելուն: Արդյունքում նաև հնարավոր կլինի անդել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպութ-

⁷ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015, էջ 54 էլեկտրոնային ռեսուրս https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28200/298-46021-Helene_Eller_2015.pdf?sequence=1 (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁸ Տե՛ս, ECNL, Legal regulation of economic activities of civil society organizations, Budapest, 2015, էջ 3 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://ecnl.org/wp-content/uploads/2015/07/ECNL-Economic-Activities.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁹ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, էջ 6 էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 8:

յունները կարող են համարվել քաղաքացիական հասարակության հաստատություններ:

Հատկանշական է, որ «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթը ոչ միայն չի պարզաբանվում վկայակոչված հայեցակարգում, այլև, դրված լինելով ՀՀ-ում սահմանադրական բարեփոխումների իրականացման հիմքում, չի կիրառվում ՀՀ Սահմանադրության 2015 թվականի փոփոխություններով հաստատված տեքստում: Միևնույն ժամանակ այն հանդիպում է առանձին իրավական ակտերում և պաշտոնական փաստաթղթերում, որոնք դիտարկում են քաղաքացիական հասարակությունը՝ որպես իրապես գոյություն ունեցող երևույթ, որը որոշակիորեն արդեն ձևավորվել է և գտնվում է հետագա կատարելագործման գործընթացում¹¹: Հատկանշական է նաև, որ մեր կողմից վկայակոչված իրավական ակտերի ճնշող մեծամասնությունն իրենցից ներկայացնում են ծրագրեր, ռազմավարություններ ու գործելակարգեր, այսինքն՝ համապատասխան եզրույթը հանդիսանում է հիմնաքարային: Ընդ որում՝ նշված իրավական ակտերը մշակվում և փորձարկվում են՝ նպատակ ունենալով զարգացնել քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները: Ներկայացվածն էլ ավելի է ընդգծում քննարկվող եզրույթի ամբողջական պարզաբանման անհրաժեշտությունը, ինչը ներկայումս կատարված չէ, և գրեթե առկա չէ նաև հայրենական գիտական գրականության մեջ:

Արդյունքում՝ օրենսդրական բարեփոխումների հայեցակարգային մոտեցումները հասկանալու համար, նախ անհրաժեշտ է պարզել «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթի բովանադակությունը, առանձնահատկությունները և դրանցով պայմանավորված՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների իրավական կարգավորման սկզբունքները: Քաղաքացիական հասարակության էության և շրջանակների մասին հստակ պատկերացումները բացակայել են այդ եզրույթի առաջացման ժամանակ: Այսպես, Համապատասխան կառուցակարգի հեղինակությունը վերագրում են Արիստոտելին¹², Ֆիցերոնին, Թոմաս Հոբսին, Ջոն Լոկին, Հեգելին, Կանտին, Վ.

¹¹ Նշված ակտերի թվին կարելի է դասել, օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2008թվականի տարեկան ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ ազգային ժողովի թիվ Ն-074-4 որոշումը, ՀՀ կառավարության գրեթե բոլոր տարեկան ծրագրերի վերաբերյալ որոշումները, օրինակ, 27.12.2012թվականի թիվ 1693-Ն որոշումը, 30.07.2015թվականի թիվ 871-Ն որոշումը, 27.02.2014թվականի թիվ 303-Ն որոշումը, 28.11.2002թ.ի թիվ 1917-Ն որոշումը, ինչպես նաև ՀՀ նախագահի կարգադրությունները, օրինակ, 29.10.2012թվականի թիվ ՆԿ-159-Ն կարգադրությունը:

¹² Տե՛ս, օրինակ, Черниловский З. Гражданское общество: опыт исследования, журнал «Государство и

Գումբուլտին: Վերջիններիս տեսական աշխատություններում փորձ է արվել հասարակության շրջանակներում առաջացող հարաբերությունները տարբերակել պետականի և ոչ պետականի, սահմանել դրանք բնութագրող առանձնահատկությունները, ուսումնասիրել այն երևույթները, որոնք կարող են որակվել որպես արդի քաղաքացիական հասարակության նախատիպեր, սակայն պետք է նշել, որ դրանք կազմող բովանդակությունը հստակ չէր, քանի որ ձևավորվում էր որոշակի պատմական երևույթների և պետության վերաբերյալ տարբեր մոտեցումների ազդեցության ներքո: Օրինակ՝ Ջոն Լոկը քաղաքացիական հասարակությունը մեկնաբանում է որպես պետականության ձև, որն ունի որոշակի հասարակական և հոգևոր բովանդակություն¹³, Թոմաս Հոբսը նույնականացնում էր քաղաքացիական հասարակությունը պետության հետ և համապատասխան բնույթով դիտարկում էր որպես միավորում, որն արտացոլում է բոլոր մարդկանց միասնական կամքը¹⁴:

Քաղաքացիական հասարակության բնույթի վերաբերյալ ամբողջական պատկերացումը գիտական գրականության մեջ բացակայում է նաև մեր օրերում¹⁵: Քաղաքագիտության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի, իրավագիտության մեջ քաղաքացիական հասարակության հասկացությունը դիտարկվում է տարբեր դիտակետերից, որոնց մեջ կարելի է առանձնացնել երկու հիմնականը:

Առաջին տեսակետը հանգում է քաղաքացիական հասարակությունը որպես յուրատեսակ պետություն, որոշակի հասարակական կատարելություն, հատուկ սոցիալական հարթություն դիտարկելուն, որում իրավական առումով ապահովված և քաղաքական առումով պաշտպանված են անձի իրավունքներն ու ազատությունները, ինչի արդյունքում հասարակությունը քաղաքակրթության, այսինքն՝ «քաղաքացիական», որակ-

право» 1992г. № 6 издательство «Наука», էջ 142; Соколов А.Н. Коррупция, гражданское общество и правовое государство (сравнительно-правовой анализ), Журнал российского права 2008г. № 8, Юридическое издательство «Норма», էջ 37:

¹³ St'у, Локк Дж. О государственном правлении, Избранные произведения в 2-х томах. Т. 2. М., 1960г., «Издательство социально-экономической литературы». էջ 50:

¹⁴ St'у, Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Избранные произведения в 2-х томах. Т. 2. Изд-во: «Мысль», Москва 1991г. էջ 131:

¹⁵ St'у, Кин Д. Демократия и гражданское общество: о трудностях европейского социализма, перспективах демократии и проблеме контроля над социально-политической властью. Издательство: Прогресс-Традиция, Москва 2001г. էջ 75 – 130:

ներ է ձեռք բերում¹⁶: Այսպիսով՝ քաղաքացիական հասարակությունը կապվում է ժողովրդավարության ավանդույթներին և հակադրվում է փակ, ավտորիտար համակարգերին: Նման մոտեցման պարագայում, որը սովորաբար անվանվում է քաղաքագիտական, քաղաքացիական հասարակությունը դիտարկվում է որպես բնականոն կերպով առաջացող՝ մարդկային միավորման կարգավիճակ, որը ձևավորվում և զարգանում է *ինքնակառավարման* հիման վրա և *բացառում է կամ առավելագույնս սահմանափակում է պետության միջամտությունը*, որի հատկանշական առանձնահատկություն է ճանաչվում բազում *անկախ միավորումների* առկայությունը¹⁷: Հայրենական գիտական գրականության մեջ քաղաքացիական հասարակությանն անդրադարձել է Ա. Վաղարշյանը, ըստ որի՝ քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ է մարդու տնտեսական, քաղաքական և անձնական ազատությունը, ինքնակառավարման ներուժը, հասարակության գործերին պետության միջամտության նվազագույն մակարդակը և այլն:

Երկրորդ՝ սոցիոլոգիական մոտեցման կողմնակիցները, քաղաքացիական հասարակությունը դիտարկում են որպես *ինքնություն և պետությունից անկախ հասարակական ինստիտուտների* (միավորումների, կազմակերպությունների, հիմնարկների, միությունների և այլ՝ ոչ կառավարական կառույցների) և հարաբերությունների (տնտեսական, հասարակական, մշակութային, հոգևոր և այլն) համակարգ, որը ապահովում է անհատների և նրանց միավորումների շահերի ու պահանջմունքների իրացման համար անհրաժեշտ պայմաններ: Տվյալ դեպքում շեշտադրումը դրվում է օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող ինստիտուտների վրա, որոնք արտահայտում են հասարակության տարբեր խմբերի շահերը և ապահովում են պետության զարգացման ժողովրդավարական բնույթը: Հենց նման ինքնաշեն, որոշակիորեն ձևականացված կազմակերպությունների ստեղծումն է հնարավորություն ընձեռում հաղթահարելու հասարակության անջատողականությունն ու դրան բնորոշ՝ անհատների միջև մրցակցությունը¹⁸: Այս կապակցությամբ գրականության մեջ մատնանշվում է, որ քաղաքացիական հասարակության շրջանակներում «քաղաքացի» եզրույթը կարող է բացահայտվել միայն «մասնակցությամբ»

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, Мелехин А. Теория государства и права, Изд-во Маркет ДС, Москва 2007г. էջ 574-577:

¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, Бошно С. Теория государства и права, 2-е изд., Изд-во Эксмо Москва 2010г. էջ 390-391; Перевалов В. Теория государства и права, 2-е изд., пер. и доп. Учебник для бакалавров, Изд-во Юрайт Москва 2012г. էջ 334:

¹⁸ Տե՛ս, Бляхман Б. Гражданское общество: теоретическая конструкция и практическая реальность, Изд-во Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. № 4. Москва 2005г. էջ 48:

յուն» եզրույթի միջոցով, այսինքն՝ տարատեսակ կազմակերպություններում և ինստիտուտներում վերջինիս գործունեության, ակտիվ ներգրավվածության միջոցով¹⁹:

Այսպիսով՝ քաղաքացիական հասարակության էության վերաբերյալ երկու մոտեցումներն էլ վերջինիս ձևավորման համար պարտադիր նախապայման են համարում այն սուբյեկտների առկայությունը, ովքեր, առաջին հերթին, ինքնավար են պետությունից, երկրորդ հերթին՝ որպես հիմնական շահ ունեն որոշակի անձնական շահեր: Միաժամանակ գիտնականների մի մասը համապատասխան շահերը դիտարկում են որպես բացառապես մասնավոր²⁰, մյուս մասը՝ մասնավոր և խմբային, որոնք վերաճել են միասնական հասարակական շահի²¹, իսկ երրորդ մասը դրանք դիտարկում է որպես մասնավոր և հասարակական²²: Մինչդեռ բոլորի կողմից միասնաբար ընդգծվում է, որ քննարկվող շահերի իրացումը քաղաքացիական հասարակության կառուցակարգերի կողմից *ենթակա չէ պետական արդյունավետ վերահսկողության*:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում պետականության զարգացման առանձնահատկությունները հանգեցրել են քաղաքացիական հասարակության անկատարության և թուլության, որը հատուկ է նաև ԱՊՀ մյուս երկրներին, որոնք պատմականորեն հնարավորություն չեն ունեցել հասարակության կենսագործունեության որևէ ոլորտ տարանջատել և դիտարկել պետությունից, այսինքն՝ իշխանություններից անկախ²³: Նշված խնդիրներից հիմնականն է հանդիսանում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների, այսինքն՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների

¹⁹Տե՛ս, Сунгуров А. Организации – посредники в структуре гражданского общества (Некоторые проблемы политической модернизации России). Изд-во Полис. Политические исследования № 6. Москва 1999г. էջ 35:

²⁰ Տե՛ս, օրինակ, Кутафин О. Избранные труды: В 7 томах. Том 7. Российский конституционализм: Монография. Изд-во Проспект, Москва 2011г. էջ 420; Гриб В. Управление институтами гражданского общества в России. Российский судья № 3. Изд-во ООО Юрист, Москва 2010г. էջ. 29; Орлова О. Гражданское общество как многоуровневая система. Право и политика № 5, Изд-во ООО НБ-Медия, Москва 2007г. էջ 16:

²¹ Տե՛ս, Гаджиалиев А. Политико-правовое представительство групп интересов во взаимодействии российской государственности и гражданского общества: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008г. էջ 9:

²² Տե՛ս, Парасюк Е. Категория «гражданское общество» в современной юридической науке. Российская юстиция № 7. Изд-во ООО Юрист, Москва 2009г. էջ 8-9:

²³ Տե՛ս, օրինակ, Зорькин В. Ценностный подход в конституционном регулировании прав и свобод. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения Выпуск 4. Изд-во «Норма», Москва 2008г. էջ 8; Аузан А. Три публичные лекции о гражданском обществе. Изд-во Объединенное гуманитарное издательство, Москва 2006г. էջ 21:

գործունեության ողջամիտ օրենսդրական կարգավորումների բացակայությունը: Ավելին՝ Վ. Վ. Գրիբը նշում է, որ ներկայումս տարածաշրջանում պետության կողմից քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների վրա ազդեցության և վերջիններիս հանդեպ վերահսկողության ուժեղացման միտում է նկատվում²⁴:

Քաղաքացիական հասարակության՝ որպես ՀՀ-ում, նվազագույնը, կազմավորված երևույթի առկայության մասին են վկայում նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի մի շարք որոշումներ²⁵: Մասնավորապես՝ 07.09.2010 թվականի թիվ ՍԴՈ-906 որոշմամբ, Սահմանադրական դատարանը «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթը բնորոշել է որպես **ինքնուրույն և պեպությունից անկախ** հասարակական մեխանիզմների և հարաբերությունների համակարգ, որը պայմաններ է ապահովում կոլեկտիվների և անհատների մասնավոր շահերի և պահանջմունքների բավարարման համար²⁶:

Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները, որոնցից շատերը հանդիսանում են քաղաքացիների կողմից 2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 45-րդ հոդվածով սահմանված միավորումների ազատության իրացման արդյունք, կարող են տարատեսակ կազմակերպատիրական ձևեր ունենալ կամ առհասարակ չունենալ իրավաբանական անձի կարգավիճակ, կախված դրանց կողմից հետապնդվող նպատակներից և այդ նպատակներին հասնելու միջոցներից՝ հաշվի առնելով այն, որ համապատասխան կազմակերպությունները գործում են, առաջին հերթին, հիմնվելով կայուն ներքին կարգավորումների (սովորույթներ, բարոյականության նորմեր և այլն) վրա, իսկ դրանց արտաքին պետական կարգավորումը պետք է հնարավորինս սահմանափակվի միայն ընդհանուր կանոնակարգմամբ և չարաշահումների դեմ կայուն մեխանիզմների սահմանմամբ:

Միաժամանակ հարկ ենք համարում նշել, որ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից իրենց նպատակային նշանակության իրացումը շատ

²⁴ Տե՛ս, Гриб В. Управление институтами гражданского общества в России. Российский судья № 3. Изд-во ООО Юрист, Москва 2010г. էջ 28 – 33:

²⁵ Տե՛ս, «Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ» հասարակական կազմակերպության դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի առաջին մասի առաջին կետի՝ «խախտվել» բառից հետո «ներա» արտահայտության՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2010 թվականի սեպտեմբերի 07-ի թիվ ՍԴՈ-906 որոշումը:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

հաճախ հնարավոր չէ առանց վերջիններիս գույքային հարաբերությունների մասնակցության: Ընդ որում՝ գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ (<< քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 2-րդ մաս), ինչի կապակցությամբ առաջ է գալիս քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին քաղաքացիական իրավասություններ տրամադրելու անհրաժեշտություն: Համապատասխան իրավասությունն առաջանում է վերջիններիս կողմից քաղաքացիական օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար սահմանված իրավաբանական անձի կարգավիճակի ձեռքբերմամբ:

Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները, որոնք ավանդաբար կոչվում են ոչ շահութաբեր կամ ոչ կառավարական (Non-profit organizations – NPO, Non-governmental organizations - NGO), կազմում են տնտեսության, այսպես կոչված, երրորդ կամ հասարակական հատվածը, որը գործում է պետական և առևտրային հատվածի հետ միասին: Դրանց գլխավոր առանձնահատկություններից է այն, որ չեն գտնվում պետական մարմինների արդյունավետ վերահսկողության ներքո: Պետության դերակատարումը նման կառուցակարգերի կազմավորման ոլորտում սահմանափակվում է միայն խմբային գործողությունների կազմակերպչի դերով,²⁷ այսինքն՝ կայանում է կամավոր տարատեսակ միավորումների գործունեության համար արտաքին միջավայրի ստեղծման մեջ, որը ժողովրդավարական հասարակությունում երաշխավորում է անձի ազատությունն ու վերջինիս սոցիալական և տնտեսական շահերի իրացումը: Նշված մոտեցումն ամրապնդվել է նաև 2018 թվականի ապրիլին Ոչ առևտրային կազմակերպությունների Փորձագիտական խորհրդի կողմից Սերբիայում օրենսդրական փոփոխությունների վերաբերյալ տրված կարծիքում՝ ընդգծելով, որ ոչ կառավարական և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ եզրույթներն օգտագործվում են որպես համարժեք եզրույթներ²⁸:

Միևնույն ժամանակ իրենց գործունեության ընթացքում ոչ առևտրային կազմակերպությունները մի շարք դեպքերում կոչված են մրցակցելու ձեռնարկատերերի հետ:

²⁷ Տե՛ս, Тамбовцев В. Государство и переходная экономика: Пределы управляемости. Изд-во Теис, Москва 1997г. էջ 113-117:

²⁸ Տե՛ս, EXPERT COUNCIL ON NGO LAW, OPINION ON THE DRAFT AMENDMENTS TO THE SERBIAN LAW ON ACCESS TO INFORMATION OF PUBLIC UTILITY, 2018 թվականի ապրիլի 18, էջ 7, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/expert-council-conf-exp-2018-1-opinion-amendments-to-the-law-on-access/16807bc574>:

Օրինակ, ԱՄՆ-ում նման մրցակցային ոլորտներ են հանդիսանում դեղամիջոցների վաճառքի, գիտական հետազոտությունների, տարատեսակ ծառայությունների մատուցման ոլորտները²⁹: Շուկայական տնտեսության պայմաններում ոչ առևտրային կազմակերպությունների հնարավորություններն առավել ամբողջական է բնորոշում Ս. Մակբրայդը, ով «Մարքեթինգ Ջեներալ Ինկ.»-ի նախագահն է, որն էլ ոչ առևտրային կազմակերպություններին խորհրդատվական ծառայություններ մատուցող վաշինգթոնյան կազմակերպություն է: Վերջինս նշել է. «Կարծում եմ, հասարակությունը դեռ պատրաստ չէ նրան, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները զբաղվեն ավտոմեքենաների կամ օժանելիքի արտադրությամբ, սակայն դժվար է պատկերացնել, թե դրանք ինչ չեն կարող անել»³⁰:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունները բնորոշող հատկանիշները սահմանվում են նաև միջազգային մակարդակում.

Այսպես՝ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության Զարգացման համագործակցության տնօրինության (Advisory Group on Civil Society and Aid Effectiveness of OECD-DAC) Քաղաքացիական հասարակության և աջակցության արդյունավետության խորհրդատվական խմբի (The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)) կողմից մշակված Աջակցության արդյունավետության աշխատանքային զեկույցում (Working Party on Aid Effectiveness),³¹ որի նպատակն է, ի թիվս այլնի, զարգացող պետություններին քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված իրավակարգավորումների վերաբերյալ մասնագիտական խորհրդատվություն և առաջարկություններ ներկայացնելը, «քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն» եզրույթը ներառում է առևտրային կազմակերպություն չհամարվող և ոչ պետական այն կազմակերպությունները, որոնցում մարդիկ միավորվել են՝ ընդհանուր շահերը հանրային ոլոր-

²⁹ Տե՛ս, Хопкинс Б. Как создать неприбыльную организацию и управлять ею. Пер. с англ. Изд-во Московского представительства United Way International, Москва 1993г. էջ 254-255:

³⁰ Մեջբերումն ըստ, Юрьева Т. Экономика некоммерческих организаций: Учебное пособие, Изд-во Юрист, Москва 2002г. էջ 102:

³¹ Տե՛ս, OECD-DAC Advisory Group on Civil Society and Aid Effectiveness: Synthesis Of Findings and Recommendations. Third edition. March 25, 2009, էջ 7, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.ccic.ca/files/en/what_we_do/aid_consult_group_2008-08_ag_synthesis_and_recs_e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

տում իրագործելու նպատակով³²:

ՄԱԿ-ի Տնտեսական և Սոցիալական խորհուրդը «ՄԱԿ-ի և ոչ կառավարական կազմակերպությունների միջև խորհրդատվական հարաբերությունների մասին» 25 Հունիսի 1996 թվականի թիվ 1996/31 որոշմամբ սահմանել է, որ ոչ կառավարական է հանդիսանում այն կազմակերպությունը, որը «պետք է ունենա ներկայացուցչական կառուցվածք և իր հայեցողության տակ ունենա հաշվետվողականության մեխանիզմներ իր անդամների առջև, ովքեր արդյունավետ հսկողություն են իրականացնում դրա քաղաքականության և գործունեության նկատմամբ՝ ձայնի իրավունքի և այլ համապատասխան ժողովրդավարական և թափանցիկ գործընթացներում որոշումներ կայացնելու միջոցով (...), որը ստեղծված չէ որևէ պետական մարմնի կողմից կամ միջկառավարական համաձայնագրերի հիման վրա»³³:

Նպատակ ունենալով միասնականացնել եվրոպական օրենսդրությունը՝ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն 2003 թվականի ապրիլի 16-ին Ստրասբուրգում ընդունել է Եվրոպայում ոչ կառավարական (ոչ առևտրային) կազմակերպությունների հիմնադիր սկզբունքները³⁴: Հիշյալ փաստաթուղթը պարունակում է պետություններին ուղղված խորհրդատվություն՝ ոչ կառավարական կազմակերպությունների գործունեության կարգավորման նպատակով օրենքների ընդունման ուղղությամբ՝ ընդհանրացնելով եվրոպական պետություններում այս կազմակերպությունների գործունեության դրական պրակտիկան, և խորհրդատվություն ուղղված հենց այս կազմակերպություններին: Քննարկվող ակտով սահմանվում է ոչ կառավարական կազմակերպությունների հասկացությունը, գործունեության սկզբունքները, կազմավորման, իրավաբանական անձի կարգավիճակի ստացման, կառավարման կարգը և այլ հարցեր:

³² Տե՛ս, OECD-DAC Advisory Group on Civil Society and Aid Effectiveness: Synthesis Of Findings and Recommendations. Third edition. March 25, 2009, էջ 7, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.ccic.ca/files/en/what_we_do/aid_consult_group_2008-08_ag_synthesis_and_recs_e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

³³ Տե՛ս, The UN Economic and Social Council, 1996/31. Consultative relationship between the United Nations and non-governmental organizations, 25 July 1996, 49th plenary meeting, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.un.org/documents/ecosoc/res/1996/eres1996-31.htm> (վերջին մուտք 21.05.2018):

³⁴ Տե՛ս, Council of Europe: Fundamental principles on the status of Non-Governmental Organisations in Europe, 24 March 2003, Rapporteur on Relations between the Council of Europe and NGOs N RAP-ONG(2003)4, էլեկտրոնային ռեսուրս https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e05b7 (վերջին մուտք 21.05.2018):

Հետագայում համապատասխան սկզբունքներն իրենց արտացոլումն են գտել 2007 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված «Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների կարգավիճակի մասին» թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականում³⁵: Ընդ որում, նշված հանձնարարականի բացատրական հուշագրի նախաբանում հստակ ընդգծվում է, որ այն կազմվել է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում *քաղաքացիական հասարակությանը վերաբերող իրավակարգավորումներն ամրապնդելու նպատակով*³⁶: Այս փաստաթուղթը պարունակում է Եվրոպայի խորհրդի անդամ-պետությունների կողմից ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակը և դրանց կողմից իրենց գործունեությունն իրականացնելու կարգը սահմանող նորմատիվ-իրավական դրույթները ձևավորելիս հաշվի առնելու համար նվազագույն ստանդարտները: Հիշյալ փաստաթղթի համաձայն՝ ոչ կառավարական կազմակերպությունները տարանջատվում են երկու խմբի՝ անդամություն ունեցող և անդամություն չունեցող, որոնց առավել մանրամասն կանոնադաշտնանք սույն աշխատանքի հաջորդ պարագրաֆներում:

Նշած փաստաթղթերը ոչ միայն ընդգծում են ոչ առևտրային կազմակերպությունների՝ որպես քաղաքացիական հասարակության կառուցվածքային տարրերի, ոչ կառավարական բնույթը, այլև կոչված են բացառելու դրանց ստեղծմանը և գործունեությանը պետական անհիմն միջամտությունը, ներառյալ՝ դրանց ինքնուրույնությունից ու անկախությունից զրկող, քաղաքացիաիրավական բնույթի նորմերի ընդունման ճանապարհով վերջիններիս գործունեությանը միջամտությունը:

Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է պնդել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակ ունեցող կազմավորումները, առկա են քաղաքացիական հասարակության բոլոր ոլորտներում: Միաժամանակ յուրաքանչյուր ոլորտի կազմակերպությունների ձևավորման հիմքում ընկած են տարբեր պատճառներ, քանի որ տարբերվում են դրանք ձևավորող անձանց շահերն ու պահանջմունքները: Ընդ որում՝

³⁵ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

³⁶ Տե՛ս Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ ռեժիմի հիմնական հատկանիշներն են .

1. պետությունից առանձնացվածությունը և,
2. որպես հետևանք, կազմակերպության ստեղծմանն ու գործունեությանը պետության կողմից անհարկի միջամտությունների բացառումը,
3. դրանց ստեղծման կամավորությունը,
4. վերջիններիս առավելագույն ինքնուրույնության ու ինքնավարության ու ինքնականոնակարգման սկզբունքների հիման վրա գործելու հնարավորության տրամադրումը,
5. պետության միջամտությունը հնարավոր չարաշահումների դեմ որոշակի կառուցակարգերի սահմանման միջոցով:

Հանդիսանալով քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ, ինչպես նաև շուկայական հարաբերությունների սուբյեկտներ՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կոչված են իրականացնելու որոշակի նպատակներ, որոնք պետության և հասարակության համար, ընդհանուր առմամբ, ունեն բարենպաստ նշանակություն: Նման նպատակների իրականացման հնարավորությունն ուղղակիորեն կախված է ոչ առևտրային կազմակերպությունների կազմավորման, գործառութավորման, ինչպես նաև օրենսդրական կարգավորման հիմքում ընկած սկզբունքներից: Դրանց թվում են հետևյալ սկզբունքները .

- ☐ կազմակերպությունների ստեղծման և դրանց անդամակցության կամավորությունը (անդամություն ունենալու դեպքում),
- ☐ գործունեության իրականացման և դրա ուղղությունների որոշման ինքնուրույնությունը,
- ☐ ինքնակառավարումը, որը ենթադրում է կազմակերպության ներքին կառուցվածքի կազմավորում և որոշումների կայացում անմիջականորեն դրա մասնակիցների կամ իրավասու մարմինների կողմից առանց արտաքին ներգործության,
- ☐ պետությունից և դրա կառուցվածքային ստորաբաժանումներից անկախությունը, որն արտահայտվում է պետությանը՝ կազմակերպության ստեղծմանը և գործունեությանը մասնակցելու, ինչպես նաև այդ գործընթացների վրա արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորությունից զրկելով:

Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ Ոչ Առևտրային Կազմակերպությունների

Հայեցակարգում նախատեսված է նաև ՀՀ-ում նշված ոլորտը կարգավորող օրենսդրական նորմերի մեջ դիսպոզիտիվ նորմերի շրջանակի ավելացումը³⁷: Ընդ որում՝ օրենսդրական կարգավորման նշված սկզբունքները կիրառելի են միայն *քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների* նկատմամբ, մինչդեռ վերոնշյալ ուսումնասիրություններից բխում է, որ ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն ոչ առևտրային համարվող կազմակերպությունների մի մասը չի կարող դասվել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների շարքին: Առաջին հերթին ասվածը վերաբերում է այն կազմակերպություններին, որոնք ստեղծվում են պետության կողմից կամ առանձին իրավական ակտերի հիման վրա և չունեն վերոնշյալ հատկանիշները: Որպես օրինակ կարելի է նշել պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունները: Միաժամանակ քաղաքացիական հասարակության բաղկացուցիչ մաս չեն կարող դիտարկվել որոշ այլ ձևի ոչ առևտրային կազմակերպություններ, եթե դրանք ստեղծվել են պետության կողմից (հիմնադրամներ, ֆոնդեր, համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպություններ): Հարկ է նշել, որ կասկածելի է նաև քաղաքացիական հասարակության բաղկացուցիչ մասերի թվին որոշ մասնագիտական միավորումների դասումը (ինքնակարգավորվող կազմակերպություններ³⁸, նոտարական և փաստաբանական պալատներ):

Այսինքն՝ հայաստանյան իրականության մեջ բավարար ուշադրության չի արժանացել նաև այն փաստը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում «ոչ առևտրային կազմակերպություն» եզրույթը միավորում է պետական (պետականամետ) և ոչ պետական կազմավորումները, որոնք ի սկզբանե ունեն գործառնութավորման և կառավարման տարբեր սկզբունքներ: Ստեղծված իրավիճակը մեծապես պայմանավորված է նրանով, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունը որպես քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ, որ գործում է ժողովրդավարական պետության և շուկայական տնտեսության պայմաններում, հայաստանյան օրենսդրի համար հարաբերականորեն նոր երևույթ

³⁷ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, էջ 2 էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

³⁸ Միաժամանակ ավելորդ չէ նշել, որ որոշ հեղինակներ, ընդհակառակը, հակված են ինքնակարգավորվող կազմակերպությունները դիտել որպես քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն բաղկացուցիչներ. Տե՛ս, օրինակ, Богомолова Т. Неправительственные саморегулируемые организации как институт становления гражданского общества в современной России: социологический анализ: Автореф. дис. канд. соц. наук. Москва 2006г. էջ 8:

է, և դրա իրավական կարգավորման բավարար փորձ կուտակված չէ:

Քանի որ «ոչ առևտրային կազմակերպություն» եզրույթը ՀՀ-ում ներառում է նաև հանրային-իրավական կազմավորումների կողմից ստեղծվող և վերահսկվող կազմակերպությունները, առավել կարևոր է հանդիսանում ոչ պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների և անմիջականորեն պետության կողմից կամ պետության ուղղակի հրահանգով ստեղծվող կազմակերպությունների համար տարբեր կարգավորումների սահմանումը: Այս առումով չի կարելի անտեսել հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց կատեգորիայի ներդրման անհրաժեշտությունն ու նպատակահարմարությունը հայաստանյան իրավական համակարգում: Վերջին ժամանակներում այդ հարցը լայնորեն քննարկվում է նաև արտասահմանյան գիտական գրականության մեջ³⁹:

Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց կատեգորիան հայտնի է բազմաթիվ արտասահմանյան իրավակարգերում, որտեղ այն ոչ միանշանակ իմաստ ունի (օրինակ՝ Գերմանիայի, Շվեյցարիայի, Հոլանդիայի և այլ պետությունների քաղաքացիական օրենսդրությունները)⁴⁰: Որպես հետևանք՝ արտասահմանյան դոկտրիններում տարբեր չափանիշներ են սահմանվել մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանցից դրանց առանձնացման համար: Առավել մեծ տարածում են ստացել նպատակի, իշխանական լիազորությունների և պլյուրալիստական չափանիշները⁴¹:

Օրինակ՝ Գերմանիայում դրանց են վերաբերում հատուկ հերթականությամբ ստեղծվող հանրային իրավունքի կորպորացիաները, որոնց միջոցով պետությունն իրականացնում է միջնորդավորված կառավարում՝ օժտելով դրանց իշխանական լիազորություններով (տարբեր մասնագիտական միավորումներ պարտադիր անդամակցությամբ, առևտրա-արդյունաբերական պալատներ և այլն), հանրային իրավունքի հաստատությունները, որոնք, մատուցելով տարբեր ծառայություններ, կատարում են հանրային

³⁹ Տե՛ս, օրինակ, Jastrebov O. The Use of the Category “Legal Persons of Public Law” in Foreign Legal Instruments, Middle-East Journal of Scientific Researches, Moscow 2014, էջ 1541-1545 էլեկտրոնային ռեսուրս [https://www.idosi.org/mejsr/mejsr20\(11\)14/38.pdf](https://www.idosi.org/mejsr/mejsr20(11)14/38.pdf) (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁴⁰ Տե՛ս, օրինակ, Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, Գիրք 1, Բաժին 3 § 89 էլեկտրոնային ռեսուրս https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ (վերջին մուտք 21.05.2018), Շվեյցարիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, Բաժին 2, Գլուխ 1, Հոդված 52, 59, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201709010000/210.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018), Դանիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, Գիրք 2, հոդված 1, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook022.htm> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁴¹ Տե՛ս ավելի մանրամասն, Ястребов О. Критерии разграничения юридических лиц в публичном и частном праве. Российский судья № 4. Изд-во ООО Юрист, Москва 2010г. էջ 33 – 36:

կառավարման իրավունքները կրողի գործառույթներ, հանրային իրավունքի հիմնադրամները, որոնք ստեղծվում են օրենքի պահանջով կամ դրա հիման վրա՝ որոշակի նպատակներով⁴²:

Ֆրանսիայում հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք կարող են համարվել (այդ թվում նաև դատական կարգով) հասարակական ընկերությունները և միավորումները, որոնք գործում են տնտեսագիտության՝ (առևտրա-արդյունաբերական, արհեստագործական, գյուղատնտեսական պալատներ), առողջապահության և սոցիալական՝ (հոսպիտալներ, սոցիալական ապահովության ազգային ապահովագրական հիմնադրամներ), կրթության և մշակույթի՝ (վարժարաններ, համալսարաններ, թանգարաններ) ոլորտներում և այլն: Նման կազմակերպությունները բնութագրվում են ստեղծման հատուկ կարգով (օրենքի կամ վարչական ակտի հիման վրա), հատուկ նպատակներով, որոնք ենթադրում են համընդհանուր շահերի իրականացում, հանրային իշխանության մարմինների հետ փոխգործակցություն, որոշակի իշխանական լիազորությունների առկայություն⁴³:

Որպես վերոգրյալի հակափաստարկ, որը հիմնավորում է հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց մասին քաղաքացիական օրենսգրքում դրույթներ ներառելու ոչ նպատակահարմարությունը, սովորաբար նշվում է այն, որ «իրավաբանական անձը» համարվում է բացառապես քաղաքացիաիրավական հասկացություն, իսկ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձի կարգավիճակը կարող է նշանակություն ունենալ միայն հանրային իրավունքի որոշ սուբյեկտներին գույքային հարաբերություններում որոշակի մասնակցության հնարավորություն ընձեռելու դեպքում, որոնք կարգավորվում են մասնավոր (քաղաքացիական) իրավունքով, որը դրանք այդ պահին առանց այն էլ ունեն: Այլ իրավաբանական անձանցից դրանք տարբերվում են միայն նրանով, որ ստեղծվել են հասարակական-իրավական կարգավորման ոլորտում, որը չի ազդում քաղաքացիական շրջանառության մեջ դրանց մասնակցության սկզբունքների վրա⁴⁴:

⁴²Տե՛ս ավելի մանրամասն, Лазэ К. Немецкое законодательство о юридических лицах публичного права в области надзора за финансовым рынком, Изд-во ЗАО Законодательство и экономика № 6, Москва 2011г. էջ 41-48:

⁴³Տե՛ս մանրամասն հետևյալ էլեկտրոնային ռեսուրսում <http://www.france-jus.ru/> (վերջին մուտք 22.09.17):

⁴⁴Տե՛ս, օրինակ, Литовкин В. Суханов Е. Чубаров В. Право собственности: актуальные проблемы, Институт законодательства и сравнительного правоведения. Изд-во Статут, Москва 2008г. էջ 295-296; Болдырев В. О «юридических лицах» публичного права. Журнал российского права № 11. Изд-во Норма,

Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց օրենսդրորեն ամրագրելու անհրաժեշտության դիրքորոշման կողմնակիցները համապատասխան սուբյեկտներին դիտարկում են ոչ միայն որպես մասնավոր-իրավական, այլև որպես հանրային-իրավական հաստատություններ, որոնց նշանակությունը բնավ քաղաքացիական շրջանառությանը մասնակցելու մեջ չի կայանում, ավելին՝ քաղաքացիաիրավական նորմերը դրանց նկատմամբ գործում են խիստ սահմանափակ և այնքանով, որքանով չեն հակասում հատուկ դրանց ստեղծման համար հիմք հանդիսացած իրավական ակտերին: Գոյություն ունի նաև հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց ավելի նեղ հասկացություն, ըստ որի՝ համապատասխան իրավաբանական անձանց դասվում են միայն այն պետական և տեղական ինքնակառավարման իշխանության մարմինները, որոնք գործում են հանրային կառավարման դաշտում⁴⁵:

Հեղինակների զգալի մասը, դիտարկելով հանրային իրավաբանական անձի հարցը, առանձնացնում է այն բնութագրող հատկանիշների մի խումբ, որի կազմը փոփոխական է⁴⁶, սակայն ընդհանուր առմամբ դրանք կարելի է դասել 3 հիմնական տեսակների՝ այդ կազմակերպությունները ստեղծվել են հանրային-իրավական ակտի հիման վրա, իրենց գործունեությամբ հետապնդում են հասարակական նպատակներ, օժտված են իշխանական լիազորություններով: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հանրային շահերի իրականացման համար ոչ առևտրային իրավաբանական անձի ստեղծումը և նրա օժտումը որոշակի իշխանական լիազորություններով ազդում է նրա քաղաքացիական որակների վրա, պայմանավորում է քաղաքացիական իրավունակության ծավալը, գույքի ձևավորման և դրա տնօրինման պայմանները և այլն:

Օտարերկրյա իրավաբանական գրականությունից զատ հայրենական գիտնա-

Москва 2008г. էջ 132-134:

⁴⁵Տե՛ս, օրինակ, Тисенко Е. Административная ответственность воинской части как юридического лица публичного права и ее должностных лиц. Административное и муниципальное право № 10. Изд-во НБ-Медия, Москва 2008г. էջ 65; Баженова О. Органы местного самоуправления как юридические лица: проблемы реализации законодательной концепции. Муниципальная служба: правовые вопросы № 2. Изд-во Юрист, Москва 2008г, էջ 2-5:

⁴⁶Տե՛ս, օրինակ, Баренбойм П. Лафитский В. Терещенко Л. Юридические лица публичного права в доктрине и практике России и зарубежных стран (Под ред. Мозолина В. Турбанова А.). Изд-во Юстицинформ, Москва 2011г. էջ 70; Ястребов О. Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование: Автореф. дис. докт. юрид. наук. Москва 2010г. էջ 14; Завода Е. Агентство по страхованию вкладов как юридическое лицо публичного права. Банковское право № 6. Изд-во Юрист 2008г. էջ 11; Косякова Н. Юридические лица и межотраслевые связи. Предпринимательское право № 4. Изд-во Юрист, Москва 2008г. էջ. 13-14:

կանների մասնավորապես՝ Վ. Ավետիսյանի ուսումնասիրություններում ևս առկա են դիրքորոշումներ առ այն, որ հարկ է տարանջատել հանրային իրավունքի և մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց⁴⁷:

Այսպիսով՝ կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հնարավոր է գալ երկու հիմնական եզրահանգման.

1. Ոչ առևտրային կազմակերպությունները հանդիսանում են առավել զարգացած իրավակարգեր և առավել կայուն ժողովրդավարական ռեժիմով պետությունների բնութագրական հանդիսացող քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն ինստիտուտներից, ինչի արդյունքում, դրանք առավել հաճախ են սկսել անվանվել «քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ»: Հետևաբար, ոչ առևտրային կազմակերպությունների բնույթն ու բովանդակությունը բացահայտելու համար, հարկ է, առաջին հերթին մանրազնին ուսումնասիրել ու վերլուծել «քաղաքացիական հասարակություն» եզրույթի կառուցվածքն ու էությունը, իսկ ոչ առևտրային կազմակերպությունների օրենսդրական կարգավորման սկզբունքները պետք է հիմնված լինեն քաղաքացիական հասարակության առանձնահատկությունների վրա:

2. ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ նախատեսված ոչ բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են համարվել քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտներ՝ հետևաբար դրանց՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտի կարգավորումը չի կարող իրականացվել սույն աշխատանքում վերլուծված՝ կամավորության, անկախության, դիսպոզիտիվության և այլ սկզբունքների հիման վրա: Արդյունքում՝ անհրաժեշտ է դառնում օրենսդրական մակարդակում առանձնացնել հանրային իրավունքի և մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց և քաղաքացիական հասարակության հաստատություններ չհամարվող կազմակերպություններին ներառել հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց շրջանակում: Գործող ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ոչ առևտրային համարվող կազմակերպությունների միջից հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց տարանջատման չափանիշները վերլուծված են սույն աշխատության հաջորդ պարագրաֆում:

⁴⁷ Տե՛ս, Աветисян В. Актуальные проблемы корпоративных правоотношений в Республике Армения (на примере хозяйственных обществ), Докторская диссертация. ЕՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2014, էջ 49:

§2. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձինք կարող են լինել իրենց գործունեությամբ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող (առևտրային) կամ շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առևտրային) կազմակերպություններ: Ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերի ամբողջության մեջ, թերևս, ներկայացված իրավանորմը միակն է, որ այս կամ այն կերպ սահմանում է ոչ առևտրային կազմակերպության հատկանիշները: Այսինքն՝ ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսդրությունը ոչ առևտրային կազմակերպությունների հասկացության (հատկանիշների) հարցում առաջնորդվում է բացառման սկզբունքի կիրառմամբ, այն է՝ ոչ առևտրային են այն կազմակերպությունները, որոնք առևտրային չեն:

Ոչ առևտրային կազմակերպություններին բնորոշ հատկանիշների դուրսբերման և ընկալման նշանակալիությունը դժվար է գերազնահատել ոլորտի ուսումնասիրության և կիրառելիության ապահովման գործում, ինչին էլ ուղղված է մեր հետազոտության սույն պարագրաֆը: Քաղաքացիական օրենսգրքի մեջբերված իրավանորմը, թերևս, մատնանշում է երկու հիմնական հատկանիշ, որոնց վրա հիմնվելով կարելի է տարբերակել առևտրային կազմակերպությունները ոչ առևտրային կազմակերպություններից. այն է՝ իրավաբանական անձի գործունեության նպատակը և վերջինիս՝ ստացված շահույթն իր մասնակիցների միջև բաշխելու ունակությունը կամ դրա բացակայությունը: Գիտական գրականության մեջ, ի թիվս ներկայացվածների, ոչ առևտրային կազմակերպությունների առանձնահատկությունների թվին են դասվում վերջիններիս հատուկ իրավունակությունը, կազմակերպության լուծարման պարագայում մնացած գույքի տնօրինման նպատակայնությունը, ինչպես նաև ոչ առևտրային կազմակերպությունների կազմակերպատիրական ձևերի բազմազանությունը, որոնք չեն սահմանափակվում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում սահմանվածներով⁴⁸, ինչի մասին կարելի է եզրակացնել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասի ուսումնասիրության արդ-

⁴⁸ Տե՛ս, օրինակ, Դաբով Գ. Некоммерческие организации: теоретические и практические проблемы. Законы России: опыт, анализ, практика № 10. Изд-во Буквоед, Москва 2008г. էջ 93; Валявина Ե. Развитие законодательства о некоммерческих организациях. Журнал российского права № 1. Изд-во Норма, Москва 2009г. էջ 8:

յունքում, որով, մասնավորապես, սահմանվում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպություն համարվող իրավաբանական անձինք կարող են ստեղծվել հասարակական միավորումների, հիմնադրամների **կամ օրենքով նախատեսված այլ ձևերով**:

Չնայած տեսաբանների լայն շրջանակ ընդգրկող ընդդիմախոսների առկայությանը⁴⁹, հարկ ենք համարում ընդգծել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները առևտրային կազմակերպություններից առավել ակնառու կերպով տարբերվում են *կազմակերպատիրավական ձևի* հիման վրա, որը, սակայն պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ոչ առևտրային կազմակերպություններին տրված բնորոշումը չի առանձնացնում բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպություններին բնորոշ անհրաժեշտ, էական և ընդհանուր այն հատկանիշների ամբողջությունը, որոնցով դրանք տարբերակվում են առևտրայիններից, և միավորվում մեկ հասկացության ներքո:

Ինչպես նշվեց, ոչ առևտրային կազմակերպությունների հիմնական հատկանիշները սահմանող գործող կարգավորումն ամրագրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասում, որի բովանդակության ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է նկատել ոչ առևտրային կազմակերպություններն առևտրայիններից առանձնացնող հետևյալ հատկանիշները.

1. շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդելը,
2. Ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխելը:

Այսպիսով՝ ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ քննարկվող առանձնացման հատկանիշներից առաջինն է հանդիսանում ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության նպատակը, որը որակվում է որպես «շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող»: Միևնույն ժամանակ ոչ առևտրային կազմակերպության գործունեության հնարավոր նպատակները նորմատիվորեն չեն սահմանվում: Այս հատկանիշը (շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդելը), մեր կարծիքով, չի կարող դրվել իրավաբանական անձանց վերոգրյալ տեսակները (առևտրային և ոչ առևտրային) միմյանցից տարանջատելու հիմքում հետևյալ երկու պատճառներով. **նախ** այդ պարագայում անհասկանալի է ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց տարանջատման երկրորդ հատկանիշի՝

⁴⁹ Տե՛ս, օրինակ, Кумаритова А. Гражданско-правовое положение некоммерческих организаций в сфере благотворительной деятельности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва 2006г. էջ 13-14; Костенко Н. Гражданско- правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург 2003г. էջ 11:

ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխելու անհրաժեշտությունը, քանի որ, եթե ոչ առևտրային կազմակերպությունները շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելու իրավունք չունեն, ապա, այնուամենայնիվ, ինչպես պետք է շահույթ ստանան, որպեսզի առաջանա ստացված շահույթը մասնակիցների միջև բաշխելու արգելք սահմանելու իրավական անհրաժեշտություն:

Բացի այդ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ պարբերության համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունը կարող է իր կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին համապատասխան իրականացնել ձեռնարկատիրական գործունեություն, եթե դա նախատեսված է օրենքով: Ընդ որում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի իմաստով ձեռնարկատիրական է հանդիսանում *անձի ինքնուրույն, իր ռիսկով իրականացվող գործունեությունը, որի հիմնական նպատակը գույք օգտագործելուց, ապրանքներ վաճառելուց, աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց շահույթ ստանալն է:* Հիշյալ հոդվածով ամրագրված ձեռնարկատիրական գործունեության առանձնահատկությունները բացահայտվել են նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կայացրած որոշումներում: Վճռաբեկ դատարանը ևս գտել է, որ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելու *ի սկզբանե* ունեցած մտադրությունը և սեփական ռիսկով գործելը անհրաժեշտ պայմաններից են գործունեությունը ձեռնարկատիրական որակելու համար⁵⁰: Ավելին՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքը, ինչպես նաև «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետ նաև՝ ՀԿ-ների օրենք), մասնավորապես դրանց, համապատասխանաբար, 19-րդ և 8-րդ հոդվածները թույլատրում են՝ հիմնադրամներին և հասարակական կազմակերպություններին զբաղվելու իրենց կանոնադրական նպատակներից բխող ձեռնարկատիրական, այսինքն՝ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող, գործունեությամբ: Հետևաբար՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները ևս կարող են զբաղվել շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեությամբ, որպիսի պարագայում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված ոչ առևտրային կազմակերպություններին անհատականացնող առաջին տարրը չի հանդիսանում այդ կազմակերպություններն առևտրայիններից տարբերակող հատկանիշ: Ա-

⁵⁰ Տե՛ս, օրինակ, Բենիկ Ազարյանն ընդդեմ ՀՀ ֆինանսների նախարարության թիվ ՎԴ/5367/05/13 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 22.07.2016 թվականի որոշումը:

վելին՝ որոշ ոչ առևտրային կազմակերպություններ ընդհանրապես չունեն ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք:

Արտասահմանյան փորձի և միջազգային իրավական ակտերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները առևտրայիններից տարանջատող հատկանիշ է, ոչ թե գործունեության նպատակը, այլ ստեղծման կամ գործունեության հիմնական նպատակը, այսինքն՝ հստակ տարբերակվում է կազմակերպության **ստեղծման և գործունեության** նպատակը և առևտրային կազմակերպություններից տարանջատելու համար հիմք է ընդունվում առաջինը: Մասնավորապես, այս գաղափարը բխում է նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ՝ ՄԱԿ) կողմից 2003 թվականին Նյու Յորքում տպագրված «Ազգային հաշվարկների համակարգում ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ» ձեռնարկում, որը գրվել է Ջոն Հոփկինսի անվան «Քաղաքացիական հասարակության հետազոտման» համալսարանական կենտրոնի հետ սերտ համագործակցությամբ և որը ստեղծելիս ՄԱԿ-ը նպատակ է ունեցել նպաստելու ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ տեղեկատվություն հավաքելուն և այն հասանելի դարձնելուն⁵¹: Շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդելը, նախևառաջ, նշանակում է, որ դրանք ստեղծվում են այլ նպատակով, քան շահույթ ստանալն է, ավելին՝ դրանք, թեկուզև, կարող են զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, սակայն շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեությունը չի կարող լինել դրանց հիմնական գործունեությունը՝ ոչ ուղղակիորեն, ոչ էլ՝ անուղղակիորեն, իսկ ստացված ողջ շահույթը պետք է ուղղվի ստեղծման նպատակների իրագործմանը:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում հնարավոր է հանդիսանում եզրակացնել, որ ձեռնարկատիրական գործունեության վերաբերյալ օրենսդրական թերի կարգավորումներից օգտվելով շատ կազմակերպություններ ի սկզբանե իրենց հիմնական գործունեությունն ուղղում են շահույթի ստացմանը, նման ուղղվածությունը բավական հաջող քողարկելով հանրօգուտ նպատակների իրագործման վերաբերյալ ձևական հայտարարություններով, ինչով, փաստացիորեն, վերածվում են առևտրային կազմակեր-

⁵¹ St' u, Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts ST/ESA/STAT/SER.F/91. United Nations publication, New York 2003, կետ 2.4, էլեկտրոնային ռեսուրս https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

պությունների: Նման իրավիճակը, որպես կանոն, գնահատվում է որպես քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավահավասարության սկզբունքի հավասարակշռության խախտում, քանի որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ օրենսդրական խստացված պահանջներ չեն կիրառվում, որոնք կիրառելի են առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ (նման պայմանների թվին կարելի է դասել հարկային խիստ քաղաքականությունը, առավել մեծ վերահսկողությունը և այլն): Արդյունքում՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները քողարկված ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս առավել շահավետ դիրքում են հայտնվում: Ուստի անհրաժեշտ է վերջիններիս կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ առավել խիստ ու հստակ կարգավորումներ ներդնել:

Իրավաբանական գրականության մեջ պարբերաբար ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ միանշանակ սահմանել, թե ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության որ նպատակն է հանդիսանում հիմնական, իսկ որը երկրորդային, հնարավոր չէ⁵², քանի որ նման տարրերի տարանջատման համար բավարար չափանիշներ առկա չեն: Վերոգրյալ խնդիրները գիտության կողմից դիտարկվում են որպես իրավաբանական կազմակերպությունները առևտրային և ոչ առևտրային տարատեսակների տարանջատման համար առկա սահմանման վերանայման հիմնական պատճառ, այսինքն՝ ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց առևտրայիններից հստակ տարանջատելու համար առաջինների սահմանումը պետք է բավականաչափ հստակ պարունակի վերջինիս գործունեության հիմնական և երկրորդային ուղղությունների ու նպատակների չափանիշները: Այս առումով արվող առաջարկները բավական բազմազան են, սակայն կարելի է առանձնացնել չորս հիմնական դիրքորոշում:

Առաջին դիրքորոշման դեպքում համարվում է, որ անհրաժեշտ է հրաժարվել ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության հիմնական նպատակի չափորոշիչների նորմատիվային ամրագրման գաղափարից՝ հնարավորություն ընձեռելով ոչ առևտրային կազմակերպություններին առանց որևէ սահմանափակման զբաղվելու առևտրային գործունեությամբ՝ պահպանելով միայն ծավալած առևտրային գործու-

⁵² Տե՛ս, օրինակ, Ивкова О. Участие некоммерческих организаций в предпринимательской деятельности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Санкт-Петербург 2004г. Էջ 8:

նեության արդյունքում ստացված շահույթի բաշխման արգելքը⁵³:

Դիրքորոշումներից երկրորդի դեպքում առաջինին ամբողջապես հակառակ կարծիք է արտահայտվում, որի համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպություններին պետք է արգելել զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ՝ դրանց հնարավորություն ընձեռելով միայն իրենց անձնական ֆինանսական միջոցները ներդնելու վարկային կազմակերպություններում, արժեթղթերում, վարձակալության հանձնել հավելյալ կամ չչահագործվող անշարժ գույքը, քանի որ նման գործունեությունը, ըստ այդ գիտնականների, չի հանդիսանում ձեռնարկատիրական⁵⁴, ինչպես նաև ամրագրել, որ վերջիններս կարող են ստեղծել առևտրային կազմակերպություններ, դրանց պատվիրակելով ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավասություն, այն դեպքում, երբ առկա է դրա անհրաժեշտությունը⁵⁵: Ըստ էության Հայաստանի Հանրապետությունում ևս, մինչ վերջին օրենսդրական փոփոխությունները, մասնավորապես ՀԿ-ների մասին օրենքը սահմանում էր, որ համապատասխան կազմակերպությունները հնարավորություն ունեն զբաղվելու ձեռնարկատիրական գործունեությամբ բացառապես առևտրային կազմակերպություններ ստեղծելու եղանակով: Իհարկե ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար նման կարգավորման ամրագրումը կարող է լուծել վերջիններիս գործունեության հիմնական և երկրորդային ուղղությունների տարանջատման մասով առկա երկվությունն ու անորոշությունը, սակայն կարծում ենք, որ անհնարին կդարձնի համապատասխան կազմակերպությունների կողմից բազում հանրագույն նպատակների իրագործումը:

Գիտնականների երրորդ խումբը հիմնավորում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում առկա կարգավորումները պահպանելու անհրաժեշտությունը, այսինքն՝ թույլատրել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրենց կանոնադրական նպատակ-

⁵³ Տե՛ս, օրինակ, Садикова О. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный), Третье издание. Изд-во Инфра-М, Москва 2005г. էջ 155; Степанов Д. В поисках критерия разграничения юридических лиц на два типа и принципа обособления некоммерческих организаций. Вестник гражданского права № 3. Изд-во Издательский дом В. Ема, Москва 2007г. էջ 48; Меняев А. Правовое положение и система некоммерческих организаций в российском гражданском праве: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Самара 2010г. էջ 9:

⁵⁴ Տե՛ս, Костенко Н. Гражданско- правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург 2003г. էջ 10-11:

⁵⁵ Տե՛ս, Ивкова О. Участие некоммерческих организаций в предпринимательской деятельности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Санкт Питербург 2004г. էջ 8:

ների իրագործման նպատակով և միայն այդ նպատակներին համապատասխան ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումը՝ միաժամանակ նախատեսելով առավել կոշտ սահմանափակումներ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից քննարկվող գործունեությամբ զբաղվելու համար, որոնք կոչված են ապահովելու դրա համապատասխանությունը կազմակերպության կանոնադրական նպատակներին⁵⁶։ Այս խմբին պատկանող գիտնականներն առաջարկում են օրենսդրությամբ սպառիչ կերպով նախատեսել ձեռնարկատիրական գործունեության թույլատրելի տեսակների ցանկը, իսկ կազմակերպության կանոնադրությամբ՝ այն տեսակները, որոնք այդ կազմակերպությունը կարող է իրականացնել, կամ որոնց իրականացումն արգելվում է։

Գիտնականների չորրորդ խումբն առաջարկում է, մեր կարծիքով, առավել ընդունելի տարբերակ. ոչ առևտրային և առևտրային կազմակերպությունների սահմանազատման համար կիրառել ոչ թե դրանց գործունեության, այլ ստեղծման նպատակները։ Միննույն ժամանակ ընդգծվում է, որ հենց ստեղծման նպատակներն են հնարավորություն տալիս տարանջատել այն կազմակերպությունները, որոնք բավարարում են հասարակության և պետության առավել լայնամասշտաբ պահանջմունքները, որոնք չեն կարող իրացվել կազմակերպության գույքային շահագրգռվածության առկայության պարագայում։ Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս առավել ամբողջապես արտացոլել ոչ առևտրային կազմակերպությունների էությունն ու նշանակությունը։

Այսպիսով, կարծում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները առևտրայիններից տարանջատելու հիմքում պետք է դրվի դրանց ստեղծման նպատակը, որը միաժամանակ կազմակերպության գործունեության տարբեր նպատակներից հիմնականն է, այսինքն՝ նպատակ, որը կանխորոշվում է կազմակերպության ստեղծող(ներ)ի կողմից և մարմնավորում դրա որոշակի պահանջմունքները։ Առևտրային կազմակերպության համար այդ նպատակը միշտ կայանում է շահույթի ստացման մեջ, իսկ նման նպատակի իրացումը ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալելու միջոցով հնարավորություն է տալիս բավարարելու դրա հիմնադիրների նյութական կարիքները։

ԱՄՆ Միչիգան նահանգի գերագույն դատարանը, դեռևս 1919 թվականին կայաց-

⁵⁶ Տե՛ս, օրինակ, Сидоров В. Правосубъектность некоммерческих организаций. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва 2008г. էջ 38, 79; Серова О. Классификационные критерии деления юридических лиц по цели деятельности. Юридический мир № 4. Изд-во Юрист, Москва 2010г. էջ 23:

ված որոշմամբ անդրադառնալով առևտրային կազմակերպությունների ստեղծման նպատակին՝ դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ առևտրային ընկերությունները ստեղծվում են առավելագույն շահույթի ստացման նպատակով⁵⁷։ Հետագայում այս գործը բազմիցս մեջբերվել է տարբեր գիտնականների և դատական ատյանների կողմից⁵⁹։ Ընդ որում՝ եթե առևտրային կազմակերպությունների հիմնական նպատակը գերազանցապես գումար վաստակելն է, ապա ոչ առևտրային կազմակերպությունները ստեղծվում են այլ նպատակներով և դրանց կառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք կրում են կազմակերպության ստեղծման նպատակներն իրագործելու անվերապահ պարտականություն⁶⁰։ Նոբելյան մրցանակակիր տնտեսագետ Միլթոն Ֆրիդմանն իր 1970 թվականի «New York Times» ամսագրում տպագրված «Բիզնեսի հասարակական պատասխանատվությունն իր շահույթի մեծացումն է» վերտառությամբ հոդվածում⁶¹ իր հայտնի հայտարարությամբ գովաբանել է առևտրային ընկերության ստեղծման այդ նպատակը։ Նույն կարծիքին է նաև Ջոել Բականը⁶²։

Ինչպես նշվեց, ոչ առևտրային կազմակերպությունների ստեղծումն ունի որոշակի այլ նպատակներ, որոնք կապված չեն ձեռնարկատիրության և շահույթի ստացման

⁵⁷ Հիշյալ որոշումը վերաբերում էր Հենրի Ֆորդին, ով «Ford Motor» ընկերության մեծամասնություն կազմող բաժնետերն ու հիմնադիրն էր և նրա եղբայրներ Ջոն և Հորացիուս Դոջերին, ովքեր այդ կազմակերպության փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերն էին։ Դոջ եղբայրները հայց էին ներկայացրել դատարան ընդդեմ Ֆորդի՝ պնդելով, որ վերջինս օգտագործում էր իր գերիշխող դիրքը կազմակերպության բաժնետերերին վճարվող դիվիդենդները սահմանափակելու համար, չնայած որ այն աշխատում էր շահութաբերությամբ։ Ֆորդն այդ քաղաքականությունը բացատրում էր նրանով, որ շահույթն ուղղվում էր առավել որակյալ և էժան մեքենաներ ստեղծելու նպատակի իրագործմանը, սակայն Միչիգանի գերագույն դատարանն իր որոշմամբ պարտավորեցրեց վճարել շահաբաժինները՝ գտնելով որ, չպետք է շփոթմունք առաջանա այն հարցում, որ առևտրային կազմակերպությունը ստեղծվում և գործունեություն է ծավալում՝ մեկ հիմնական նպատակով՝ բաժնետերերի համար ապահովել առավելագույն շահույթ և տնօրենների հայեցողությունը կարող է դրսևորվել միայն այդ նպատակին հասնելու շրջանակներում և չի կարող իրացվել կամայականորեն այլ նպատակներով։

⁵⁸ Տե՛ս, Supreme Court of Michigan: Case Dodge v. Ford Motor Co., 170 N.W. 668 (Mich. 1919) 684 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://h2o.law.harvard.edu/cases/3965> (վերջին մուտք 21.05.2018)։

⁵⁹ Տե՛ս, Marjorie Kelly: The Divine Right of Capital: Dethroning the Corporate Aristocracy. Berrett-Koehler, San Francisco 2001 (xvii), էջ 52-53։

⁶⁰ Joseph Mead & Michael Pollack, Courts, Constituencies, and the Enforcement of Fiduciary duties in the Nonprofit sector, University of Pittsburgh Law Review, spring 2016 էջ 307 <https://lawreview.law.pitt.edu/ojs/index.php/lawreview/article/view/404/315>։

⁶¹ Տե՛ս, Milton Friedman, The Social Responsibility of Business Is to Increase the Profits, The New York Times Magazine, September 13, 1970, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html> (վերջին մուտք 21.05.2018)։

⁶² Տե՛ս, Joel Bakan, The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power, Publisher Penguin Canada (October 12, 2004)։

հետ, և վերջիններիս համար ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումն ուղղված է միայն իրենց ստեղծման նպատակների իրագործման համար անհրաժեշտ նյութական միջոցներ ձեռք բերելուն: Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հասկացությանն անդրադարձել է նաև 2007 թվականի հոկտեմբերի 10-ի Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականը (այսուհետ նաև՝ Հանձնարարական), որը վերաբերում է Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակին⁶³: Հանձնարարականը, որի նախապատրաստումն իրենից ներկայացնում է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության դրական պրակտիկայի, տվյալ ոլորտին վերաբերող միջազգային իրավական ակտերի ուսումնասիրության և ընդհանրացման արդյունք հստակ նշում է, որ ոչ առևտրային են այն կազմակերպությունները, որոնք, ի թիվս այլ հատկանիշների, ստեղծվում են շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող գործունեությամբ զբաղվելու համար⁶⁴: Ավելին՝ այն նշում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից շահույթ ստանալուն ուղղված և տնտեսական այլ գործունեությամբ զբաղվելու հնարավորությունը, որոնցից ստացվող եկամուտը պետք է ուղղվի կազմակերպության ստեղծման նպատակների իրագործմանը: Հետևաբար ոչ առևտրային կազմակերպությունները սահմանազատելու հիմքում պետք է դրվի դրանց **ստեղծման նպատակը**, որը գործունեության հիմնական նպատակն է և կանխորոշվում ու սահմանվում է կազմակերպության հիմնադրի կողմից՝ արտացոլելով դրա որոշակի պահանջմունքները:

ՀՀ-ում ոչ առևտրային կազմակերպությունների տարբերակման **երկրորդ՝** օրենսդրորեն ամրագրված հատկանիշը վերջիններիս կողմից ստացված շահույթը կազմակերպության մասնակիցների միջև բաշխելու արգելքն է (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 51, մաս 1): Ստացված շահույթը պետք է ուղղվի այն նպատակների իրագործմանը, որոնց համար ստեղծվել է համապատասխան ոչ առևտրային կազմակերպությունը: Հենց եկամտի բաշխման արգելքն է, որոշ գիտնականների կարծիքով,

⁶³ Առավել մանրամասն տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies and Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁶⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս նույն տեղում:

առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպությունների տարբերակման հիմնական, ամենից նշանակալի և արդյունավետ չափանիշը⁶⁵: Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ևս վկայում է, որ ստացված շահույթը կազմակերպության մասնակիցների միջև բաշխելու արգելքն այն հիմնարար հատկանիշներից է, որոնցով այս տիպի կազմակերպություններն անհատականացվում են⁶⁶:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում հիշյալ հատկանիշը որպես համընդհանուր դիտարկելը հնարավոր չէ: **Առաջին հերթին** նման եզրահանգման համար հիմք է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ իրականում գոյություն ունեն որոշակի տեսակի ոչ առևտրային կազմակերպություններ, որոնց դեպքում ստացված եկամտի բաշխում, այնուամենայնիվ, իրականացվում է, օրինակ՝ արժեթղթավորման հիմնադրամի դեպքում⁶⁷: **Երկրորդ հերթին** նման միասնականացումը հնարավոր չէ, քանի որ մինչ այժմ հստակ կարգավորում կամ մեկնաբանություն կապված ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից եկամուտ ապահովող գործունեությամբ զբաղվելու տնտեսական բովանդակության և էության հետ առկա չէ: Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իր ղեկավարներին, կառավարման մարմինների անդամներին կամ այլ անձանց տրվող վարձատրության և ստացված եկամուտները բաշխելու արգելքի հարաբերակցությունը, որին առավել մանրամասն կանդրադառնանք սույն աշխատանքի երկրորդ գլխում:

⁶⁵ Տե՛ս, օրինակ, Степанов Д. В поисках критерия разграничения юридических лиц на два типа и принципа обособления некоммерческих организаций. Вестник гражданского права № 3. Изд-во Издательский дом В. Ема, Москва 2007г. Էջ 48:

⁶⁶ Տե՛ս, օրինակ, Сидоров В. Правосубъектность некоммерческих организаций. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва 2008г. Էջ 18:

⁶⁷ «Ակտիվների արժեթղթավորման և ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ ակտիվների արժեթղթավորումը տեղի է ունենում արժեթղթավորման հիմնադրամի պարտադիր մասնակցությամբ: Ընդ որում, ակտիվների խմբի մնացորդային արժեքը, որն իրենից ներկայացնում է արժեթղթավորման հիմնադրամի՝ ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի թողարկումից բխող պարտավորությունների կատարումից հետո մնացած եկամուտների, ակտիվների իրացումից ստացված և (կամ) ստացվելիք միջոցների կամ դրանց գծով այլ վճարների հանրագումարը, նույն օրենքի 27-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանդիսանում է արժեթղթավորման հիմնադրամի սեփականությունը և կարող է տնօրինվել կանոնադրությամբ և ազդագրում նշված կարգով: Այդ եկամուտը տնօրինելու համար արժեթղթավորման հիմնադրամը թողարկում է մասնակցության վկայագրեր, որոնք վաճառում է ներդրողներին, որոնք էլ իրենց հերթին հետագայում արժեթղթավորման հիմնադրամի եկամտի նկատմամբ ունեն փայի իրավունք: Այսինքն՝ ակտիվների արժեթղթավորման հետ կապված պարտավորությունները կատարելուց հետո մնացած եկամուտը ևս օգտագործվում է առևտրային նպատակով, մինչդեռ դա հակասում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների՝ ստացված շահույթը չբաշխելու սկզբունքին:

Ինչպես արդեն նշվեց, ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպությունների բնորոշումը ներառում է միայն վերոգրյալ երկու հատկանիշները, սակայն դրանցից մեկը՝ իրենց գործունեությամբ շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդելը, չի արտացոլում այդպիսի կազմակերպություններին բնորոշ առանձնահատկություն՝ քանի որ օրենսդրական փոփոխություններից հետո ՀՀ-ում հիմնադրամներին և հասարակական կազմակերպություններին տրվել է անմիջականորեն շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Ինչ վերաբերում է երկրորդ չափանիշին՝ ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխելու սկզբունքին, ապա այդ սկզբունքը թեև համահունչ է միջազգային փորձին և գիտնականների կողմից ոչ առևտրային կազմակերպությունների էության իրավական ընկալմանը, այնուամենայնիվ, ՀՀ-ում այդ սկզբունքը չի ապահովվում ամբողջությամբ, օրինակ՝ արժեթղթավորման հիմնադրամների դեպքում: Սակայն մեր կարծիքով դա ոչ թե սկզբունքի բացակայության մասին է խոսում, այլ դրա խախտման և արժեթղթավորման հիմնադրամների համար ոչ ճիշտ կազմակերպատիրավական ձևի ընտրության:

Վերոգրյալից բացի անհրաժեշտ է նշել, որ միջազգային փորձի և գիտական աշխատությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների բնորոշումը ներառում է այլ՝ ոչ պակաս կարևոր տարրեր, որոնք ՀՀ իրավական համակարգում բացակայում են և բազմաթիվ գործնական խնդիրների պատճառ դառնում: Այսպես՝ այն երկրներում, որտեղ ժողովրդավարական ռեժիմը հաստատվել է անհամեմատ ավելի վաղ, քան ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակությունը գտնվում է զարգացման բարձր մակարդակի վրա և իրապես իրականացնում է իր գործառույթները: Ավելին, այդ պետություններում գիտականորեն մշակված են և օրենսդրորեն ամրագրված են այն պայմանները, որոնց առկայությամբ կազմակերպությունները ճանաչվում են ոչ առևտրային, այսինքն՝ ոչ թե ձևական նկատառումներից ելնելով են ճանաչվում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ, այլ՝ օբյեկտիվորեն իրենց բնույթով այդպիսին են: Նկարագրված պետություններից է Ֆրանսիան, որտեղ, մասնավորապես՝ ոչ առևտրային է ճանաչվում այն միավորումը, որը ստեղծվել է համաձայն միավորումների մասին օրենքի, եթե այն բավարարում է շուկայի կողմից հաշվի չառնված կամ ոչ բավարար չափով հաշվի առնված պահանջմունքները, գործում

է ի շահ որևէ սոցիալ-տնտեսական խնդիր ունեցող անձանց, գործում է հանուն ընդհանուր շահերի և ունի հանրությանը օժանդակելու, սպասարկելու կարգավիճակ (սրաներքո դիտարկվում է հանրությանը տրամադրվող կամ շնորհվող օգուտները, որոնք կարող են վերաբերել առողջապահության, շրջակա միջավայրի և այլ ոլորտներին), ծառայություններն առաջարկում է շուկայականից առերևույթ ցածր գներով, չի կիրառում գործունեության վարման առևտրային մեթոդներ (չի գովազդում այն և այլն)⁶⁸:

Ընդհանուր առմամբ համանման հատկանիշներով են օժտված նաև ԱՄՆ –ում գործող՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների շարքին դասվող կազմակերպությունները, որտեղ դրանք 26 տեսակի են: Որպեսզի համապատասխան կազմակերպությունները որակվեն որպես ոչ առևտրային (Non-profit Corporation) դրանք պետք է ունենան որոշակի կառուցվածք, *լինեն ոչ կառավարական* և ներառված չլինեն պետական ապարատի կազմում, չբաշխեն ստացվող եկամուտը ղեկավարների կամ հիմնադրների միջև, այլ կիրառեն դրանք իրենց ստեղծման նպատակների իրացման համար, հանդիսանան ինքնակառավարվող և չենթարկվեն ոչ ոքի, բացի իրենց մասնակիցներից⁶⁹: Հիշյալ հատկանիշներով օժտված կազմակերպությունները պետք է անցնեն հարկային որակավորման և գրանցման գործընթաց, ինչն ազատում է վերջիններիս եկամտային հարկ վճարելու պարտականությունից: Կազմակերպություններին «հարկումից ազատված» (tax exempt) կարգավիճակի շնորհումը կանխորոշվում է դաշնային մակարդակում (ԱՄՆ հարկային օրենսգիրք, 501(c)3 բաժին):

Կանադայում ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարգավորող հատուկ օրենսդրություն առկա չէ: Դրանց կարգավիճակը սահմանվում է «Կազմակերպությունների մասին» ազգային ընդհանուր օրենքով (Canada Corporation Act), որի համաձայն համապատասխան կազմակերպությունները իրավունք չունեն բաժնետոմսեր թողարկելու և դրա անդամները ֆինանսական ներհոսքեր չեն ստանում: Ընդ որում՝ Կանադայում ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է ունենան որոշակի կազմակեր-

⁶⁸ Տե՛ս, Ассоциации - основа гражданского общества: Опыт Франции / Посольство Франции в России. М., 6.г. էջ 1-3 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.cof.org/sites/default/files/France.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁶⁹ Տե՛ս, Социально-экономическая эффективность: опыт США. Система саморазвития. М., 2000г. էջ 118 (4-րդ գլխի հեղինակ – Ա. Ա. Շլիխտեր). Alyssa A. Dirusso, American Nonprofit Law in Comparative Perspective, 10 Wash. U. Global Stud. L. Rev. 039 (2011), էջ 65-70 էլեկտրոնային ռեսուրս http://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol10/iss1/3 (վերջին մուտք 21.05.2018):

պական կառուցվածք, պատկանեն մասնավոր ոլորտին, այսինքն՝ առանձնացված լինեն կառավարությունից, չհետապնդեն եկամուտ ստանալու նպատակ, լինեն ինքնակառավարվող, այսինքն՝ ունենան ներպետական կառավարման մեխանիզմներ, և հիմնված լինեն կամավորության սկզբունքի վրա⁷⁰:

Ի հավելումն վերոնշյալ պետություններում գործող կարգավորումների՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ՄԱԿ-ի կողմից Նյու Յորքում տպագրված «Ազգային հաշվարկների համակարգում ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ» ձեռնարկի համաձայն՝ այս կազմակերպությունների տարբերակիչ հատկանիշները հետևյալն են.

1. շահույթը բաշխելու արգելքը,
2. նրանց ներգրավվածությունը հանրային բարիքի ստեղծմանը՝ ի հավելումն մասնավոր բարիքի, որը նրանք ստեղծում են,
3. եկամտի ձևավորման կառուցվածքը, որը մեծամասամբ ներառում է գումարի և ժամանակի կամավոր ներդրումներ,
4. կամավորների, ինչպես նաև վարձու աշխատողների ներուժի օգտագործումն ու համատեղումը,
5. հարկային արտոնություններ ունենալը,
6. հատուկ իրավական կարգավորումների առարկա լինելը՝ կառավարման, հաշվետվություններ ներկայացնելու և նմանատիպ այլ հարցերում,
7. պետաիշխանական (կառավարչական) լիազորությունների բացակայություն՝ չնայած, որ մասնակցում են հանրային բարիքի ստեղծմանը⁷¹:

Միաժամանակ նշված աշխատանքում ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները սահմանելիս պետք է տրվի այնպիսի բնորոշում, որն ունակ է հստակեցնելու դրանց տարբերությունը ինչպես կառավարությունից՝ հանրային իշխանական մարմիններից, այնպես էլ առևտրային կազմակերպություններից⁷²:

Հիմնվելով Ջոն Հոփկինսի «Ոչ առևտրային ոլորտի համեմատական ծրագրի», ինչպես նաև ավելի քան 35 պետություններ ներկայացնող գիտնականների կողմից

⁷⁰ Տե՛ս, Michael H. Hall Cathy W. Barr M. Easwaramoorthy S. Wojciech Sokolowski Lester M. Salamon The Canadian Nonprofit and Voluntary Sector in Comparative Perspective, 2005, Toronto, Ontario, էջ 2-3:

⁷¹ Տե՛ս, Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts ST/ESA/STAT/SER.F/91. United Nations publication, New York 2003, կետ 2.9, էլեկտրոնային ռեսուրս https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁷² Տե՛ս, նույն տեղում կետ 2.10:

ընդհանուր ջանքերով սահմանված հատկանիշների վրա՝ առաջարկվել է ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառուցվածքային-գործառնության հետևյալ բնորոշումը, ըստ որի ոչ առևտրային են այն կազմակերպությունները, որոնք ունեն հետևյալ հատկանիշները.

1. կազմակերպվածության որոշակի մակարդակի առկայություն,
2. մասնավոր բնույթ՝ այն առումով, որ առանձնացված են կառավարությունից և չունեն հանրային իշխանական բնույթ,
3. չեն բաշխում ստացված շահույթը,
4. ինքնակառավարվող են՝ ինքնուրույն են կառավարում և վերահսկում իրենց գործունեությունը,
5. կամավոր են, այսինքն՝ ոչ պարտադիր են՝ ներառելով որոշակի ինքնակամ մասնակցություն:⁷³

Որպես առաջնային կարևորության տարր ընդգծվում է կառավարությունից տարանջատված լինելու հանգամանքը՝ ոչ կառավարական բնույթը, որը բնորոշ է ոչ առևտրային կազմակերպությունների էության վերաբերյալ պետությունների գերակշիռ մեծամասնության ընկալմանը: Ինքնակառավարման չափանիշը տարբերակում է այս կազմակերպություններին այնպիսի կազմակերպություններից, որոնք արդյունավետ կերպով վերահսկվում են այլ հաստատությունների կողմից⁷⁴:

Ինչ վերաբերում է Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի խնդրո առարկա ոլորտին վերաբերող հանձնարարականին, ապա դրա համաձայն՝ ոչ առևտրային (ոչ կառավարական) կազմակերպությունները ինքնակառավարվող, կամավոր կազմակերպություններ են, որոնք ստեղծված են իրենց մասնակիցների կամ հիմնադիրների

⁷³ Տե՛ս, Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts ST/ESA/STAT/SER.F/91. United Nations publication, New York 2003, կետ 2.9, էլեկտրոնային ռեսուրս https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁷⁴ Ավելին, ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գործունեության վերահսկողությունը կարելի է դուրս բերել պետաիշխանական ոլորտի հայեցողությունից, որպիսի հարցում բարենպաստ դեր կարող է խաղալ արտասահմանյան երկրների փորձը: Օրինակ, ԱՄՆ-ում նման կազմակերպությունների գործունեությունը վերահսկվում է կամավորության սկզբունքով ստեղծված կազմակերպությունների (այսպես կոչված հսկող խմբերի) կողմից, որոնք հասարակության և զանգվածային լրատվության միջոցների համար ծառայում են որպես ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ տեղեկատվության աղբյուր: Նման պայմաններում պետական միջամտությունը քննարկվող ոլորտի վրա կրճատվում է, իսկ գործունեության թափանցիկության մակարդակը, որի պայմաններում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրավունքների չարաշահումն առավել դժվար է դառնում, մեծանում է:

շահույթ ստանալու հետ չկապված հիմնական նպատակներն իրագործելու համար և չպետք է ուղղորդվեն հանրային իշխանության կողմից⁷⁵: Ինչպես տեսնում ենք, և նշված Հանձնարարականը և միջազգային-իրավական այլ փաստաթղթեր ոչ առևտրային կազմակերպությունների հասկացությանն անդրադառնալիս՝ շահույթ ստանալու հետ չկապված նպատակների իրագործման համար ստեղծված լինելուց և շահույթը չբաշխելու սկզբունքից բացի առանձնացնում են այլ հատկանիշներ ևս՝ ինքնակառավարվող⁷⁶ բնույթը, կամավորությունը և ոչ կառավարական բնույթը:

Ինքնակառավարվող և ոչ կառավարական բնույթը սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց հետ և նշանակում են նախ և առաջ, որ հանրային իշխանությունը չպետք է փորձի ոչ առևտրային կազմակերպությունը դարձնել իր արդյունավետ վերահսկողության ներքո գործող կառույց: Այս գաղափարն ընդունվել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) կողմից և դրա խախտումը հանգեցրել է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ նաև՝ Եվրոպական Կոնվենցիա) 11-րդ հոդվածով երաշխավորված միավորվելու ազատության իրավունքի խախտման Sigurdur A Sigurjónsson v. Iceland գործով⁷⁷: Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների զգալի մասը ստեղծվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ և Եվրոպական Կոնվենցիայով երաշխավորված՝ միավորվելու ազատության իրավունքի իրացման արդյունքում և պետությունը պարտավոր է երաշխավորել այդ իրավունքների իրականացումը: Մասնավորապես Եվրոպական դատարանը Եվրոպական կոնվենցիայի խախտում է արձանագրել, երբ հանրային իշխանությունը միջամտել է ոչ առևտրային կազմակերպության ղեկավարների կամ ներկայացուցիչների ընտ-

⁷⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁷⁶ Տե՛ս, Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts ST/ESA/STAT/SER.F/91. United Nations publication, New York 2003, կետեր 2.14-2.20, էջեր 17-20, էլեկտրոնային ռեսուրս https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_91e.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁷⁷ Տե՛ս, Sigurdur A Sigurjónsson v. Iceland, 16130/90, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 30.06.1993թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.humanrights.is/static/files/ltarefni/sigurdur_sigurjonsson_gegn_islandi.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

րությանը⁷⁸: Վերագրյալ չի նշանակում, որ հանրային իշխանությունը չի կարող օգնություն ցույց տալ ոչ առևտրային կազմակերպություններին որոշակի նպատակի իրագործմանը հասնելու համար, որն, ըստ կառավարության, ունի հատուկ կարևորություն հասարակության համար, սակայն կազմակերպությունը պետք է ազատ լինի այդ օգնությունն ընդունելու կամ դրանից հրաժարվելու հարցում: Ավելին, ոչ օրենսդրական, ոչ էլ այլ մեթոդներով հանրային իշխանությունը չպետք է ճնշի (ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն հարկադրի) ոչ առևտրային կազմակերպություններին հասարակական կարևորություն ունեցող որևէ կոնկրետ գործունեությամբ զբաղվելու համար: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ մինչև Եվրոպական Կոնվենցիայով երաշխավորված միավորվելու ազատության իրավունքի խախտման առկայությանն անդրադառնալ՝ Եվրոպական դատարանը նախևառաջ պարզում է, արդյոք խնդրո առարկա կազմակերպությունը մասնավոր, թե հանրային իրավունքի կազմակերպություն է⁷⁹:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Եվրոպական դատարանը կայուն նախադեպային իրավունք է ձևավորել այն հարցի շուրջ, թե ինչպես պարզել արդյոք միավորումն անկախ է պետությունից և չի գտնվում պետության արդյունավետ վերահսկողության ներքո: Այսպես՝ Եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռների ուսումնասիրությունից բխում է, որ իրավաբանական անձի հանրային կամ մասնավոր լինելու հանգամանքը պարզելու համար դատարանը հիմնվում է հետևյալ 5 չափանիշների վրա.

1. արդյո՞ք կազմակերպության ստեղծումը պառլամենտի կամարտահայտության արդյունք է,
2. արդյո՞ք կազմակերպությունը ստեղծվել է մասնավոր կազմակերպություններին վերաբերող օրենսդրության հիման վրա,

⁷⁸ Տե՛ս, օրինակ, *Ibrahim Serif v. Greece*, 38178/97, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 26.01.1999թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.refworld.org/cases/ECHR.3ae6b6f720.html> (վերջին մուտք 21.05.2018) *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [GC], 30985/96, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 26.10.2000թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-382-Hasan-and-Chaush-v-Bulgaria.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018) և *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 45701/99, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 13.12.2001թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59985> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁷⁹ Տե՛ս, օրինակ՝ *Chassagnou and Others v. France* [GC], 25088/94, 28331/95 և 28443/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 29.04.1999թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288> (վերջին մուտք 21.05.2018):

3. արդյո՞ք կազմակերպությունը պետական մարմինների կամ դրանց կառուցվածքում ընդգրկված հաստատությունների որոշակի մասնիկն է կազմում,

4. արդյո՞ք կազմակերպությունն ունի որոշակի իրավասություններ (արտոնություններ), որոնք սահմանված չեն ընդհանուր կիրառման օրենքներով (օրինակ՝ վարչաիրավական գործառույթներ իրականացնելու հնարավորություն, կամ վարքագծի կանոններ և այլ պարտադիր նորմեր սահմանելու իրավունք և այլն)

5. արդյո՞ք կազմակերպությունը հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանություն կրող մարմին, ինչպիսիք են օրինակ որոշ մասնագիտական կառույցներ, որոնց ստեղծումը պետության կողմից պարտադիր է⁸⁰:

Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է եզրահանգել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների և դրանց գործունեության սկզբունքների մասին ներկայիս պատկերացումները, ձևավորվել են հաշվի չառնելով տնտեսական և սոցիալական այն դերակատարումը, որը դրանք կոչված են իրականացնելու քաղաքացիական հասարակության և տնտեսավարման շուկայական մեխանիզմների գոյության պայմաններում: Դրան նպաստել են ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ ձևավորված այն մոտեցումները, որոնց համաձայն՝ վերջիններիս իրավաբանական անձ կարգավիճակը հարկավոր է բացառապես վերջիններիս գործունեության գույքային կողմն ապահովելու համար, այն պարագայում, երբ դրանք լինելով քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ՝ ունեն նաև այլ կարևոր հատկանիշներ:

Կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում և համադրելով առկա գիտական ու գործնական մոտեցումները առևտրային կազմակերպությունների բնույթի և էության, ինչպես նաև դրանց նպատակների և գործունեության վերաբերյալ հնարավոր ենք համարում եզրահանգել, որ ՀՀ օրենսդրական դաշտում, մասնավորապես քաղաքացիական օրենսդրության ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող կարգավորումներում առկա են էական բացթողումներ, որոնք, հանգում են հետևյալին.

1. Գործող քաղաքացիական օրենսդրության մեջ առկա իրավակարգավորումները

⁸⁰ St' u, Herrmann v. Germany, 9300/07, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 20.01.2011թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111690>, Chassagnou and Others v. France [GC], 25088/94, 28331/95 և 28443/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 29.04.1999թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288> (վերջին մուտք 21.05.2018):

չեն պարունակում ոչ առևտրային կազմակերպությունների սահմանազատման հստակ չափանիշներ,

2. Ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ առկա իրավակարգավորումները պարունակում են էական հակասություններ, մասնավորապես, եթե ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը մի կողմից սահմանում է, որ դրանք իրենց գործունեության նպատակով պետք է լինեն շահույթ չհետապնդող, մյուս կողմից թույլատրում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվել: Մինչդեռ ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար շահույթ ստանալը չի կարող հանդիսանալ ոչ թե **գործունեության**, այլ **ստեղծման նպատակ**,

3. Մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային կազմակերպությունները որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտ էականորեն տարբերվում են հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանցից թե՛ ստեղծման, գործունեության և լուծարման կարգով, թե՛ իրավակարգավորման սկզբունքներով և թե մի շարք այլ առանձնահատկություններով, թեև ներկայումս այդ բոլոր տարբերություններով հանդերձ միավորված են մեկ հասկացության ներքո և կարգավորման հստակ առանձնահատկություններ ամրագրված չեն:

4. իրավաբանական գրականության մեջ և միջազգային փորձով ընդունված ոչ առևտրային կազմակերպությունների մի շարք հատկանիշներ, որոնք թույլ են տալիս միմյանցից տարբերակել կազմակերպությունների ոչ առևտրային ոլորտը, ՀՀ-ում ո՛չ նորմատիվ-իրավական ակտերում, և ո՛չ էլ տեսական գրականության մեջ ամրագրում չեն ստացել, ուստի անտեսվել են: Նման հատկանիշների թվին են դասվում, մասնավորապես, հետևյալները.

□ ոչ առևտրային կազմակերպությունների հարաբերական ինքնուրույնությունը, որը ենթադրում է պետական ապարատից հնարավորինս անկախությունը: Այս չափանիշին ՀՀ-ում գործող ոչ առևտրային կազմակերպություններից չեն բավարարում շատերը, օրինակ՝ նոտարական պալատը:

□ անդամակցության կամավորությունը, որը չի գործում օրինակ՝ ՀՀ փաստաբանների պալատի դեպքում:

§3. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների դասակարգումները որոշակի տեսակների բազմազան են և ներառում են տարբեր պետությունների օրենսդրական մակարդակում գոյություն ունեցող, ինչպես նաև տեսաբանների առաջ քաշած դասակարգումները, այնուամենայնիվ, չնայած դրան՝ ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ առևտրային իրավաբանական անձինք որոշակի դասակարգման ենթարկված չեն, մինչդեռ նշված կազմակերպությունների դասակարգման իրավական և գործնական անհրաժեշտության մասին խոսվում է նաև հայեցակարգային մակարդակում⁸¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպություն համարվող իրավաբանական անձինք կարող են ստեղծվել հասարակական միավորումների, հիմնադրամների կամ օրենքով նախատեսված այլ ձևերով: Վկայակոչված կարգավորումից հետևում է, որ ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց հնարավոր կազմակերպատիրական ձևերը նշված են բաց թվարկմամբ, ինչի պատճառով հնարավոր չէ հստակ նշել այդպիսի կազմակերպությունների բոլոր հնարավոր տեսակները: Ընդ որում, 04.02.2017 թվականին ուժի մեջ մտած թիվ ՀՕ-32-Ն ՀՀ օրենքով նպատակ ունենալով կրճատելու ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց արհեստական տարանջատումները տարբեր տեսակների, սահմանվեց, որ իրավաբանական անձանց միությունները պարտավոր են իրենց կանոնադրությունները համապատասխանեցնել «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներին և վերագրանցվել: Այսինքն՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի փոփոխությունների, ինչպես նաև ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող հայեցակարգի տրամաբանությունն ընթանում է այն ուղղությամբ, որ պետք է հստակեցվեն խնդրո առարկա կազմակերպությունների տարբեր կազմակերպատիրական ձևերին բնորոշ առանձնահատկություններն ու իրավակարգավորումները, որի լավագույն տարբերակը օրենսդրական մակարդակում որոշակի չափանիշի հիման վրա դրանք դասակարգելն է:

⁸¹ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

Ի. Վ. Տուրինինը ոչ առևտրային կազմակերպությունների դասակարգումներն առանձնացնում է հետևյալ չափանիշների հաշվառմամբ. գործունեության նպատակներով, ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեությանը պետության մասնակցության աստիճանով, ծառայություններ մատուցողների ներգրավման բնույթով (կամավորականներ կամ վարձու աշխատողներ), ֆինանսավորման աղբյուրներով, հարկման ռեժիմով և այլն⁸²: Տուրինինը ոչ առևտրային կազմակերպությունների իր դասակարգման մեջ ընդգծում է գործունեության նպատակներով դասակարգման երկակիությունը: Այս դասակարգման մեջ բացակայում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների հիմնական նպատակի վերաբերյալ հիշատակումը, թեև ՌԴ օրենսդրությամբ՝ ի տարբերություն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի սահմանվում է, որ ոչ առևտրային է հանդիսանում այն կազմակերպությունը, որի գործունեության հիմնական նպատակը շահույթի ստացումը չէ և, որը ստացված եկամուտն իր մասնակցների միջև չի բաշխում⁸³:

Մեր կարծիքով դասակարգման քննարկվող տարբերակը հնարավորություն է ընձեռում առավել խորքային ուսումնասիրել ոչ առևտրային կազմակերպությունները՝ ելնելով վերջիններիս գործունեության նպատակներից ու ֆինանսավորման աղբյուրների տարբերակումից: Մասնավորապես, նշված դասակարգման կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ խնդրո առարկա ոլորտի օրենսդրական զարգացման ուղղություններից մեկը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության ապահովումն է,⁸⁴ ինչն իրագործելու համար անհրաժեշտ է նաև սահմանել ոչ առևտրային կազմակերպությունների այնպիսի դասակարգում, որը կհստակեցնի դրանց համապատասխան տեսակներին պետական բյուջեից տրվող աջակցության չափը և նպատակահարմարությունը: Մասնավորապես, ներկայումս ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետական բյուջեից աջակցություն ստանում են

⁸² Տե՛ս, International Monetary Fund: Government Finance Statistics Manual (GFSM 2001), էջ 115 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual> էջ 115 (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁸³ Տե՛ս, Федеральный закон РФ "О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 N 7-ФЗ (действующая редакция от 21.05.2018), էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.consultant.ru/popular/nekomerz/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁸⁴ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, բաժին 10, էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

տնտեսագիտական դասակարգման հիման վրա⁸⁵, մինչդեռ ՀՀ կառավարությունը չունի ոչ առևտրային կազմակերպություններին տրամադրվող ֆինանսական աջակցության հստակ ռազմավարություն և կառուցակարգեր: Ավելին, ոչ առևտրային կազմակերպություններին տրվող ֆինանսական աջակցության զգալի մասը տրվում է այն կազմակերպություններին, որոնցում պետությունն ունի գերակայող մասնակցություն,⁸⁶ ինչպիսի մոտեցումը, կարծում ենք, արդարացված չէ, քանի որ դրանք չեն կարող համարվել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ: Այն որ նշված կազմակերպություններից որոշները չեն կարող համարվել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ՝ դրանցում պետության մասնակցության պատճառով, մատնանշվել է նաև Ոչ Առևտրային Կազմակերպությունների Հայեցակարգում: Ավելին, այդ կազմակերպությունների բնույթի վերաբերյալ հստակ պատկերացումը բացակայում է նաև ՀՀ կառավարության գործելակարգում և մոտեցումներում, քանի որ դրանք պետական բյուջեից միջոցներ ստանում են և որպես քաղաքացիական հասարակության մաս, և որպես պետական հատվածի կառույցներ: Ընդ որում, ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներից նշված կազմակերպություններին տրամադրվող աջակցության թափանցիկությունը ևս չի ապահովվում և այն հասանելի չէ հանրությանը⁸⁷: Կարծում ենք նշված խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է սահմանել, թե որ պայմաններին բավարարող ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են հավակնել պետական բյուջեից տրվող աջակցության և ինչ ընթացակարգով է տրվելու այդ աջակցությունը:

Ն. Վ. Ժովնիրը ոչ առևտրային կազմակերպությունները դասակարգել է ըստ ընդհանուր հատկանիշների: Իր դասակարգման մեջ վերջինս տարանջատում է հետևյալ հատկանիշները. ձևը, անդամակցության հնարավորությունը, մասնակցության կամավորությունը, պետության մասնակցության աստիճանը, միավորման սկզբունքը, գործու-

⁸⁵ Տե՛ս, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ, բաժին 10.2, էլեկտրոնային ռեսուրս. https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/09/40-42.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁸⁶ Տե՛ս, նույն տեղում կետ 10.3

⁸⁷ Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 8 և Քաղաքացիական հասարակության կառույցների պետական ֆինանսավորման մեխանիզմները ՀՀ-ում: PFCS, USAID, CDPF, Երևան, 2012թ, էջ 5; 10:

նեության բովանդակությունը, արդյունքը իրավասությունը⁸⁸: Ն. Վ. Սեմյոնովան, իր հերթին, առաջարկելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների դասակարգման իր եղանակը, առաջադրել է դրանց ներխմբային տարանջատման հետևյալ հատկանիշները. ստեղծման նպատակը, գործունեության վերահսկման մարմինները, ստեղծման նախաձեռնողը, կազմակերպության անդամակցելու հնարավորությունը, գույքային իրավունքները, թիրախային խմբերը, հանրագույն գործունեության տեսակները⁸⁹:

Ոչ առևտրային կազմակերպություններին որոշակի տեսակների դասակարգելու հիմնահարցին անդրադարձ է կապարվել նաև միջազգային իրավական ակտերով:

Մասնավորապես՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների դասակարգմանն անդրադարձել է 2007 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականը, որը վերաբերում է Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակին: Ըստ հանձնարարականի՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ունենալ անդամություն կամ չունենալ⁹⁰, որը հիմնված է լայն առումով «Հիմնադրամ» և «Միավորում» հասկացությունների տարբերության վրա: Հանձնարարականի բացատրական հուշագրի համաձայն՝ «Միավորում» է համարվում անձանց միությունը որոշակի նպատակ իրագործելու շուրջ, իսկ «Հիմնադրամ» է համարվում որոշակի սեփականության հատկացումը կանխորոշված նպատակի իրագործմանը⁹¹: Ավելին, բացատրական հուշագիրը⁹² ոչ առևտրային կազմակերպությունների նշված դասակարգման համար հիմք է ընդունում «Միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպություններին իրավաբանական անձ ճանաչելու մասին» 24.04.1986 թվականի Եվրոպական կոնվենցիան, որը

⁸⁸ Տե՛ս, Жовнир Н. Теоретические аспекты управления качеством продукта некоммерческих организаций. Изд-во Вестник Оренбургского государственного университета № 13 2011г, էլեկտրոնային ռեսուրս http://vestnik.osu.ru/2011_13/29.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁸⁹ Տե՛ս, Парфенова Л. Теоретические аспекты экономической деятельности некоммерческого сектора России. (в соавторстве с Л. Парфенова, Н. Семенова. Изд-во Канцлер, Ярославль 2011г. էջ 29:

⁹⁰ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies and Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, սկզբունք 1, կետ 2 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁹¹ Տե՛ս, նույն տեղում, կետ 22:

⁹² Տե՛ս Recommendation CM/Rec(2007)14 և Explanatory memorandum սկզբունք 1, կետ 22 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

նույնպես առաջարկում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների վկայակոչված դասակարգումը⁹³: Նշված կոնվենցիայի բացատրական զեկույցում նշվում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները դասակարգվում են միավորումների ու հիմնադրամների, ինչպես նաև այլ մասնավոր կազմակերպությունների: Ընդ որում, ընդգծվում է, որ այլ «մասնավոր կազմակերպություններ» եզրույթն ընդգրկում է որոշ կազմակերպություններ՝ արհեստակցական միություններ, կրոնական, փոխադարձ կազմակերպություններ (mutual companies), որոնք թեև իրենց կառուցվածքով և նպատակներով նույնանման են միավորումներին, սակայն Եվրոպայի խորհրդի անդամ որոշ պետություններում իրավաբանորեն ընդգրկված չեն «միավորում» եզրույթի ներքո⁹⁴:

Անդրադառնալով այլ պետությունների օրենսդրական ակտերին՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Վրաստանի Հանրապետությունում մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձինք դասակարգվում են առևտրայինի և ոչ առևտրայինի⁹⁵, իսկ վերջիններս էլ կարող են ստեղծվել որպես միավորում կամ հիմնադրամ⁹⁶: Միավորում է համարվում այն իրավաբանական անձը, որում անձինք միավորվել են որոշակի նպատակի իրականացման համար և որի գոյությունը կախված չէ իր անդամների փոփոխությունից, իսկ հիմնադրամ է համարվում այն անկախ իրավաբանական անձը, որը չունի անդամություն և որին մեկ կամ մի քանի հիմնադիրներ փոխանցում են գույք սեփականության իրավունքով՝ հանրային, օգտակար և ընդհանուր նպատակի իրագործման համար⁹⁷: Զոն Հոփկինսի անվան «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների համեմատական ծրագրի» շրջանակներում ուսումնասիրվել է ոչ առևտրային կազմակերպությունների օրենսդրական դասակարգումը՝ հիմք ընդունելով Արգենտինայի քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված մասնավոր կազմակերպություն համարվող ոչ առևտրային կազմակերպությունների դասակարգումը՝ միավորումների և հիմնադրամների⁹⁸: Նշված

⁹³ Տե՛ս, Council of Europe, Explanatory Report to the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations (European Treaty Series - No. 124), Strasbourg 1986, 6-րդ կետ, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16800ca439> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁹⁴ Տե՛ս, նույն տեղում:

⁹⁵ Տե՛ս, The Civil Code of Georgia, հոդված 25, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ge/ge012en.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁹⁶ Տե՛ս, նույն տեղում՝ հոդված 30:

⁹⁷ Տե՛ս, նույն տեղում:

⁹⁸ Տե՛ս, Campetella Andrea, Inés González Bombal, and Mario Roitter. Defining the Nonprofit Sector:

աշխատության մեջ բացահայտելով «հիմնադրամ» և «միավորում» հասկացությունների տարբերությունները, նշվում է, որ միավորումը ստեղծվում է «սուբյեկտիվ հիմքի»՝ նրա անդամների հիման վրա, մինչդեռ հիմնադրամն ունի «օբյեկտիվ հիմք»՝ որոշակի կապիտալ, որն առանձնացվում է որևէ նպատակի իրագործման համար և այդ նպատակով ստեղծվում է կազմակերպություն, որը կարող է կառավարվել ֆիզիկական անձանց կամ առանձին իրավաբանական անձի կողմից⁹⁹: Բացի այդ, միավորման նպատակները կարող են փոփոխվել անդամների մեծամասնության որոշմամբ, մինչդեռ հիմնադրամի նպատակները սահմանվում են հիմնադրի կողմից և չեն կարող փոփոխվել մասնակիցների որոշմամբ¹⁰⁰: Միավորումները կարող են ունենալ տարբեր նպատակներ՝ մշակութային, բարեգործական, գիտական, հետազոտական, որոնք կարող են իրականացվել միավորման անդամների շահերը բավարարելու համար, մինչդեռ հիմնադրամի նպատակը միշտ ուղղված է երրորդ անձանց և ընդհանուր բարիքին: Նիդեռլանդներում, որտեղ ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեությունը գնահատվում է որպես աշխարհում ամենաարդյունավետներից մեկը, ևս վերջիններս դասակարգվում են միավորումների (*vereniging*) և հիմնադրամների (*stichting*)¹⁰¹:

Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ODIHR) և «Իրավունքի միջոցով Ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողովի» (Վենետիկի հանձնաժողով) փորձագիտական աջակցությամբ 2015 թվականին պատրաստվել է ուղեցույց (այսուհետ նաև՝ Ուղեցույց)՝ միավորվելու ազատության իրավունքի իրացման կապակցությամբ, որի նպատակն է միավորվելու ազատության իրավունքի իրացումն ապահովող օրենսդրական կարգավորումներն ամբողջական և միջազգային ստանդարտներին համահունչ դարձնելուն ուղղված խորհրդատվություն տրամադրել

Argentina. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 33 edited by Lester M. Salamon and Helmut K. Anheier. Baltimore: The Johns Hopkins Institute for Policy Studies, 1998 էջ 9, Էլեկտրոնային ռեսուրս http://ccss.jhu.edu/wp-content/uploads/downloads/2011/08/Argentina_CNP_WP33_1998.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

⁹⁹ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 13:

¹⁰⁰ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹⁰¹ Տե՛ս, Dutch Civil Code, Book 2, Title 2.2, 2.6. Էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook022.htm> (վերջին մուտք 21.05.2018):

ԵԱՀԿ անդամ պետություններին¹⁰²: Նշված փաստաթղթի համաձայն՝ միավորումը կազմակերպված, անկախ, շահույթի համար չստեղծված մարմին է, որը ձևավորվել է ընդհանուր գործունեություն, շահեր կամ նպատակներ ունեցող անձանց կամավոր միության հիման վրա: Ուղեցույցը հստակ ընդգծում է, որ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչպես է տվյալ հաստատությունը դասակարգվում ներպետական օրենսդրությամբ և անկախ այն բանից, թե արդյոք այն օրենսդրությամբ համարվում է միավորում, թե ոչ, կարևորն այդ հաստատության էությունն է, որի հիման վրա է որոշվում այն, թե արդյոք տվյալ կառույցը կընդգրկվի միավորվելու ազատության իրավունքի պաշտպանության ներքո: Թույլատրելի չէ այնպիսի օրենսդրության առկայությունը, որը նման հաստատությունը չի ճանաչում որպես միավորում կամ նպատակ է հետապնդում դուրս բերելու այն միավորվելու ազատության իրավունքի պաշտպանությունից¹⁰³: Այսինքն՝ Ուղեցույցի ուսումնասիրությունից բխում է, որ ներպետական օրենսդրական մակարդակում «միավորում» հասկացության ներքո անհրաժեշտ է նախատեսել միավորվելու ազատության իրավունքի հիման վրա ձևավորված բոլոր կազմակերպությունները:

Միավորվելու ազատության իրավունքը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք, նախատեսված է 2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ, 2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 45-րդ հոդվածներով, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի» 11-րդ և «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի» 22-րդ հոդվածներով: Ընդ որում, 2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում ՀՀ վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան: Հետևաբար Ուղեցույցում բացահայտված՝ միավորվելու ազատության իրավունքի բովանդակությունը կարող է հիմք ընդունվել նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի համար Սահմանադրության համապատասխան հոդվածները մեկնաբանելիս:

¹⁰² St' u, Guidelines on freedom of association, Published by the OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Miodowa 10 00-557 Warsaw Poland, 2015 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/132371?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁰³ St' u, նույն տեղում, էջ 28:

Ուղեցույցի համաձայն՝ միավորումների մեջ ներառվում են՝ կրոնական կազմակերպությունները, կուսակցությունները, արհեստակցական միությունները, մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված կազմակերպությունները, ոչ կառավարական կազմակերպությունները: Ընդ որում՝ Ուղեցույցում նշվում է, որ միավորվելու ազատության իրավունքի ներքո ընդգրկվում են ոչ բոլոր ոչ կառավարական կազմակերպությունները, որոնք նախատեսված են Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ 2007 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականով: Միավորվելու ազատության իրավունքի պաշտպանության ներքո չի գտնվում նշված կազմակերպությունների այն մասը, որոնք չունեն անդամություն¹⁰⁴: Այսինքն՝ կարելի է եզրահանգել, որ վկայակոչված Հանձնարարականի իմաստով և դրա բացատրական հուշագրում նշված «հիմնադրամ» հասկացության մեջ մտնող ոչ առևտրային կազմակերպությունները չեն համարվում միավորվելու ազատության իրավունքի դրսևորման արդյունք և չեն գտնվում դրա պաշտպանության ներքո: Հետևաբար օրենսդրական առումով «հիմնադրամ» և «միավորում» հասկացությունների դասակարգումը բխում է նաև այդ հանգամանքից, որ թեև երկուսն էլ ոչ առևտրային կազմակերպության տեսակ են, սակայն միայն առաջինն է համարվում միավորվելու ազատության իրավունքի դրսևորում:

Միաժամանակ, ոչ միշտ է միավորումներ ստեղծելու իրավունքի իրացումը հանգեցնում իրավաբանական անձի ստեղծման, սակայն հաճախ համանման շահեր ունեցող անհատների միավորումը կարող է ուղեկցվել իրավաբանական անձանց առաջացմամբ, որոնց ստեղծումը, գործունեությունը և լուծարումը գտնվում է քաղաքացիական իրավունքի կարգավորման ոլորտում: Այս կապակցությամբ հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում սահմանադրական դրույթների և այս ոլորտում քաղաքացիաիրավական նորմերի հարաբերակցության հարցը: Նշված հարցի պատասխանը կարևորվում է այն առումով, որ հնարավորություն կտա պարզելու, թե որ դեպքերում քաղաքացիաիրավական նորմերի հիման վրա կազմավորված իրավաբանական անձինք կհամարվեն

¹⁰⁴ Տե՛ս, Guidelines on freedom of association, Published by the OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Miodowa 10 00-557 Warsaw Poland, 2015 էջ 33, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/132371?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

միավորվելու ազատության իրավունքի իրացման արդյունքում ստեղծված և հետևաբար կգտնվեն միևնույն սահմանադրաիրավական պահանջների ներքո:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ 2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարդուն չի կարելի հարկադրել անդամակցելու որևէ կուսակցության կամ միավորման, մինչդեռ 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 45-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ոչ ոք չի կարելի հարկադրել անդամագրվելու որևէ մասնավոր միավորման: Վկայակոչված սահմանադրաիրավական նորմերի համեմատական վերլուծությունից բխում է, որ նախկին խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունը կամավորության հիմքով անդամագրվելու պահանջը տարածում էր ընդհանրապես միավորումների վրա, իսկ ներկայումս ՀՀ Սահմանադրության մեջ կատարված փոփոխությունների արդյունքում միավորվելու ազատության իրավունքը տարածվում է միայն մասնավոր միավորումների վրա, հետևաբար միայն այդպիսի միավորումներին անդամագրվելը չի կարող իրականացվել հարկադրաբար: Այսինքն՝ նշվածը ևս մեկ անգամ հիմնավորում է, որ սահմանադրական բարեփոխումների հիմքում դրվել է հանրային իրավունքի և մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց տարանջատման տրամաբանությունը: Ընդ որում, միայն մասնավոր միավորումներին, որպես քաղաքացիական հասարակության հաստատությունների, անդամակցությունը պետք է լինի կամավորության սկզբունքով, ինչը ևս մեկ անգամ ընդգծում է հանրային իրավունքի և մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց՝ որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտների, այսինքն՝ քաղաքացիական իրավասությունների տարբերությունները և քաղաքացիական օրենսդրության մակարդակում դրանց ամրագրման անհրաժեշտությունը:

Փաստորեն ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով ընդգծվել են այս իրավունքի իրականացման ազատությունը և դրա սահմանները: Ավելին, 2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունը թույլ էր տալիս սահմանափակել առանձին պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց և պետական ծառայողների (զինված ուժերի, ոստիկանության, ազգային անվտանգության, դատախազության մարմինների ծառայողների, ինչպես նաև դատավորների և սահմանադրական դատարանի անդամի) իրավունքը ստեղծելու արհեստակցական միություններ կամ անդամակցելու դրանց,

մինչդեռ դա, ըստ էության նշված անձանց կողմից իրենց իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների անհարկի և անհամաչափ սահմանափակում էր¹⁰⁵:

ՀՀ Սահմանադրության 45-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ միավորումների ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Ընդ որում, միավորվելու ազատության իրավունքը, լինելով ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունք, կարող է իրավաչափ կերպով սահմանափակվել, եթե դա իրականացվել է Սահմանադրությամբ հիմնական իրավունքների սահմանափակմանը վերաբերող համաչափության և իրավական որոշակիության սկզբունքների պահպանմամբ: Մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածը, մարմնավորելով հիմնական իրավունքների սահմանափակման համաչափության սկզբունքը, նախատեսում է, որ հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է պիտանի և անհրաժեշտ լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար և ընտրված միջոցները պետք է համարժեք լինեն սահմանափակվող հիմնական իրավունքի և ազատության նշանակությանը: ՀՀ Սահմանադրության 79-րդ հոդվածը, սահմանելով իրավական որոշակիության պահանջը, նախատեսում է, որ հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալ իրավական վերլուծությունները՝ գտնում ենք.

□ Ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ առկա բազմաթիվ դասակարգումների որոշ մասն անհարժեշտ է միայն դրանց էությունը և առանձնահատկություններն առավել համակողմանի ուսումնասիրելու համար.

□ Ինչ վերաբերում է օրենսդրական դասակարգմանը, ապա այն միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար, նախ անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխությունների միջոցով ապահովել մասնավոր իրավունքի ոչ

¹⁰⁵ Տե՛ս, Վ. Պողոսյան, Ն. Սարգսյան «Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրությունը, համառոտ պարզաբանումներ», Երևան 2016 էջ 61:

առևտրային կազմակերպությունների դասակարգումը՝ հիմնադրամի և միավորման, որը նաև հիմք կհանդիսանա դրանց քաղաքացիական իրավասությունների առանձնահատկությունները կարգավորելու համար: Ընդ որում՝ «միավորում» հասկացությունը պետք է ներառի միավորվելու ազատության իրավունքի իրացման արդյունք համարվող բոլոր իրավաբանական անձանց: Մինչդեռ գործող օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպությունների հնարավոր տեսակները նշված են բաց թվարկմամբ, որոնց մեջ մտնում են նշված կազմակերպություններին բնորոշ հատկանիշներ չունեցող կազմակերպություններ:

□ միավորվելու ազատության իրավունքի իրականացումը կարող է ուղեկցվել իրավաբանական անձի ստեղծմամբ՝ ներառվելով քաղաքացիական իրավական նորմերի կարգավորման ոլորտում, ***մասնավոր միավորումներին անդամագրումը կարող է լինել միայն կամավոր***, միավորումների ազատության իրավունքի ցանկացած սահմանափակում կարող է իրականացվել միայն *իրավական որոշակիության* չափանիշներին բավարարող օրենքի հիման վրա՝ համաչափության սկզբունքի պահպանմամբ:

§4. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՍՈՒԲՅԵԿՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ոչ առևտրային կազմակերպության մասնակցությունը քաղաքացիական իրավա-
հարաբերություններում անխուսափելիորեն պայմանավորված է նրա իրավասուբյեկ-
տության (իրավունակության եւ գործունակության) շրջանակով: Իրավունքի բոլոր սուբ-
յեկտներն ունեն երկու իրավական որակ, իրավունակություն և գործունակություն: Ֆի-
զիկական անձանց (քաղաքացիների) դեպքում քննարկվող հարցը մանրամասն կար-
գավորված է ՀՀ օրենսդրությամբ: Իսկ ինչ վերաբերում է իրավաբանական անձանց
(կազմակերպություններին), ապա ՀՀ օրենսդրությունը սահմանում է միայն իրավաբա-
նական անձի իրավունակությունը, սակայն այն որևէ կերպով չի անդրադառնում իրա-
վաբանական անձի գործունակությանը:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների, ինչպես ցանկացած իրավաբանական
անձի, իրավունակությունը ծագում և դադարում է համապատասխան տեղեկատվու-
թյունը իրավաբանական անձանց միասնական ռեգիստրում գրանցվելու պահից (ՀՀ,
քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 52, մաս 4): Քաղաքացիաիրավական հարաբե-
րությունների ոլորտում իրավունակություն և գործունակություն կատեգորիաները օբյեկ-
տիվորեն կախված են միմյանցից: Գործունակությունը արտահայտվում է իրավաբանա-
կան անձի անունից գործող որոշակի ֆիզիկական անձանց պահվածքում: Գիտական
գրականության մեջ տարածված կարծիքի համաձայն՝ օրենսդրությամբ «իրավաբանա-
կան անձի գործունակություն» եզրույթն առանձին իրավական նորմի միջոցով սահմա-
նելը կարող է բավական կենսունակ լինել, և, ըստ այդմ, մի շարք իրավաբան գիտնա-
կանների աշխատություններում առաջարկվում է իրավաբանական անձի իրավունա-
կություն և գործունակություն եզրույթների միջև հստակ տարանջատում սահմանել¹⁰⁶:

Յե. Ա.Սոփսանովը կարծում է, որ բոլոր առևտրային կազմակերպությունների ի-
րավունակությունը (իրավասուբյեկտությունը), բացառությամբ օրենքով նախատեսված
դեպքերի, ի տարբերություն ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավունակու-

¹⁰⁶ Տե՛ս, Прошин С. Дееспособность юридического лица. одна из составляющих его правоспособности. Нотариус № 2. Изд-во Юрист, Москва 2012г. էջ 26–30:

յան, ընդհանուր տեսակի է¹⁰⁷: Առևտրային կազմակերպությունների իրավունակության վերաբերյալ նույնաբովանդակ դիրքորոշում են հայտնել նաև Վ. Ա. Ռախմիլովիչը, Մ. Ի. Բրազինսկին, Վ.Վ. Վիտրյանսկին¹⁰⁸, Վ.Վ. Լապտևը¹⁰⁹ և այլք:

Միևնույն ժամանակ, որոշ հեղինակներ, այդ թվում՝ Տ.Կ. Բարսեղյանը չեն կիսում վերագրյալ դիրքորոշումը, համարելով, որ իրավաբանական անձի իրավունակությունը միշտ էլ հատուկ է, քանի որ այն իրավունքի հատուկ սուբյեկտ է¹¹⁰: Այս դիրքորոշման համաձայն, իրավաբանական անձն իրավունակ է միայն այն նպատակի շրջանակներում, որի համար ստեղծվել է: Այսպես, օրինակ, Վ.Պ. Մոզովինը կարծում է, որ իրավաբանական անձի իրավունակությունը բոլոր դեպքերում հանդիսանում է հատուկ (նպատակային), քանի որ իրավունքի տեսության մեջ ընդհանուր իրավասուբյեկտության տակ հասկացվում է անձի հնարավորությունը ունենալ ցանկացած իրավունք և կրել ցանկացած պարտականություն, որոնք անհրաժեշտ են ցանկացած տեսակի գործունեություն իրականացնելու համար: Հատուկ (սահմանափակ, նպատակային) իրավասուբյեկտությունը անձի ունակությունն է լինել միայն որոշակի ծավալի իրավունքների կրող, հանդիսանալ սահմանափակ (այս կամ այն չափ) շրջանակի իրավահարաբերությունների մասնակից¹¹¹:

Այսպես, Ս.Ն. Բրատուարը¹¹² և Ի.Վ. Ելիսենը պնդում են, որ հատուկ իրավունակության բովանդակությունը կայանում է նրանում, որ համապատասխան իրավաբանական անձինք կարող են իրականացնել միայն այնպիսի իրավական նշանակություն ունեցող գործողություններ և կրել համապատասխան գործողությունների հետ կապված պարտականություններ, որոնք համապատասխանում են իրենց կանոնադրությամբ կամ այլ հիմնադիր փաստաթղթով սահմանված գործունեության նպատակներին:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հատուկ իրավունակության առավել

¹⁰⁷ Տե՛ս, Суханов Е. Юридические лица как участники гражданских правоотношений: Гражданское право. В 4-х томах. Т. 1, 3-е издание. Изд-во Волтерс Клувер, Москва 2006г. էջ 237-240:

¹⁰⁸ Տե՛ս, Брагинский М. Витрянский В. Договорное право: общие положения (книга 1-ая), 3-е издание, стереотипное. Изд-во Статут, Москва 2001г. էջ 87-97:

¹⁰⁹ Տե՛ս, Лаптев В. Предпринимательское право: понятие и субъекты. Изд-во Юрист, Москва 1997:

¹¹⁰ Տե՛ս, Բարսեղյան Տ.Կ. Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան 2009, էջ 118:

¹¹¹ Տե՛ս, Мозолин В. Масляев А. Гражданское право. Часть 1. Учебник. Изд-во Юрист, Москва 2005г, էջ 65:

¹¹² Տե՛ս, Братусь С. Субъекты гражданского права. Изд-во Госюриздат, Москва 1950г. էջ 197:

մանրամասն վերլուծության համար առանցքային նշանակություն ունի «գործունեության նպատակ» եզրույթը: Ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության ընդհանուր նպատակները սահմանվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով: Մասնավորապես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությամբ նշված է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կանոնադրությունում սահմանվում են նրա գործունեության առարկան և նպատակները: Միևնույն ժամանակ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված է ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար շահույթի ստացումը՝ որպես գործունեության նպատակ դիտարկելու¹¹³, ինչպես նաև շահույթ մասնակիցների միջև բաշխելու արգելքը:

Ի տարբերություն, օրինակ Ռուսաստանի Դաշնության, որտեղ ոչ առևտրային կազմակերպությունների ստեղծման հիմնական նպատակների մոտավոր (բաց) ցանկը սահմանված է «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» Դաշնային օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը չի սահմանում նման նպատակների, անգամ մոտավոր ցանկը: Հատկանշական է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների առանձին տեսակների գործունեությունը կարգավորող օրենսդրական ակտերում ևս նման ցանկ չի սահմանվում:

Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար անգամ հատուկ իրավասությունները համապատասխան չէ և նման տեսակի կազմակերպությունների դեպքում խոսքը գնում է ոչ թե հատուկ, այլ բացառիկ իրավասությունների մասին, ինչը նշանակում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության գործունեությունը պետք է համապատասխանի այն նորմերին, որոնք կիրառելի են բոլոր իրավաբանական անձանց նկատմամբ, ապա՝ այն նորմերին, որոնք վերաբերում են ոչ առևտրային կազմակերպություններին, և վերջում՝ կազմակերպության կանոնադրությամբ ուղղակիորեն որոշված գործունեության տեսակներով պայմանավորված իրավասությունների սահմանափակումներին:

Կարծում ենք, որ «բացառիկ իրավունակություն» եզրույթը կիրառելի չէ և այն կա-

¹¹³ Ինչպես սույն աշխատանքի 2-րդ պարագրաֆում նշվել է, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը մի կողմից ոչ առևտրային կազմակերպության հատկանիշ է դիտարկում շահույթ ստանալու նպատակով գործունեություն իրականացնելու արգելքը, մյուս կողմից՝ վերջիններիս ընձեռում է այդպիսի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք:

րող է դիտարկվել որպես հատուկ իրավասությունների դրսևորում: Ավելին՝ այս առումով անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների բացառիկ իրավասությունների վերաբերյալ կարծիքների արտահայտման պատճառ է եղել նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի մինչև 16.12.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ օրենքով չարգելված գործունեության ցանկացած տեսակներ իրականացնելու համար անհրաժեշտ քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերելու և քաղաքացիական պարտականություններ կրելու ունակությունը սահմանված էր միայն առևտրային կազմակերպությունների համար, մինչդեռ 16.12.2016 թվականին ուժի մեջ մտած թիվ ՀՕ-32-Ն օրենքով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կատարված փոփոխություններից հետո այդպիսի հնարավորությունը սահմանվեց ինչպես առևտրային, այնպես էլ՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավասությունների վերաբերյալ իրավանորմներից հատկապես խնդրահարույց է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի հետևյալ անորոշ ձևակերպումը. ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ կիրառվում են նույն օրենսգրքով առևտրային կազմակերպություններ համարվող իրավաբանական անձանց գործունեությանը վերաբերող կանոնները, եթե այլ բան չի բխում օրենքից, այլ իրավական ակտից կամ իրավահարաբերության էությունից (հոդված 52, մաս 2, պարբերություն 4):

Ներկայացված իրավակարգավորման ուսումնասիրության արդյունքում իրավաչափ հարց է ծագում. *առևտրային կազմակերպություններ համարվող իրավաբանական անձանց գործունեությանը վերաբերող ո՞ր կանոններն են կիրառվում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեություն նկատմամբ*: Մասնավորապես, պարզ չէ, թե որ տեսակի առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ կանոններն են կիրառելի կամ արդյոք կիրառելի են խոշոր գործարքների, շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների կամ ձեռնարկատիրական գործունեության ընթացքում հնարավոր չարաշահումները կանխելուն ուղղված

բազմաթիվ այլ իրավակարգավորումները¹¹⁴: Արդյունքում՝ հայտնի չէ նաև համապատասխան կանոնների միջև հակասությունների կամ նույն հարցի վերաբերյալ տարբեր կարգավորումների առկայության պարագայում ո՞ր կանոններին են նախապատվություն տրվելու:

Վերոգրյալի առնչությամբ անհրաժեշտ է անդրադառնալ իրավական որոշակիության սկզբունքին, որի վերաբերյալ կայուն նախադեպային իրավունք է ձևավորել ինչպես Եվրոպական դատարանը, այնպես էլ ՀՀ սահմանադրական դատարանը: Այսպես՝ Եվրոպական դատարանը, Ուկրաինայի դեմ կայացված վճիռներից մեկում անդրադառնալով օրենսդրությանը, արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ Եվրոպական Կոնվենցիայում ամրագրված ցանկացած իրավունքի նկատմամբ պետության միջամտությունը պետք է լինի «օրինական»: Այնուհետև օրինականության սկզբունքը որոշակի պահանջներ է առաջադրում ներպետական օրենքի որակին, մասնավորապես՝ այն պետք է լինի շահագրգիռ անձանց համար հասանելի, *հստակ և կանխատեսելի իր կիրառման մեջ*: Անդրադառնալով կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքներին՝ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ օրենսդրական նորմերի անհստակությունները խնդրո առարկա ոլորտում խախտում են իրավական որոշակիության պահանջները¹¹⁵: Այդ գործով կայացված վճռում Եվրոպական դատարանն արձանագրել է Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված սեփականության իրավունքի խախտում, քանի որ Ուկրաինայի հարկային օրենսդրությունը չի եղել հստակ և կանխատեսելի: ՀՀ սահմանադրական դատարանը ևս իր մի շարք որոշումներում անդրադարձել է իրավական որոշակիության սկզբունքին¹¹⁶ և հիմնվելով Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի վրա, գտել է, որ որևէ իրավական

¹¹⁴ Կարծում ենք, որ այս իրավանորմի ուժով ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ կիրառելի է անկախ մեղքի առկայությունից պատասխանատվությանը վերաբերող իրավանորմը, իսկ մնացած իրավական պահանջների մեծ մասի կիրառումը, թերևս, հնարավոր չէ, քանի որ դրանք նախատեսված են ոչ թե ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, այլ դրանից բխող այլ օրենքներով կամ էլ այդ իրավահարաբերությունների էությունը թույլ չի տալիս այդպիսի կիրառում: Այս խնդրին առավել մանրամասն կանդրադառնանք սույն աշխատության հաջորդ գլխում:

¹¹⁵ Տե՛ս, Shchokin v. Ukraine, 23759/03 և 37943/06 Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի 14.01.2011թ-ի վճիռը, էլեկտրոնային հղում <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100944> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹¹⁶ Տե՛ս, «ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներն ու դրանց իրացումը», Երևան 2016, էջեր 86-87 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.concourt.am/armenian/library/cclibrary/2016/book-sdv-2016.pdf> (վերջին մուտք 04.04.2018թ.):

նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (res judicata) սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա քաղաքացուն դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը¹¹⁷ :

Վերոգրյալի լույսի ներքո, կարծում ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ պարբերությունը չի համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին և օրենսդրական մակարդակում պետք է նախատեսվեն ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից եկամուտ ապահովող տնտեսական գործունեությամբ՝ ընդհանրապես, և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ՝ մասնավորապես, զբաղվելիս հնարավոր չարաշահումները կանխելու կառուցակարգեր, որոնց մասին առավել մանրամասն կխոսվի սույն աշխատության մեջ:

Վերոգրյալի առնչությամբ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավունակության ընդլայնման պայմաններում նրանց կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության ընթացքում անհրաժեշտություն է առաջանում խոշոր գործարքներ կնքելու (նկատի ունենք բաժնետիրական ընկերությունների կողմից խոշոր գործարքների կնքման չափանիշներին էականորեն համընկնող գործարքների կնքումը ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից), սակայն ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից այդպիսի գործարքներ կնքելու որևէ առանձնահատկություն սահմանված չէ ինչպես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, այնպես էլ առանձին օրենքներով: Ինչ վերաբերում է վերևում քննարկված ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ պարբերության ուժով այդ իրավակարգավորումների կիրառմանը, ապա դա նույնպես հնարավոր չէ, քանի որ, ինչպես նշվեց, այդ կարգավորումը վերաբերում է միայն քաղաքացիական օրենսգրքում առկա առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող իրավանորմերը ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ կիրառելուն, մինչդեռ քաղաքացիական օրենսգիրքը խոշոր գործարքներին նվիրված ներմեր չի պարունակում: Հետևաբար կարծում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկատիրական

¹¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 18.04.2006թվականի թիվ ՍԴՈ-630 որոշումը, 13.05.2008թվականի թիվ ՍԴՈ-753 որոշումը, 11.10.2013թվականի թիվ ՍԴՈ-1120 որոշումը, 22.11.2016թվականի թիվ ՍԴՈ-1322 որոշումը:

գործունեություն իրականացնելիս, պետք է վերջիններիս նկատմամբ կիրառվեն բաժնետիրական ընկերությունների կողմից կնքվող խոշոր գործարքներին վերաբերող իրավակարգավորումները՝ շահառուների, պարտատերերի շահերի պաշտպանության, ինչպես նաև կազմակերպության գործունեության արդյունավետության նկատառումներից ելնելով: Ընդ որում՝ կառավարման մարմինները ևս պետք է հստակ պատասխանատվություն կրեն խոշոր գործարքների վերաբերյալ կայացված որոշումների համար՝ սույն աշխատանքի հաջորդ գլխում վերլուծված և առաջարկված պատասխանատվության սկզբունքներին համապատասխան:

Ինչ վերաբերում է այդ կազմակերպությունների տնտեսական գործունեությանը, ապա նշված ոլորտը կարգավորող հիմնական իրավանորմը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասն է, որով, մասնավորապես, սահմանված է. «Ոչ առևտրային կազմակերպությունը կարող է իր կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին համապատասխան իրականացնել ձեռնարկատիրական գործունեություն, եթե դա նախատեսված է օրենքով»:

Սույն հետազոտության շրջանակներում անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու օրենսդրորեն ամրագրված իրավունքի բովանդակությանն ու դրա հարաբերակցությանը տնտեսական կամ եկամուտ ապահովող գործունեությանը, որի համար անհրաժեշտ է պարզել.

1. Տնտեսական (եկամուտ ապահովող) և ձեռնարկատիրական գործունեության հարաբերակցությունն ու ոչ առևտրային կազմակերպությունների հանդեպ դրանց կիրառելիությունը,

2. «Եկամուտ» և «շահույթ» եզրույթների հարաբերակցությունն ու ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից դրանց ստացման օրենսդրական մեխանիզմները:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի իմաստով ձեռնարկատիրական է հանդիսանում անձի ինքնուրույն, իր ռիսկով իրականացվող գործունեությունը, որի հիմնական նպատակը գույք օգտագործելուց, ապրանքներ վաճառելուց, աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց **շահույթ** ստանալն է: Հիշյալ հոդվածով ամրագրված ձեռնարկատիրական գործունեության առանձնահատկությունները

բացահայտվել են ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքում: Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելու ի սկզբանե ունեցած մտադրությունը և սեփական ռիսկով գործելը անհրաժեշտ պայմաններից են գործունեությունը ձեռնարկատիրական որակելու համար¹¹⁸:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում չկա «շահույթ» հասկացության սահմանումը, իսկ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի բովանդակության ուսումնասիրությունից բխում է, որ շահույթը հարկատուի համախառն եկամտի և օրենքով սահմանված նվազեցումների դրական տարբերությունն է: Վերագրյալ բնորոշումից ակնհայտ է, որ օրենսդիրը հստակ տարբերակում է դնում «եկամուտ» և «շահույթ» հասկացությունների միջև՝ սահմանելով, որ եկամուտն ավելի լայն է և իր մեջ ներառում է, ի թիվս այլնի՝ նաև շահույթը: Հատկանշական է նաև, որ եթե առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունքում ստացված շահույթից մաս ստանալու իրավունք ունեն այդ կազմակերպության մասնակիցները (բաժնետերերը)¹¹⁹, ապա ոչ առևտրային կազմակերպությունների դեպքում ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունքում ստացված շահույթը, առհասարակ, ենթակա չէ բաշխման:

Ուսումնասիրության համակողմանիությունն ապահովելու տեսանկյունից անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև քննարկվող հասկացություններին տնտեսագիտության դիտակետից: Տնտեսագիտության մեջ «եկամուտ» և «շահույթ» հասկացությունները՝ որպես գործունեության ցանկալի և վերջնական նպատակներ, էականորեն տարբերվում են: Եթե եկամուտը սահմանվում է որպես տնտեսական միջոց, որը ստացվում է գործունեության որևէ տեսակից, ապա շահույթն իրենից ներկայացնում է եկամտի և ծախսի (պահումների) դրական տարբերությունը որոշակի ժամանակահատվածի համար¹²⁰: Եկամուտ ապահովող գործունեության իրականացումը չի նշանակում դրա ուղղվածությամբ

¹¹⁸ Տե՛ս Բենիկ Ազարյանն ընդդեմ ՀՀ ֆինանսների նախարարության թիվ ՎԴ/5367/05/13 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 22.07.2016 թվականի որոշումը:

¹¹⁹ Տե՛ս, օրինակ, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք 2017թվականի դեկտեմբերի 14-ի խմբագրությամբ, ՀՕ-232, հոդված 37, մաս 1-ին, գ) կետ, «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք 2014 թ. դեկտեմբերի 17-ի խմբագրությամբ, ՀՕ-252, հոդված 12, մաս 1-ին մասի գ) կետ:

¹²⁰ Տե՛ս, Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера. Перевод с немецкого. Под редакцией А.П. Горкина. Изд-во 1998г. էջ 55, 146:

յուն դեպի շահույթի ստացումը: Այն կարող է ոչ միայն շահույթ չբերել, այլ, արդյունքում, կրել գործունեություն իրականացնողի համար վնաս պարունակող բնույթ:

Օրինակ՝ աշխարհում բավական լայն տարածում ունի անհատների կողմից անհատույց հիմունքներով ոչ առևտրային կազմակերպությանը տրամադրված ապրանքների հետագա մանրածախ վաճառքի կազմակերպումը, որը նպատակ է հետապնդում ստացված ողջ հասույթն ուղղելու բարեգործական նպատակների իրագործմանը¹²¹: ԱՄՆ-ում նման կազմակերպությունները՝ հանրային կարևորություն ունեցող շատ ապրանքներ և ծառայություններ տրամադրում են կարիքավորներին, սակայն աննշան վարձատրության դիմաց, քանի որ ընդունված է կարծել, որ ապրանքի անվճար տրամադրման ձևով բարեգործության կատարումը խարխլում է անապահով խավի ինքնագնահատականը և վերջինիս մոտ անօգնականության զգացողություն է առաջացնում: Կազմակերպության կողմից հատուցելի ծառայությունների մատուցումը նաև կարող է իրականացվել այդ գործընթացին որոշակի մարդկանց ուշադրությունը հրավիրելու համար՝ դրանով իսկ նման մարդկանց համար յուրատեսակ օգնություն կազմակերպելով¹²²: Նման գործունեության արդյունքում կազմակերպության կողմից ստացվող ֆինանսական ներհոսքը չի կարող դիտվել, որպես շահույթ, ուստի ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով չկա նաև նման գործունեության արդյունքում ստացված եկամուտը տնօրինելու սահմանափակում, սակայն, մեր կարծիքով, այդ եկամուտը ևս չի կարող բաշխվել և կարող է ուղղվել բացառապես ոչ առևտրային կազմակերպության հիմնական նպատակների իրագործմանը: Ավելին՝ ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերապահված է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, իսկ վերոնշյալ գործունեության տեսակները, թեև տնտեսական են, սակայն չեն կարող համարվել ձեռնարկատիրական, քանի որ ուղղված չեն շահույթ ստանալուն:

Կարծում ենք, որ իր տեսակով և ստեղծման նպատակներով ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող գործունեությունը թեև կարող է հետապնդել շահույթ ստանալու նպատակ, սակայն այն բնորոշ չէ քննարկվող տեսակի կազմակեր-

¹²¹ St' u, Кантор В. "Знаем как!" открыть благотворительный магазин. Новостная база Московские новости, публикация от 26 ноября 2012г, էլեկտրոնային ռեսուրս www.mn.ru/society/84999 (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹²² Առավել մանրամասն տե՛ս Питер Ф. Друкер, Предприимчивые некоммерческие организации // Некоммерческие организации. Изд-во Вильямс, Москва 2008г. էջ 153 – 154:

պություններին, և վերջիններս հիմնականում զբաղվում են տնտեսական գործունեության այլ տեսակներով: Առհասարակ, տնտեսական գործունեությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություններն զբաղվում են այն դեպքում, երբ իրենց կանոնադրական նպատակներն իրականացնելու ընթացքում անհրաժեշտություն է առաջանում այդ կերպ աջակցել իրենց իսկ հիմնական կոչմանը, և այն հանգամանքը, որ քննարկվող գործունեությունն ունակ է մշտապես կամ պարբերաբար ապահովելու եկամտի ներհոսք, դեռևս բավարար հիմք չէ այն ձեռնարկատիրական կամ իր էությամբ ձեռնարկատիրականին մոտ համարելու համար: Այդ պատճառով Ռուսաստանում օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություններին ընձեռված է ինչպես ձեռնարկատիրական, այնպես էլ եկամուտ ապահովող այլ գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք¹²³: Նման կարգավորում է գործում նաև Ալբանիայում, որի ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող օրենքը սահմանում է, որ վերջիններս կարող են զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ իրենց նպատակներն իրականացնելու համար: Ռումինիայում ևս գործում է ոչ առևտրային կազմակերպություններին տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու հնարավորություն տվող այդ սկզբունքը:¹²⁴ Լեհաստանում ոչ առևտրային կազմակերպություններին թույլատրվում է զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ միայն կանոնադրական նպատակների իրականացման համար անհրաժեշտ ծավալով՝ օրենսդրական որոշակի պայմանների համապատասխանելու դեպքում:¹²⁵ Բուլղարիայում քննարկվող տեսակի կազմակերպություններին թույլատրվում է զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ միայն այն դեպքում, երբ դրանք փոխկապված են և ուղղակիորեն նպաստում են եկամուտ ստանալուն չուղղված և հանրային օգտակարություն ունեցող նպատակների իրականացմանը: Ֆրանսիայում միավորումներն իրավունք ունեն զբաղվելու տնտեսական գործունեությամբ, որը պետք է նպաստի միավորման հիմնական նպատակների իրականացմանը:¹²⁶ ԱՄՆ-ում ևս ոչ առևտրային կազմակերպություն-

¹²³ Տե՛ս, Федеральный закон РФ "О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 N 7-ФЗ (действующая редакция от 21.05.2018), հոդված 24, մաս 2 http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8824/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹²⁴ Տե՛ս, Douglas Rutzen, David Moore and Michael Durham, The Legal Framework for Not-for-Profit Organizations in Central and Eastern Europe էջ 28, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.icnl.org/research/resources/regional/CEE%20Overview_eng.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹²⁵ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹²⁶ Տե՛ս, The International Center for Not-for-Profit Law: Economic Activities Of Not-For-Profit Organizations. Regulating Civil Society Conference Budapest, Hungary, May 1996, էջ 15

ներն իրավունք ունեն զբաղվելու տնտեսական գործունեությամբ՝ որոշակի պայմանների բավարարելու դեպքում¹²⁷:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական գործունեության վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում կազմելու համար պետք է անդրադառնալ նաև Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականին¹²⁸: Այս հանձնարարականն ընդգծում է ոչ առևտրային կազմակերպություններին եկամուտ ապահովող գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք տրամադրելու կարևորությունը: Մասնավորապես՝ Հանձնարարականի համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրենց շահույթ ստանալուն չուղղված նպատակներն իրականացնելու համար պետք է հնարավորություն ունենան զբաղվելու գործարարական, ձեռնարկատիրական և այլ տնտեսական գործունեությամբ առանց որևէ հատուկ թույլտվության՝ բացառությամբ այն պահանջների, այդ թվում՝ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու համար լիցենզիաներ ձեռք բերելու անհրաժեշտության, որոնք սովորաբար առաջադրվում են նման տեսակի գործունեությանը:

Վկայակոչված Հանձնարարականին կից իրավական փաստաթղթերի¹²⁹ ուսումնասիրությունից ևս պարզ է դառնում, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների հիմնական առանձնահատկություններից մեկը, ի տարբերություն առևտրային կազմակերպությունների, այն է, որ դրանք շահույթ ստանալու նպատակ չեն հետապնդում: Այնուամենայնիվ, ոչ առևտրային կազմակերպությունները չեն կարող իրականացնել իրենց հիմնական նպատակներն առանց որոշակի եկամուտների, որոնք պետք է գոյանան ոչ միայն անդամավճարներից, գրանտներից և անհատների կողմից կատարված հատկա-

http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/Europe_Regional_-_Economic_Activities_of_Not-for-Profit_Organizations.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018թ):

¹²⁷ Տե՛ս, The International Center for Not-for-Profit Law: Economic Activities Of Not-For-Profit Organizations. Regulating Civil Society Conference Budapest, Hungary, May 1996, էջ 15 http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/Europe_Regional_-_Economic_Activities_of_Not-for-Profit_Organizations.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018թ):

¹²⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies and Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹²⁹ Տե՛ս, Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

ցումներից, այլ նաև այս կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական, գործարարական և ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունքում ստացված եկամուտներից¹³⁰: Այդպիսի գործունեությամբ զբաղվելու համար կարող են սահմանվել նաև որոշակի իրավական պահանջներ, օրինակ՝ ստացված եկամուտը հիմնադիրներին կամ անդամներին չբաշխելու օրենսդրական սահմանափակումը: Կարևոր է նաև այն, որ նշված հանձնարարականն ու դրա բացատրական հուշագիրն օգտագործում են «եկամուտ», այլ ոչ թե «շահույթ» հասկացությունը: Վերոգրյալ հանձնարարականը նշում է նաև, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է ազատություն ունենան իրենց նպատակների իրականացման հարցում և այդ նպատակներն իրականացնելու համար հնարավորություն ունենան զբաղվելու օրինական տարբեր տեսակի, այդ թվում՝ տնտեսական գործունեությամբ, քանի դեռ նպատակներն ու դրանց հասնելու միջոցները համատեղելի են ժողովրդավարական հասարակության հետ:

Թեև Հանձնարարականը չի մանրամասնում, թե որ դեպքում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գործունեությունը համատեղելի չի լինի ժողովրդավարական հասարակության հետ, այդ հարցին անդրադարձել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես՝ Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում հստակ դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ որպես ընդհանուր կանոն ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է իրավունք ունենան հետապնդելու այն նպատակները, որոնք կարող են ունենալ անհատները, քանի որ անհատների միավորումն այն նպատակի շուրջ, որը նրանք կարող են նաև անհատապես հետապնդել, ինքնին չի կարող ոչ իրավաչափ լինել և դա ժողովրդավարության հիմքերից մեկն է (*The Socialist Party and Others v. Turkey*¹³¹): Ավելին, Եվրոպական դատարանն իր մեկ այլ որոշմամբ նշել է, որ էական է նաև այն հանգամանքը, որ օրենքով չարգելվի մի գործունեություն, որի իրականացումը պաշտպանված է համընդհանուր կամ տարածաշրջանային մակարդակում երաշխավորված իրավունքներով և ազա-

¹³⁰ Տե՛ս, Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹³¹ Տե՛ս, օրինակ, *Socialist Party And Others V. Turkey*, 21237/93, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 28.05.1998, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f720.html> (վերջին մուտք 21.05.2018):

տություններով (*Մե՛ս, օրինակ, Sidiropoulos and Others v. Greece*¹³²): Հետևաբար, տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը, լինելով անհատներին տրված և համընդհանուր ճանաչում ունեցող իրավունք, պետք է ճանաչվի նաև ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար՝ հաշվի առնելով այս կազմակերպությունների առանձնահատկությունները:

Վերոգրյալ վերլուծությունների լույսի ներքո անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 33.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ուներ օրենքով չարգելված ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Այսինքն՝ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելը ճանաչված էր որպես անձի սահմանադրական իրավունք: Մանրամասնելով սահմանադրաիրավական կարգավորումը՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել միայն այն դեպքերում, երբ դա համապատասխանում է իրենց կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 52):

Արտասահմանյան փորձի և վկայակոչված միջազգային իրավական ակտերի ուսումնասիրությունից բխում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է ունենան ոչ թե միայն ձեռնարկատիրական, այլև տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, որի բովանդակային ծավալը ներառում է, ի թիվս այլնի, նաև ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Հատկանշական է, սակայն, որ թեև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի պարունակում «տնտեսական գործունեություն» և «ձեռնարկատիրական գործունեություն» հասկացությունների հարաբերակցության վերաբերյալ դրույթներ, այդ հարցին անդրադարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր 25.11.2008 թվականի թիվ ՍԴՈ-780 որոշմամբ, որտեղ վերլուծել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության վերոգրյալ կարգավորումները, ինչպես նաև «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի՝ մինչև 21.08.2008 թվականի թիվ ՀՕ-146-Ն օրենքով կատարված փոփոխությունները գործող խմբագ-

¹³² Մե՛ս, օրինակ, Sidiropoulos and Others v. Greece, 26695/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10.07.1998 թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58205> (վերջին մուտք 21.05.2018):

րությամբ 2-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն է համարվում շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակով պարբերաբար իրականացվող տնտեսական գործունեությունը: Տնտեսական գործունեություն է համարվում ցանկացած գործունեություն, որն իրականացվում է որևէ ձևով կատարվող հատուցման դիմաց (...):

Վերլուծության արդյունքում ՀՀ սահմանադրական դատարանը, բացահայտելով ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու սահմանադրական իրավունքի բովանդակությունը, գտել է. «Այդ իրավունքը ներառում է բոլոր իրավական հնարավորությունները, որոնք անհատի համար նախապայմաններ են ստեղծում ինքնուրույնաբար որոշումներ ընդունելու իր տնտեսական գործունեությանն առնչվող հարցերով (...): ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր մեջբերված դիրքորոշումը հետագայում վերահաստատել է նաև 28.04.2015 թվականի թիվ ՍԴՈ 1203 որոշմամբ: Վերջինիս կողմից նաև ընդգծվել է հիշյալ եզրույթները օրենսդրական մակարդակում և հատկապես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում հստակեցնելու անհրաժեշտությունը, որը մինչև այսօր տեղի չի ունեցել: ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր վերոգրյալ որոշումներով, կարելի է ասել, հավասարեցրել է «ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունք» և «տնտեսական գործունեության իրավունք» եզրույթների բովանդակային ծավալը, ինչը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում էր յուրաքանչյուրի ոչ թե տնտեսական գործունեությամբ, այլ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը, որպիսի պարագայում ձեռնարկատիրական գործունեության սահմանադրաիրավական բովանդակության նեղ մեկնաբանությունը կարող էր հանգեցնել տնտեսական գործունեության այլ տեսակներով զբաղվելու սահմանադրաիրավական երաշխիքների ամբողջականության խաթարման:

Հետագայում՝ ՀՀ-ում իրականացված սահմանադրաիրավական բարեփոխումների արդյունքում մարդու սահմանադրական իրավունքների ընդլայնումը հանգեցրեց նրան, որ 06.12.2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունն արդեն յուրաքանչյուրին ընձեռում է տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, որն իր մեջ ներառում է նաև ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Մասնավորապես՝ ներկայիս խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 59-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում

է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի, սակայն, այն հանգամանքը, որ թեև տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու յուրաքանչյուրի իրավունքը հանդիսանում է սահմանադրական իրավունք և այդ իրավունքի իրականացման պայմաններն ու կարգը սահմանելը Սահմանադրությամբ պատվիրակված է օրենքին, սակայն օրենքով չկա որևէ կարգավորում «տնտեսական գործունեություն» հասկացության կամ դրանով զբաղվելու պայմանների և կարգի վերաբերյալ:

Հայրենական իրավաբան գիտնականներից Դ. Սերոբյանը, «տնտեսական գործունեություն» հասկացությանը նվիրված գիտական աշխատանքում ևս ընդգծել է ձեռնարկատիրական գործունեությունը որպես տնտեսական գործունեության տեսակ դիտելու անհրաժեշտությունը՝ այն բնորոշելով հետևյալ կերպ. *«տնտեսական է համարվում անձի կողմից ինքնուրույն կամ այլ անձանց հետ համատեղ դրամական արժեք ունեցող նյութական և հոգևոր բարիքներ ստեղծելու միջոցով անհատների և հասարակության պահանջմունքները բավարարելու նպատակով տնտեսության ոլորտում իրականացվող հանրագույր գործունեությունը»*¹³³: Վերոշարադրյալից հետևում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների եկամուտ ապահովող գործունեությունը, բովանդակային առումով ավելի լայն հասկացություն է, քան ձեռնարկատիրական գործունեությունը¹³⁴:

Այն, որ ՀՀ Սահմանադրությունը ներկայիս խմբագրությամբ հստակ տարանջատում է դնում ձեռնարկատիրական գործունեության և տնտեսական գործունեության միջև, որևէ կերպ չի անդրադարձել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի բովանդակության վրա, որը մինչ այժմ ընդգծում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը և անորոշ ձևակերպմամբ հղում կատարում, որ այդ դեպքում վերջիններիս նկատմամբ կկիրառվեն առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող իրավանորմերը: Մինչդեռ ինչպես նշեցինք ոչ

¹³³ Տե՛ս, Սերոբյան Դ. Տնտեսական Գործունեության Հասկացությունը Սահմանադրական Փոփոխությունների Լույսի Ներքո, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2017, էջ 228:

¹³⁴ Տե՛ս, օրինակ, Тарасенко О. О предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций. Журнал Юрист N 23. Изд-во ООО Издательский дом Юрист, Москва 2014г. էջ 18; Звезда Т. К вопросу о соотношении понятий предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций. Бизнес, менеджмент и право N 2. Изд-во Гармония и Благодетель, Екатеринбург 2014г. էջ 75:

առևտրային կազմակերպություններն առավել հաճախ զբաղվում են եկամուտ ապահովող գործունեությամբ, ընդ որում նույնիսկ առանց ռիսկ կրելու և ոչ թե սեփական ռիսկով շահույթ ապահովելուն ուղղված (ձեռնարկատիրական) գործունեությամբ: Ավելին՝ վերջիններիս կողմից այլ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելիս շատ հաճախ առաջ են գալիս այնպիսի չարաշահումներ կատարելու ռիսկեր, ինչպիսիք են շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքները, տարատեսակ շահերի բախումները գործարքներ կնքելիս, որոնք կանխելուն ուղղված իրավանորմեր ՀՀ օրենսդրությամբ գրեթե առկա չեն: Նշված և այլ չարաշահումների կանխմանն ուղղված օրենսդրական քայլերին անդրադարձ կկատարենք սույն աշխատանքի հաջորդ գլխում:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական գործունեությունը պետք է անմիջականորեն բխի կամ ուղղակիորեն կապված լինի դրանց ստեղծման նպատակների հետ և, արդյունքում, ստորադասվի այդ նպատակներին: Այնուամենայնիվ, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չեն ձեռնարկատիրական գործունեության համապատասխանությունը որոշելու չափանիշներ, որպիսիք արտասահմանյան իրավական փորձում առկա են: Այսպես՝ Կանադայում ձեռնարկատիրական գործունեության ենթակայության (այսինքն՝ հիմնական գործունեությանը սուբորդինացված լինելու) պահանջի պահպանման համար Կանադական եկամուտների գործակալության (Canadian Revenue Agency) կողմից քննարկման առարկա են դարձվում հետևյալ հանգամանքները.

- Արդյո՞ք այդպիսի գործունեությունը ընդհանուր առմամբ սերտորեն փոխկապված է կազմակերպության ստեղծման (բարեգործական) նպատակների հետ,
- Արդյո՞ք կազմակերպությունը այդպիսի գործունեության իրականացմանը տրամադրում է իր ռեսուրսների (անձնակազմ, շինություններ, սարքավորումներ) փոքր մասնաբաժինը, թե ոչ,
- Արդյո՞ք ձեռնարկատիրական գործունեությունը ինտեգրված է բարեգործական ծրագրերի շրջանակներում, թե իրենից ներկայացնում է առանձին կառուցվածքայնությամբ օժտված գործողությունների ամբողջություն,
- Արդյո՞ք որոշումների կայացման պրոցեսում, որպես գերիշխող գաղափար, ընդունվում է բարեգործական կամ ստեղծման նպատակների իրացումը, թե ոչ, և

այլն¹³⁵:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ պարբերությունը պահանջում է ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության համապատասխանություն վերջինիս կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին՝ սակայն չի հստակեցնում, թե ոչ առևտրային կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանվող նպատակները որոնք են: Այս հարցի պատասխանը գտնելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել քննարկվող կազմակերպությունների առանձին տեսակներին վերաբերող օրենսդրությունը: Մասնավորապես՝ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի ուսումնասիրությունից բխում է, որ հասարակական կազմակերպության կանոնադրությամբ նշվում են վերջինիս գործունեության նպատակները: Նշված կարգավորումները համադրելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վկայակոչված իրավանորմի հետ, կարող ենք պնդել, որ հասարակական կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեությունը պետք է համապատասխանի վերջինիս կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին, իսկ կանոնադրությամբ սահմանվում են կազմակերպության գործունեության նպատակները: Միաժամանակ սույն պարագրաֆում արդեն վերլուծվել և հիմնավորվել է այն հանգամանքը, որ ձեռնարկատիրական գործունեության նպատակը շահույթ ստանալն է: Նման պարագայում կարծում ենք հասարակական կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության գնահատման օրենսդրական չափանիշները չեն կարող լուծել որևէ գործնական խնդիր, քանի որ մի կողմից ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը պահանջում է ձեռնարկատիրական գործունեության համապատասխանություն կազմակերպության կանոնադրական նպատակներին՝ առանց սահմանելու թե որոնք են այդ նպատակները, մյուս կողմից՝ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ կանոնադրական նպատակները գործունեության նպատակներն են, որոնց մեջ է մտնում նաև

¹³⁵ Տե՛ս, Կանադայի կառավարության պաշտոնական էջ, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/charities-giving/charities/policies-guidance/policy-statement-019-what-a-related-business.html> (վերջին մուտք 21.05.2018):

ձեռնարկատիրական գործունեությունը, որի նպատակը միշտ էլ շահույթ ստանալն է: Այսինքն՝ օրենսդրական մակարդակում չի հաջողվել սահմանել հասարակական կազմակերպության ձեռնարկատիրական գործունեության շրջանակները, ինչի արդյունքում հասարակական կազմակերպությունը կարող է զբաղվել իր ստեղծման նպատակից չբխող անգամ դրան հակասող ձեռնարկատիրական գործունեությամբ՝ առանց օրենսդրական խախտում թույլ տալու:

Իրավիճակն այլ է հիմնադրամների պարագայում, քանի որ «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնադրամը կարող է ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել միայն այն դեպքերում, երբ դա ծառայում է այն նպատակների իրականացմանը, որոնց համար նա ստեղծվել է և համապատասխանում է այդ նպատակներին: Կարծում ենք կարգավորումը թույլ է տալիս հիմնադրամի կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության իրավաչափությունը գնահատել և ապահովել վերջինիս համապատասխանությունը հիմնադրամի ստեղծման նպատակներին: Այնուամենայնիվ, այս կարգավորումն էլ տարբերվում է քաղաքացիական օրենսգրքի կարգավորումից նրանով, որ վերջինս պահանջում է կանոնադրական նպատակներին համապատասխան ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացում: Հետևաբար պետք է ընդունել, որ կամ այս երկու նորմերը հակասում են իրար, կամ էլ հիմնադրամների կանոնադրությամբ պետք է սահմանվեն ոչ թե գործունեության, այլ ստեղծման նպատակները:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալ վերլուծությունները՝ կարծում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեությունը պետք է համապատասխանի դրանց ստեղծման նպատակներին և այս առումով օրենսդրական կարգավորումները պետք է միասնականացվեն այն կերպ, որ կազմակերպության կանոնադրական նպատակները նույնացվեն ստեղծման նպատակների հետ կամ էլ կանոնադրությամբ, ի թիվս այլ նպատակների, պարտադիր լինի նաև կազմակերպության ստեղծման նպատակների նշումը, իսկ ձեռնարկատիրական գործունեությունը միշտ բխի և համապատասխանի կազմակերպության ստեղծման նպատակներին: Արդյունքում կհստակեցվեն ոչ

առևտրային կազմակերպության ձեռնարկատիրական իրավասությունների սահմանները և գործնականում կիրառելի կլինի դրա իրավաչափության գնահատումը:

Ընդհանրացնելով սույն հետազոտությամբ արված եզրահանգումներն ու առաջարկները՝ կարծում ենք, որ.

1. «Շահույթ» և «եկամուտ» եզրույթները, թեև փոխկապակցված են միմյանց հետ, սակայն ինչպես իրավական, այնպես էլ տնտեսագիտական տեսանկյունից եկամուտն առավել ընդգրկուն է, իսկ շահույթը եկամտի և դրանից արվող նվազեցումների դրական տարբերությունն է, որպիսի պարագայում այն հանդիսանում է եկամտի ընդամենը մի բաղադրիչը: Այս առումով քաղաքացիական օրենսդրության կարգավորման ոլորտում՝ գույքային իրավահարաբերություններին մասնակցելիս ոչ առևտրային կազմակերպություններին առավել հատուկ է եկամուտ ապահովող գործունեության իրականացումը:

2. Տնտեսական և ձեռնարկատիրական գործունեություն եզրույթները գտնվում են ուղղակի հարաբերակցության մեջ, ընդ որում՝ առաջինն իր մեջ ընդգրկում է երրորդը, և ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գործունեության քաղաքացիաիրավական կարգավորումը միայն ձեռնարկատիրականով սահմանափակելն արդարացված չէ: Մասնավորապես՝ չարաշահումներ կատարելու ռիսկերը, ինչպիսիք են շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքները, տարատեսակ շահերի բախումները գործարքներ կնքելիս և այլն, առաջ են գալիս ոչ միայն ձեռնարկատիրական, այլև տնտեսական գործունեության այլ ձևերով զբաղվելիս: Հետևաբար չարաշահումների կանխմանն ուղղված օրենսդրական միջոցները չպետք է սահմանափակվեն միայն ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ կիրառությամբ: Չարաշահումների կանխարգելման այդ միջոցներին մանրամասն անդրադարձ է կատարված սույն աշխատության հաջորդ գլխի 4-րդ պարագրաֆում:

ԳԼՈՒԽ 2. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՄՔԸ ԶԵՎԱՎՈՐՈՂ (ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ) ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

§1. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ (ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ) ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ներկայումս շրջանառության մեջ է գտնվում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 5-րդ՝ իրավաբանական անձանց վերաբերող գլխում փոփոխություններ կատարելու մասին հայեցակարգը¹³⁶, որով առաջարկվում է քաղաքացիական օրենսդրությամբ կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների շարքում ավելացնել կազմակերպություններում մասնակցության կամ դրանց կառավարման հետ կապված՝ կորպորատիվ հարաբերությունները: Նշված հայեցակարգում նախատեսված՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կորպորատիվ իրավահարաբերությունների ինքնուրույն բնույթը հավուր պատշաճի ամրագրելու նպատակն իրագործելու համար մշակվել է «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենքի» նախագիծ¹³⁷: Ըստ այդ նախագծի 5-րդ հոդվածի՝ իրավաբանական անձինք, որոնց հիմնադիրները (մասնակիցները) նրանցում ունեն մասնակցության (անդամության) իրավունք և հանդիսանում են իրավաբանական անձի բարձրագույն կառավարման մարմնի անդամներ (մասնակիցների, բաժնետերերի, անդամների ընդհանուր ժողով և այլն) համարվում են կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձինք, իսկ այն իրավաբանական անձինք, որոնց հիմնադիրները չեն հանդիսանում նրա մասնակիցներ և ձեռք չեն բերում անդամության իրավունք, համարվում են ոչ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձինք: Այսինքն՝ Օրենքի նախագծով իրավաբանական անձինք դասակարգվում են կորպորատիվ տիպի և ոչ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց, և առաջին տիպի իրավաբանական անձի հիմնադիրը (մասնակիցը) իրավաբանական անձի նկատմամբ ձեռք է բերում կորպորատիվ իրավունքներ և պարտականություններ:

¹³⁶ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի փոփոխությունների հայեցակարգ, գլուխ 5՝ իրավաբանական անձինք. Հեղ. Ավետիսյան Վ., Սերոբյան Դ. Երևան 2014թ. էլեկտրոնային ռեսուրս http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_1656566421131_lravabanakan_andinq.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹³⁷ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենք. Հեղ. Ավետիսյան Վ. Սերոբյան Դ. էլեկտրոնային ռեսուրս http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_3463498407311_qax_or_popox-1.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

Կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց առանձնահատկություններին հայրենական գրականության մեջ անդրադարձ է կատարել պրոֆեսոր Վ.Դ.Ավետիսյանը¹³⁸: Նշված աշխատանքում հեղինակն, ի թիվս այլ հարցերի, անդրադարձել է նաև կորպորատիվ իրավահարաբերությունների հասկացությանը, սկզբունքներին, առանձնահատկություններին, ինչպես նաև կորպորատիվ կառավարման ընդհանուր բնութագրին և կառավարման մարմինների հասկացությանը¹³⁹: Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ հեղինակն անդրադարձել է կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց այն մասին, որոնք համարվում են առևտրային կազմակերպություններ, մինչդեռ սույն աշխատանքում անդրադարձ է կատարվելու կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց այն մասին, որոնք ոչ առևտրային իրավաբանական անձինք են: Մասնավորապես՝ որպես կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձի հասկացություն հիմք է ընդունվում վերոնշյալ օրենքի նախագծով տրված սահմանումը, որի վերլուծությունից բխում է, որ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձը ունի հետևյալ հիմնական հատկանիշները.

- նշված կազմակերպությունների հիմնադիրները (մասնակիցները) նրանցում ունեն մասնակցության (անդամության) իրավունք, և

- հանդիսանում են իրավաբանական անձի բարձրագույն կառավարման մարմնի անդամներ:

«Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ կազմակերպության հիմնադիրները Կազմակերպության պետական գրանցումից հետո օրենքի ուժով համարվում են Կազմակերպության անդամներ: Միաժամանակ նույն օրենքի 13-րդ և 19-րդ հոդվածներից բխում է, որ հասարակական կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմինը ժողովն է, իսկ կազմակերպության հիմնադիրները համարվում են ժողովի անդամներ: Նշված իրավանորմերի վերլուծությունից բխում է, որ հասարակական կազմակերպությունը կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձ է:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ սույն պարագրաֆում անդրադարձ ենք կա-

¹³⁸ Տե՛ս, Аветисян В. Актуальные проблемы корпоративных правоотношений в Республике Армения (на примере хозяйственных обществ), Докторская диссертация. ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2014:

¹³⁹ Տե՛ս, նույն տեղում:

տարելու կորպորատիվ տիպի ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման մարմինների ընդհանուր բնութագրին և առանձնահատկություններին՝ հասարակական կազմակերպության օրինակով: Այսպես՝ իրավաբանական անձն իրավունքի արհեստածին սուբյեկտ է, ստեղծված որոշակի նպատակների հասնելու համար¹⁴⁰ և այդ վերացական լինելու փաստի ուժով, այն չի կարող իրագործել ոչ իր իրավունակությունը, ոչ էլ՝ գործունակությունը¹⁴¹ հետևաբար նշված նպատակներին հասնելու համար, ինչպես նաև իրավաբանական անձի արդյունավետ գործունեությունն ապահովելու խնդրով է պայմանավորված իրավաբանական անձի կառավարման մարմինների ձևավորումը:

Նախ և առաջ, անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչ է իրավաբանական անձի կառավարումը: «Կառավարել» եզրույթը գտնվում է տարբեր գիտությունների ուսումնասիրության շրջանակներում և յուրաքանչյուր գիտություն կամ հետազոտող, հաշվի առնելով հետազոտության օբյեկտի առանձնահատկությունները, իր առջև դրված նպատակները, նշված եզրույթը բնորոշում է յուրովի¹⁴²: Միաժամանակ կորպորատիվ կառավարման համընդհանուր սահմանում նույնպես գոյություն չունի¹⁴³:

Կորպորատիվ կառավարման գաղափարը գիտական գրականության մեջ նորույթ չէ¹⁴⁴: Այս գաղափարը գիտական ուսումնասիրությունների կիզակետում է հայտնվել ամբողջ աշխարհում կորպորացիաների բազմաթիվ ճգնաժամերի արդյունքում, որոնց պատճառը եղել է հսկողության և ուղղորդման մեխանիզմների բացակայությունը¹⁴⁵: Մեկ այլ կարծիքի համաձայն՝ իրավաբանական անձի կառավարման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ կազմակերպություններում աշխատող անհատներն հետապնդում են իրենց սեփական շահերը և փորձում իրենց գործունեությունն իրականացնել այնպես, որ սեփական շահերը գերակայեն կազմակեր-

¹⁴⁰ Տե՛ս, Шершеневич Г. Учебник русского гражданского права. Изд-во Юрайт, Москва 2016г. 89–91:

¹⁴¹ Տե՛ս, Могилевский С. Правовые основы деятельности акционерных обществ: Учебное практическое пособие. Изд-во Дело, Москва 2004г. էջ 145:

¹⁴² Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 240:

¹⁴³ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹⁴⁴ Տե՛ս, Turnbull, S. Corporate Governance: Its scope, concerns and theories, Corporate Governance: An International Review, Vol. 5 No. 4 էջ 180-205 էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.academia.edu/30782546/Corporate_Governance_Its_scope_concerns_and_theories (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁴⁵ Տե՛ս, Helene Eller Corporate Governance in Non-profit Organizations in Europe by Focusing the Governance Model, Austrian Alpine Club (Oesterreichischer Alpenverein) 2014. էլեկտրոնային ռեսուրս http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/WP2014/Eller_CorporateGovernance_Co.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

պության՝ որպես իրավաբանական անձի շահերի նկատմամբ, և հենց այդ ձգտումը զսպումների և հակակշիռների կիրառման միջոցով կանխելու, ինչպես նաև կազմակերպության աշխատողների համար կազմակերպության շահերով առաջնորդվելը խթանելու նպատակով էլ ստեղծվում է կառավարման համակարգը, որը կախված է նաև տվյալ կազմակերպության աշխատողների անձնական հատկանիշներից¹⁴⁶:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀՀԿ) համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներում, որոնք մշակվել են 2004 թվականին, այնուհետև 2014-2015 թվականներին սկսվել է դրանց կատարելագործման գործընթացը, կորպորատիվ կառավարումը կարևորվում է տնտեսական արդյունավետության բարելավման, ինչպես նաև ներդրողների վստահության ամրապնդման տեսանկյունից: Այն դիտվում է որպես ընկերության ղեկավարության, խորհրդի, բաժնետերերի և այլ շահառուների միջև առկա հարաբերությունների համալիր: Ընդ որում, լավ կորպորատիվ կառավարման միջոցով ընկերության ղեկավարությունը և խորհուրդը ձգտում են հասնելու ընկերության և բաժնետերերի շահերին համապատասխանող նպատակներին և ապահովում արդյունավետ վերահսկողություն¹⁴⁷:

Համաշխարհային բանկի կողմից կորպորատիվ կառավարումը սահմանվում է որպես օրենքների, իրավական այլ ակտերի և մասնավոր հատվածի կամավոր գործունեության այնպիսի միասնություն, որը ձեռնարկություններին հնարավորություն է ընձեռում ներգրավել ֆինանսական և մարդկային կապիտալ, գործել արդյունավետ և այդպիսով հարատևել՝ իրենց բաժնետերերի համար ստեղծելով երկարաժամկետ տնտեսական արժեք, որը պետք է զուգորդվի շահագրգռված բոլոր կողմերի և, ընդհանուր առմամբ, հասարակության շահերի նկատմամբ ունեցած հարգանքով¹⁴⁸:

Անգլախոս գիտական գրականության մեջ կորպորատիվ կառավարում տերմինն

¹⁴⁶ Տե՛ս, David F. Larcker, Corporate Governance According to Charles T. Munger. Stanford Closer Look Series 2014, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.gsb.stanford.edu/sites/gsb/files/publication-pdf/cgri-closer-look-38-corp-gov-munger.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁴⁷ Տե՛ս, Principles of Corporate Governance: Organization for economic co-operation and development (OECD), Paris 2004, էջ 11-13, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁴⁸ Տե՛ս, Gregory F. Maassen, An International Comparison of Corporate Governance Models: A Study on the Formal Independence and Convergence of One-tier and Two-tier Corporate Boards of Directors in the United States of America, the United Kingdom and the Netherlands, Third edition. SpenserStuart 2002, էջ 12:

սկսվել է գործածվել 1990 թվականից¹⁴⁹: Առևտրային իրավաբանական անձանց կորպորատիվ կառավարման հիմնական խնդիրները հանգում են գործադիր մարմնի, խորհրդի և բաժնետերերի միջև իշխանության և դերերի բաշխում իրականացնելուն, ինչպես նաև վերջիններիս պատասխանատվության հարցը կարգավորելուն¹⁵⁰, որն իրականացվում է իրավաբանական անձի երկարաժամկետ կայուն զարգացումն ապահովելու նպատակով: Կորպորատիվ կառավարման ամենալայն և ամենատարածված բնորոշումը տվել է Ադրիան Քադբրին, ըստ որի՝ կորպորատիվ կառավարումը համակարգ է, որի միջոցով կազմակերպությունները ղեկավարվում և վերահսկվում են¹⁵¹: Նշված սահմանումն ազդեցություն է ունեցել ողջ աշխարհում կորպորատիվ կառավարման բազմաթիվ կանոնների ձևավորման և զարգացման վրա¹⁵²: Ավելին, այն ընդունվել է նաև ՀՀ կառավարության կողմից «Կորպորատիվ կառավարման կանոնագրքին հավանություն տալու մասին» որոշմամբ¹⁵³:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարումն իրականացվում է ոչ թե կորպորատիվ կառավարման նոր տեսության և դրա վրա հիմնված կառավարման նոր մոդելի միջոցով, այլ առևտրային կազմակերպությունների համար գոյություն ունեցող կորպորատիվ կառավարման տեսություններն ու մոդելները ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ կիրառելու միջոցով՝ հաշվի առնելով վերջիններիս առանձնահատկությունները և ըստ այդմ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ գոյություն ունեցող մոտեցումները հարմարեցնելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների առանձնահատկություններին¹⁵⁴: Ընդ որում՝ ոչ առևտրային կազմակերպություններ

¹⁴⁹ Տե՛ս, Witt P. Corporate Governance-Systeme im Wettbewerb, Neue betriebswirtschaftliche Forschung, Vol. 309, 1st ed., Dt. Univ.-Verl., Wiesbaden Deutscher Universitätsverlag, Auflage 2003 էջ 41:

¹⁵⁰ Տե՛ս, Ryan, L.V., Buchholtz, A.K. and Kolb, R.W. New directions in corporate governance and finance: Implications for business ethics research, Business Ethics Quarterly, Vol. 20 No. 4. Cambridge University Press 2010, էջ 673 (784):

¹⁵¹ Տե՛ս, Cadbury, A. Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance, Committee and Gee, London 1992, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.ecgi.org/codes/documents/cadbury.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁵² Տե՛ս, Mallin, C.A. Corporate governance, 2nd edition. Oxford University Press, New York 2007, էջ 22:

¹⁵³ Տե՛ս, Կորպորատիվ կառավարման կանոնագրքին հավանություն տալու մասին ՀՀ կառավարության 30.12.2010 թվականի թիվ 1769-Ա որոշումը (ՀՀՊՏ 2011.02.02/6 (809) հոդ. 90):

¹⁵⁴ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017, էջ 870, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://waset.org/publications/10006824/pdf> (վերջին մուտք

րի կորպորատիվ կառավարման հարցում հնարավոր է տարբերակել երկու հիմնական մոտեցում՝ ամերիկյան և եվրոպական: Այսպես՝ ըստ ամերիկյան մոտեցման «կորպորատիվ կառավարում» եզրույթը կիրառելի է ընդհանուր առմամբ բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ, քանի որ ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կազմակերպությունները ստեղծվում են գլխավորապես որպես ոչ առևտրային կորպորացիաներ¹⁵⁵: Միաժամանակ ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կորպորացիաների նկատմամբ նաև ընդհանուր առմամբ տարածվում են նույն կանոնները, որոնք բնորոշ են առևտրային կազմակերպություններին, իսկ ինչ վերաբերում է տարբերություններին, ապա դրանք կքննարկվեն ստորև: Եվրոպական մոտեցման դեպքում «կորպորատիվ կառավարում» եզրույթի կիրառումը բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ բարդանում է այն առումով, որ այդ պետություններում ոչ առևտրային կազմակերպությունները ստեղծվում են տարբեր կազմակերպական-իրավական ձևերով¹⁵⁶: Ընդ որում՝ դա պայմանավորված է եվրոպական պետությունների, ի տարբերություն ԱՄՆ-ի, իրավական-պատմական այլ զարգացմամբ և հոռմեական իրավունքի ազդեցությամբ, ինչի արդյունքում, եվրոպական երկրներում ոչ առևտրային կազմակերպությունները ստեղծվում են միավորումների (ասոցիացիաներ), որոնք ունեն անդամություն, և հիմնադրամների, որոնք չունեն անդամություն, տեսքով: Ավելին՝ այս երկու կազմակերպատիվական ձևերի մեջ կան հիմնարար տարբերություններ, թեև երկու դեպքում էլ կազմակերպությունը պետք է ունենա որոշակի կառավարման և վերահսկողության համակարգ¹⁵⁷: Հետևաբար «կորպորատիվ կառավարում» եզրույթը եվրոպական պետություններում ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ տարածելի է որոշ վերապահումներ-

21.05.2018):

¹⁵⁵ Տե՛ս, Klaus Hopt, The Board of Nonprofit Organizations: Some Corporate Governance Thoughts from Europe Law Working Paper N°.125/2009 էջ 4-5 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=604064031098126096069127065064073103018051001046052028106017001094007104078113019069062043121044102001042026094002116099086106024070038021022095064100028005064104037021071009125087005097014068107070070024086108125110101112124095086004084023015090022&EXT=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁵⁶ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 5:

¹⁵⁷ Տե՛ս, Klaus Hopt, The Board of Nonprofit Organizations: Some Corporate Governance Thoughts from Europe Law Working Paper N°.125/2009 էջ 5 էլեկտրոնային ռեսուրս <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=604064031098126096069127065064073103018051001046052028106017001094007104078113019069062043121044102001042026094002116099086106024070038021022095064100028005064104037021071009125087005097014068107070070024086108125110101112124095086004084023015090022&EXT=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

րով և միայն անդամություն ունեցող կազմակերպությունների նկատմամբ: Ինչ վերաբերում է հիմնադրամներին, ապա վերջիններիս նկատմամբ կիրառելի է «կառավարում» կամ «իրավաբանական անձի կառավարում» եզրույթը:

Կորպորատիվ կառավարման մոդելները պատմականորեն զարգացել են տարբեր գիտական տեսությունների հիման վրա, որոնցից առաջինն ու ամենատարածվածը գործակալության տեսությունն է¹⁵⁸ (agency theory), որի հիմքում ընկած է բաժնետերերի՝ որպես պրինցիպալների և կառավարման մյուս մարմինների՝ որպես գործակալների միջև սեփականության և վերահսկողության տարանջատման գաղափարը: Այս տեսությունն առաջացել է այն ժամանակ, երբ խոշոր բիզնեսի միակ սեփականատերն այլևս չէր կարողանում միայնակ իրականացնել կազմակերպության կառավարումը և անհրաժեշտություն էր առաջանում սեփականատիրոջ անունից գործող այլ անձնավորության առկայության, որին սեփականատերը փոխանցում էր որոշման կայացման և կառավարման իր լիազորությունների մի մասը¹⁵⁹: Այսպիսով սեփականատերը դառնում է պրինցիպալ՝ գործակալին փոխանցելով կազմակերպության ընդհանուր ղեկավարումը, այդ թվում՝ որոշումների կայացման լիազորությունը, սակայն վերջինս հաշվետու է մնում պրինցիպալին: Միաժամանակ նշված տեսության համաձայն՝ պրինցիպալի և գործակալի շահերն ու նպատակները հաճախ հակադիր են լինում՝ առաջացնելով տարբեր տեսակի կոնֆլիկտներ (agency conflicts), հետևաբար կառավարման մեխանիզմն ուղղված է կոմպրոմիսի (զսպումների և հակակշիռների) միջոցով պրինցիպալի և գործակալի գործունեությունը փոխշահավետ դարձնելուն¹⁶⁰: Նշված տեսության կենտրոնում գտնվում են հաշվետվողականության և վերահսկողության մեխանիզմները:

Հաջորդ տեսության կենտրոնում գտնվում են բաժնետերերը և դրա հիմքում ըն-

¹⁵⁸ Տե՛ս, Jensen and Meckling, 1976 Jensen, M.C. and Meckling, W.H. (1976), Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure, Journal of Financial Economics, Vol. 3 No. 4, Elsevier 1976, էջ 305–360:

¹⁵⁹ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015, էջ 18 էլեկտրոնային ռեսուրս https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28200/298-46021-Helene_Eller_2015.pdf?sequence=1 (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁶⁰ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017, էջ 870, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://waset.org/publications/10006824/pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

կաձ է բաժնետերերին որպես ընկերության ֆինանսավորման աղբյուր դիտելու և վերջիններիս համար առավելագույն շահույթ ապահովելու գաղափարը¹⁶¹: Սակայն առավելագույն շահույթի ապահովումը՝ որպես կորպորատիվ կառավարման հիմնական առարկա գիտական գրականության մեջ դիտարկվել է որպես նեղ մոտեցում՝ հիմք հանդիսանալով այլ շահագրգիռ կողմերի ևս կորպորատիվ կառավարման հիմնական նպատակների մեջ ներառելու վերաբերյալ գիտական կարծիքների ձևավորման համար¹⁶²: Այնուամենայնիվ, կորպորատիվ կառավարման վերաբերյալ գիտական գրականության ճնշող մեծամասնությունը հենց բաժնետերերին է դիտարկում կորպորատիվ կառավարման կենտրոնում՝ վերջիններիս ընդունելով որպես գլխավոր շահառուների¹⁶³:

Իրավաբանական անձի կառավարման համընդհանուր հասկացություն, ինչպես նաև կառավարման այնպիսի մոդել, որը կիրառելի կլինի ցանկացած կազմակերպարավական ձևի նկատմամբ, գոյություն չունի¹⁶⁴: Սա պայմանավորված է մի քանի հանգամանքով.

Նախ՝ նման միասնական հասկացություն գոյություն չունի, և պատմական զարգացումը ցույց է տալիս, որ առկա է երկու ծայրահեղ մոտեցում, որոնցից առաջինը հիմնված է հաշվետվողականության և վերահսկողության մեխանիզմների վրա, իսկ երկրորդի հիմքում ընկած է տարբեր շահեր ունեցող անձանց համախմբման գաղափարը: Ինչպես նշվեց առաջին մոտեցումը ձևավորվել է Ադրիան Քադերիի կողմից, որի հիման վրա առաջացել են բազմաթիվ նոր տեսություններ և կառավարման վերաբերյալ հասկացություններ,

Երկրորդ՝ կապիտալի շուկայի հսկայական տարբերությունները, որոնք առկա են տարբեր իրավական համակարգերում, որոնցից բխում են օրինակ՝ Անգլոսաքսոնական

¹⁶¹ Տե՛ս, Shleifer and Vishny, 1997 Shleifer, A. and Vishny, R.W. A survey of corporate governance, The Journal of Finance 1997, Vol. 52, No. 2, էջ 737–783, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://scholar.harvard.edu/files/shleifer/files/surveycorpgov.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁶² Տե՛ս, Freeman R. Edward, Strategic Management, Cambridge University Press, Cambridge 2010, 1984:

¹⁶³ Տե՛ս, Mostovicz I.E., Kakabadse N.K. and Kakabadse A. Corporate Governance: quo vadis? Corporate Governance, Vol. 11 No. 5. Emerald Group Publishing Limited 2011, էջ 614:

¹⁶⁴ Տե՛ս, Helene Eller Corporate Governance in Non-profit Organizations in Europe by Focusing the Governance Model, Austrian Alpine Club (Oesterreichischer Alpenverein) 2014. էլեկտրոնային ռեսուրս http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/WP2014/Eller_CorporateGovernance_Co.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

և Մայրցամաքային Եվրոպայի պետությունների իրավական համակարգերի տարբերությունները, ևս բարդացնում են միասնական հասկացության սահմանումը¹⁶⁵: Առաջին իրավական համակարգին բնորոշ գաղափարները չեն կարող կիրառվել երկրորդում՝ առանց հաշվի առնելու դրանց տնտեսական և իրավական համակարգերի տարբերությունները¹⁶⁶: Անգամ Եվրոպան չի կարող համարվել միատարր և դրա ներսում տարբեր պետությունների իրավակարգավորումների հիման վրա ձևավորվել է կորպորատիվ կառավարման գրեթե 50 միմյանցից տարբերվող կոնկրետ պետությանը բնորոշ կարգավորում¹⁶⁷:

Երրորդ պատճառն այն է, որ կորպորատիվ կառավարման վերաբերյալ մոտեցումներն անգլոսաքսոնական պետություններում կենտրոնանում են դրանց կորպորացիաներին բնորոշ՝ խորհրդի միաստիճան համակարգի (one tier system) վրա, մինչդեռ գերմանական-ավստրիական կորպորատիվ կառավարման մոդելին բնորոշ է խորհրդի երկաստիճան (two tier system) կառուցվածք¹⁶⁸:

Վեր հանելով կորպորատիվ կառավարման էության և հատկանիշների վերաբերյալ տարբեր մոտեցումները՝ կարելի է պնդել, որ կորպորատիվ կառավարման առանցքային նշանակությունը բոլոր դեպքերում ուղղված է իշխանության, դերերի և պատասխանատվության բաշխումը կազմակերպության խորհրդի, ընթացիկ գործունեությունը ղեկավարողների և բաժնետերերի կամ շահառուների միջև սահմանելուն¹⁶⁹:

¹⁶⁵ Տե՛ս, Li, J. and Harrison, J.R. Corporate governance and national culture: a multi-country study, Corporate Governance, Vol. 8 No. 5, էջ 608, էլեկտրոնային ռեսուրս https://www.researchgate.net/profile/Jiatao_Li/publication/235290729_Corporate_governance_and_national_culture_A_multi-country_study/links/00463526b6d71544c7000000/Corporate-governance-and-national-culture-A-multi-country-study.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁶⁶ Տե՛ս, Nippa M., Petzold, K. and Kürsten, W. Alternative Konzepte für eine effiziente Corporate Governance, Corporate governance: Herausforderungen und Lösungsansätze, Physica-Verlag, Heidelberg 2002, էջ 3–40:

¹⁶⁷ Տե՛ս, Büchele, M., Mildner, T., Murschitz, K., Roth, G.H. and Wörle, U., G.H.B.M. Corporate Governance: Gesetz und Selbstverpflichtung, Corporate Governance in Deutschland und Österreich, Lit, Wien, Münster 2006, էջ 5:

¹⁶⁸ Տե՛ս, David Block and Anne-Marie Gerstner, One-Tier vs. Two-Tier Board Structure: A Comparison Between the United States and Germany, Pennsylvania law school 2016, էջ 6, 23 էլեկտրոնային ռեսուրս https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=fisch_2016 (վերջին մուտք 21.05.2018), Helene Eller Corporate Governance in Non-profit Organizations in Europe by Focusing the Governance Model, Austrian Alpine Club (Oesterreichischer Alpenverein) 2014. էլեկտրոնային ռեսուրս http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/WP2014/Eller_CorporateGovernance_Co.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁶⁹ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the

Ոչ առևտրային իրավաբանական անձի կառավարման վերաբերյալ առկա են տարբեր մոտեցումներ, որոնցից մեկի համաձայն՝ ոչ առևտրային իրավաբանական անձի կառավարումը քաղաքական և կազմակերպական գործընթաց է, որը ներառում բազմաթիվ գործառույթներ և պահանջում բազմաթիվ շահառուների առկայություն և կոչված է կազմակերպությունն ուղղորդելուն, քաղաքական և ռազմավարական որոշումներ կայացնելուն, կազմակերպության գործունեությունը հսկելուն և վերահսկելուն և ընդհանուր հաշվետվողականությունն ապահովելուն¹⁷⁰:

Թեև կառավարման մարմինների կառուցվածքի ընտրությունն իրականացվում է իրավաբանական անձը ստեղծելիս, ամրագրվում է կանոնադրության մեջ, կախված է դրա կազմակերպատիրական ձևից, գործունեության ոլորտից, բաժնետերերի քանակից, կազմակերպության ֆինանսական ներուժից, կառավարման մարմինների կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումներից պաշտպանվելու ցանկության աստիճանից և մի շարք այլ գործոններից, այնուամենայնիվ հնարավոր է առանձնացնել կորպորացիաների կառավարման երկու հիմնական մոդել¹⁷¹՝ երկաստիճան և եռաստիճան:

Անգլոսաքսոնական պետություններում գործում է կառավարման մարմինների երկաստիճան համակարգ, որը ենթադրում է բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի՝ որպես կառավարման բարձրագույն մարմնի և ընկերության ընթացիկ գործունեության ղեկավարումն իրականացնող գործադիր մարմնի՝ խորհրդի առկայություն: Իսկ գերմանական-ավստրիական մոդելի համաձայն՝ յուրաքանչյուր կորպորացիայի համար պարտադիր է բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի, տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհուրդ) և ընկերության գործադիր մարմնի (խորհրդի) առկայությունը¹⁷²: Ընդ որում՝ ՀՀ օրենսդ-

Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017, էջ 870, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://waset.org/publications/10006824/pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁷⁰ Տե՛ս, David O. Renz Nonprofit governance and the Work of the Board, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City 2007, էջ 2 <https://bloch.umkc.edu/mwcnl/resources/documents/overview-nonprofit-governance.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁷¹ Տե՛ս, Аветисян В. Актуальные проблемы корпоративных правоотношений в Республике Армения (на примере хозяйственных обществ), Докторская диссертация. ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2014, էջ 240:

¹⁷² Տե՛ս, նույն տեղում:

րության բաժնետիրական ընկերությունների համար թույլատրվում է ինչպես երկաստիճան, այնպես էլ եռաստիճան կառավարման մոդելի գոյությունը:

Ինչպես տեսնում ենք նշված կառավարման մոդելների հիմնական տարբերությունը հանգում է նրան, որ առաջին դեպքում գոյություն ունի մեկ խորհուրդ, իսկ մյուս դեպքում՝ երկու խորհուրդ¹⁷³: Ընդ որում՝ առաջին մոդելի դեպքում խորհուրդը բաղկացած է ինսայդերական և օութայդերական տնօրեններից: Ինսայդերական տնօրենների խնդիրը կազմակերպության ընթացիկ ղեկավարումն է, իսկ որոշման կայացումը կենտրոնացված է գլխավոր գործադիր տնօրենի (Chief Executive Officer (CEO)) ձեռքում, որը հաճախ նաև տնօրենների խորհրդի նախագահն է: Աութայդերական տնօրենների դերը կազմակերպության գործունեության նկատմամբ վերահսկողության իրականացումն է¹⁷⁴: Այս կառավարման մոդելի դեպքում կազմակերպության ընթացիկ ղեկավարումը և վերահսկողությունը կենտրոնացած է մեկ գործադիր մարմնի ներսում¹⁷⁵: Ներկայումս խորհրդի նշված կառուցվածք ունեցող ամերիկյան մոդելում որոշակի փոփոխություններ են կատարվում, որի արդյունքում խորհրդի անկախ անդամների քանակն առավել շատացել է և հաճախ գլխավոր գործադիր տնօրենը խորհրդի միակ ոչ անկախ անդամն է լինում¹⁷⁶:

Կառավարման եռաստիճան համակարգի առանձնահատկությունն այն է, որ դրանում գործում է երկու առանձին խորհուրդ, ընդ որում դիտորդ խորհուրդը նշանակում, վերահսկում և խորհուրդներ է տալիս գործադիր մարմնին (խորհրդին)¹⁷⁷: Դիտորդ խորհուրդն ընտրվում է բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի կողմից և կառավարման այս մոդելի կենտրոնում գտնվում է հենց դիտորդ խորհուրդը: Կառավարման այս մոդելը

¹⁷³ Տե՛ս, OECD Corporate Governance Factbook: Organisation for economic co-operation and development (OECD) 2017, էջ 101-102, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Factbook.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁷⁴ Տե՛ս, Witt, P. Grundprobleme der Corporate Governance und internationale unterschiedliche Lösungsansätze, Book of Nippa, M., Petzold, K. and Kürsten, W. Corporate governance: Herausforderungen und Lösungsansätze, Physica-Verlag, Heidelberg 2002, էջ 62 (236):

¹⁷⁵ Տե՛ս, Mallin, C.A. Corporate governance, 2nd edition. Oxford University Press, New York 2007, էջ 124:

¹⁷⁶ Տե՛ս, David Block and Anne-Marie Gerstner, One-Tier vs. Two-Tier Board Structure: A Comparison Between the United States and Germany, Pennsylvania law school 2016, էջ 6, 23 էլեկտրոնային ռեսուրս https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=fisch_2016 (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁷⁷ Տե՛ս, Werder, A. v. and Talaulicar Till Corporate governance developments in Germany, book of Mallin, C. (Ed.), Handbook on international corporate governance: Country analyses, Edward Elgar, Cheltenham 2006, էջ 31 էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.untagsmd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/CORPORATE%20GOVERNANCE%20Handbook%20On%20International%20Corporate%20Governance.%20Country%20Analyses.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

հիմնված է ընթացիկ ղեկավարման և վերահսկողության հստակ տարանջատման վրա և նույն անձը չի կարող լինել երկու խորհուրդներում: Այնուամենայնիվ վերջինս իրավասու չէ միջամտելու կազմակերպության ընթացիկ գործունեությանը, քանի որ դա գործադիր մարմնին է վերապահված¹⁷⁸:

Ի տարբերություն կառավարման երկաստիճան համակարգի, եռաստիճան համակարգի դեպքում դիտորդ խորհրդի առկայությունը թույլ է տալիս կորպորատիվ կառավարման հիմնական ուղղվածությունը բաժնետերերից շեղել և ընդգրկել առավել լայն թվով շահառուների՝ ներառյալ կազմակերպության աշխատակիցներին¹⁷⁹: Այս կառավարման մոդելը հանդիպում է Գերմանիայում, Ավստրիայում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Նիդեռլանդներում և արևելյան Եվրոպայի որոշ պետություններում¹⁸⁰:

«Կորպորատիվ կառավարում» եզրույթը վերաբերելի է ոչ միայն առևտրային, այլև ոչ առևտրային կազմակերպություններին¹⁸¹ և վերջիններիս կառավարումը ևս կապված է խորհրդի առկայության, կառավարման մարմինների աստիճանակարգման և դրանց փոխհարաբերակցության հետ¹⁸²:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարումն ունի առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված կոնկրետ պետության իրավահամակարգով և պատմական զարգացմամբ: Մասնավորապես ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարման վերաբերյալ գիտական հետազոտությունները բավականին լայնածավալ են, մինչդեռ Եվրոպական պետություններում այս ոլորտի ուսումնասիրությունը համեմատաբար երիտասարդ է¹⁸³:

¹⁷⁸ St' u, Büchele, M., Mildner, T., Murschitz, K., Roth, G.H. and Wörle, U., G.H.B.M. Corporate Governance: Gesetz und Selbstverpflichtung, Corporate Governance in Deutschland und Österreich, Lit, Wien, Münster 2006, էջ 37:

¹⁷⁹ St' u, Witt P. Corporate Governance-Systeme im Wettbewerb, Neue betriebswirtschaftliche Forschung, Vol. 309, 1st ed., Dt. Univ.-Verl., Wiesbaden Deutscher Universitätsverlag, Auflage 2003 էջ 79:

¹⁸⁰ St' u, Büchele, M., Mildner, T., Murschitz, K., Roth, G.H. and Wörle, U., G.H.B.M. Corporate Governance: Gesetz und Selbstverpflichtung, Corporate Governance in Deutschland und Österreich, Lit, Wien, Münster 2006, էջ 35:

¹⁸¹ St' u, Jegers, M. Corporate governance in nonprofit organizations, Nonprofit Management & Leadership 2009, Vol. 20 No. 2, էջ 144:

¹⁸² St' u, Cornforth C. Nonprofit governance research: Limitations of the focus on boards and suggestions for new directions, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 2012, Vol. 41 No. 6, էջ 1121 (1287), էլեկտրոնային ռեսուրս <http://oro.open.ac.uk/31028/2/365DB8B4.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁸³ St' u, Zimmer A. and Basic A. (2008), Governance in und mit Nonprofit-Organisationen, book of Schauer, R., Helmig, B.P.R. and Witt, D. (Eds.), Steuerung und Kontrolle in Nonprofit-Organisationen: 8. Colloquium der NPO-Forscher im deutschsprachigen Raum, Johannes Kepler Universität Linz, 17.-18. April 2008, Schriftenreihe Public- & Nonprofit-Management, Trauner, Linz 2008, էջ 139:

Կորպորատիվ կառավարման հիմքում ընկած է բավարար տեղեկատվության հիման վրա որոշումների կայացումը: Ընդ որում՝ կառավարումն իրականացնող անձինք պետք է պատասխանեն հետևյալ հարցերին՝ ինչու ենք մենք այստեղ, ինչ նպատակ պետք է իրագործենք, որոնք են ցանկալի արդյունքի հասնելու լավագույն ճանապարհները, ինչպիսի ռեսուրսներ են անհրաժեշտ այդ արդյունքին հասնելու համար և ինչպես պետք է գնահատվի, թե արդյոք ժամանակի ընթացքում ապահովվել է առաջընթաց զարգացում¹⁸⁴: Ընդ որում՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման առնչությամբ վերոնշյալ հարցերի պատասխաններն ունեն մի շարք առանձնահատկություններ: Ավելին՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարումն իրականացվում է առևտրային կազմակերպությունների համար գոյություն ունեցող կորպորատիվ կառավարման տեսություններն ու մոդելները ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ կիրառելու միջոցով՝ հաշվի առնելով վերջիններիս առանձնահատկությունները¹⁸⁵:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների **առաջին առանձնահատկությունն** այն է, որ դրանք չունեն բաժնետերեր (սեփականատերեր), որոնց համար առավելագույն շահույթի ապահովմանը, կամ, որոնց բարեկեցության բարձրացմանը պետք է ուղղված լինի կազմակերպության կառավարումը: Փոխարենը ոչ առևտրային կազմակերպությունները, որպես կանոն, համարվում են բազմաթիվ շահառուներ ունեցող կազմակերպություններ¹⁸⁶, որոնք կառավարման տեսանկյունից հանդես են գալիս առևտրային կազմակերպության բաժնետերերի դերում և հենց շահառուները պետք է գտնվեն ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման կենտրոնում¹⁸⁷: Այս գաղափարի հիման վրա որոշ գիտնականներ առաջադրել են այն տեսակետը, որ ոչ առևտրային կազմակեր-

¹⁸⁴ Տե՛ս, David O. Renz Nonprofit governance and the Work of the Board, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City 2007, էջ 2 <https://bloch.umkc.edu/mwcnl/resources/documents/overview-nonprofit-governance.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁸⁵ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017, էջ 870, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://waset.org/publications/10006824/pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁸⁶ Տե՛ս, Schröer, A. Professionalisierung und Nonprofit Leadership, book of Eurich, J. and Brink, A. (Eds.), Leadership in sozialen Organisationen, 1st ed., VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage, Wiesbaden, Wiesbaden 2009, էջ 141–158:

¹⁸⁷ Տե՛ս, Helene Eller, նշված աշխատությունը, էջ 850:

պությունների կառավարմանը բնորոշ է բազմաթիվ պրինցիպալների¹⁸⁸ և գործակալի տեսությունը, որն ըստ էության Քադբրիի առաջ քաշած պրինցիպալ և գործակալի տեսությունն է՝ հարմարեցված ոչ առևտրային կազմակերպությունների այն առանձնահատկությանը, որ դրանք չունենալով բաժնետերեր, ունեն պրինցիպալի դերում հանդես եկող զանազան շահառուներ, որոնք կարող են լինել կազմակերպության անդամները, աշխատողները, հաճախորդները, հասարակության որոշակի խավ և այլն:

Ի տարբերություն գործակալության տեսության, համաձայն որի՝ գործակալի և պրինցիպալի շահերը հաճախ չեն համընկնում և կառավարման մեխանիզմը պահանջում է կոմպրոմիսի միջոցով կոնֆլիկտների հաղթահարում, գիտնականների մյուս մասը ոչ առևտրային կազմակերպությունների պարագայում հակված է կառավարման տեսությանը (stewardship theory), համաձայն որի՝ պրինցիպալի և գործակալի (այս դեպքում արդեն գործակալը կոչվում է կառավարիչ՝ steward) շահերը համընկնում են, և գործակալը գործելով պրինցիպալի բարեկեցության բարելավման նպատակով, միաժամանակ բավարարում է նաև սեփական շահերը¹⁸⁹: Ընդ որում, այս դեպքում գործում է վստահության վրա հիմնված կառավարումը, հետևաբար պրինցիպալը կառավարման մարմիններին օժտում է առավել մեծ ինքնավարությամբ և գործում է փոխադարձ վստահության հիման վրա որոշումների կայացման մեխանիզմը: Անհրաժեշտ է նշել, որ այս տեսությունն առավել մոտ է ոչ առևտրային կազմակերպությունների բնույթին¹⁹⁰, քանի որ ոչ առևտրային կազմակերպություններում պրինցիպալի դերում հանդես եկող շահառուների և կազմակերպության կառավարման մարմինների շահերը հաճախ համընկնում են (օրինակ, երբ հասարակության որևէ շերտի իրավունքների պաշտպանության նպատակով ստեղծված ոչ առևտրային կազմակերպությունում աշխատում,

¹⁸⁸ Տե՛ս, Jegers, M. Corporate governance in nonprofit organizations, Nonprofit Management & Leadership 2009, Vol. 20 No. 2, էջ 144, Stijn van Puyvelde, Caers R., Du Bois C. and Jegers M. The governance of nonprofit organizations: Integrating agency theory with stakeholder and stewardship theories, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 2012, Vol. 41 No. 3, էջ 433:

¹⁸⁹ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015, էջ 18 էլեկտրոնային ռեսուրս https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28200/298-46021-Helene_Eller_2015.pdf?sequence=1 (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁹⁰ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017, էջ 870, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://waset.org/publications/10006824/pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

անդամագրվում և կամավորական աշխատանքներին մասնակցում են նաև հենց այդ շերտի ներկայացուցիչները): Ավելին՝ երբեմն հենց շահառուներն են միավորվում ոչ առևտրային կազմակերպություն ստեղծելու նպատակով:

Ինչ վերաբերում է կորպորատիվ կառավարման վերաբերյալ շահառուների տեսությանը (stakeholders theory), ապա այն բավականին հարմար է ոչ առևտրային կազմակերպությունների նկատմամբ կիրառելուն՝ հաշվի առնելով դրանց կազմակերպարավական առանձնահատկությունները: Այնուամենայնիվ, այս տեսության հետ կապված բարդությունները հանգում են բազմապիսի շահառուների առկայությանը և դրանով պայմանավորված հստակ կառավարման մեխանիզմի ընտրության բարդությանը¹⁹¹:

Ոչ առևտրային կազմակերպության կորպորատիվ կառավարման **երկրորդ առանձնահատկությունը** կապված է այն հանգամանքի հետ, որ այն գործում է ստացված շահույթը (եկամուտը) մասնակիցների միջև չբաշխելու սկզբունքի հիման վրա: Մասնավորապես՝ եթե բաժնետիրական ընկերությունն ունի բաժնետեր, որը իր բաժնին համապատասխան մասնակցում է ընկերության շահույթի բաշխմանը, ինչպես նաև ընկերության լուծարման դեպքում ունի մնացած գույքի նկատմամբ իր բաժնին համապատասխան՝ սեփականության իրավունք, ապա ոչ առևտրային կազմակերպությունը, օրինակ՝ հասարակական կազմակերպությունը չունի բաժնետերեր, այլ ունի մասնակիցներ՝ անդամներ, և, այդ պատճառով էլ, շահույթի բաշխում չի կարող կատարվել այդ կազմակերպություններում, իսկ վերջինիս լուծարման դեպքում պարտատերերի պահանջները բավարարելուց հետո մնացած գույքն ուղղվում է ոչ թե անդամներին, այլ կազմակերպության կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակներին, իսկ դրա անհնարինության դեպքում փոխանցվում է պետական բյուջե («Հասարակական կազմակերպությունների մասին ՀՀ օրենքի 32-րդ հոդվածի 4-րդ մաս»): Ըստ այդմ, առևտրային կազմակերպություններում կորպորատիվ կառավարման հիմնական խնդիրներից են շահույթի բաշխումը և խորհրդի անդամների վարձատրությունը, մինչդեռ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարումն այդ խնդիրները չունի: Ոչ առևտրային

¹⁹¹ St' u, Hippel T. von Grundprobleme von Nonprofit-Organisationen: Eine zivilrechtsdogmatische, steuerrechtliche und rechtsvergleichende Untersuchung über Strukturen, Pflichten und Kontrollen und wirtschaftliche Tätigkeit von Vereinen und Stiftungen, Beiträge zum ausländischen und internationalen Privatrecht, Vol. 85, Mohr Siebeck, Tübingen 2007 էջ 55:

կազմակերպության կորպորատիվ կառավարման հիմնական խնդիրը հանգում է ստացված միջոցների նպատակային օգտագործումն ապահովելու մեջ:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների **երրորդ առանձնահատկությամբ** է պայմանավորված դրանց կառավարման այն խնդիրը, թե ում շահերից ելնելով պետք է կառավարվի կազմակերպությունը.

Առևտրային կազմակերպությունների կառավարման տեսություններում կամ կառավարումն ուղղված է բաժնետերերի առավելագույն բարեկեցությանը կամ էլ որոշակի անձանց շահերի բավարարմանը, որոնց մեջ առանցքային դեր ունեն բաժնետերերը (այլ կերպ ասած՝ գործում է բաժնետերերի գերակայության սկզբունքը՝ shareholders primacy), մինչդեռ ոչ առևտրային կազմակերպությունների դեպքում չկան այդպիսի առաջնային նշանակություն ունեցող սուբյեկտներ՝ բաժնետերեր, փոխարենը կան բազմաթիվ շահառուներ¹⁹², որոնց թվում կարող են լինել՝ կազմակերպության անդամները, աշխատողները, հաճախորդները, շահագրգիռ խմբերը, հասարակության որոշակի խավ, կամավորները և այլն: Նման պարագայում առավել բարդ է պատասխանելը այն հարցին, թե ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարումը շահառուներից ում պետք է առանցքային դերակատարում տա:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարման **չորրորդ** առանձնահատկությունը դրա արդյունավետության գնահատման բարդությունն է: Մասնավորապես՝ եթե առևտրային կազմակերպության ցուցաբերած ֆինանսական արդյունքները՝ շահութաբերությունը, ուղղակիորեն խոսում են կառավարման մեխանիզմի արդյունավետության մասին¹⁹³, ապա ոչ առևտրային կազմակերպության դեպքում չափանիշները բազմազան են և կախված չեն շահութաբերությունից: Պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ունենալ բազմաթիվ շահառուներ և ընդգրկել գործունեության բազմապիսի ոլորտներ, դրանց կառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետությունը կախված է ոչ թե

¹⁹² Տե՛ս, Simsa and Patak, 2008, p. 30), Simsa R. and Patak M. Leadership in Non-Profit-Organisationen: Die Kunst der Führung ohne Profitdenken, Fachbuch Wirtschaft, Linde, Wien 2008, էջ 30, Schröer, A. Professionalisierung und Nonprofit Leadership, book of Eurich, J. and Brink, A. (Eds.), Leadership in sozialen Organisationen, 1st ed., VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage, Wiesbaden, Wiesbaden 2009, էջ 148:

¹⁹³ Տե՛ս, Malik, F. Management: Das A und O des Handwerks (Management: Komplexität meistern) Management, Campus-Verlag, Frankfurt/New York 2007, էջ 169:

մեկ, այլ տարբեր չափանիշներից¹⁹⁴: Ընդ որում՝ կարելի է պնդել, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման արդյունավետության գնահատումը կախված է նրանից, *թե որքանով է կազմակերպությունը հասնում իր կանոնադրական նպատակներին և իրագործում իր առաքելությունը*, ինչը բավականին բարդ գործընթաց է՝ համեմատած շահութաբերության ցուցանիշի հիման վրա իրականացվող գնահատման:

Այդ իսկ պատճառով, որոշ գիտնականներ կարծում են, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարումը կոչված է.

Երաշխավորելու կազմակերպության հստակ ձևակերպված առաքելության և ռազմավարության առկայությունը և ոչ թե երաշխավորելու կազմակերպության զարգացումը կամ առավելագույն շահույթի ստացումը,

Այն կոչված է ապահովելու կազմակերպության պատշաճ ղեկավարման մեխանիզմների առկայությունը, այլ ոչ թե ղեկավարելու այն¹⁹⁵:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարման **հինգերորդ** առանձնահատկությունն է այն, որ կորպորատիվ կառավարման կենտրոնում գտնվող խորհրդի անդամները ոչ առևտրային կազմակերպությունում շատ հաճախ ներգրավվում են կամավորության սկզբունքով և աշխատավարձ չեն ստանում¹⁹⁶: Միաժամանակ այս առանձնահատկությամբ է պայմանավորված նաև այն, որ ոչ առևտրային կազմակերպության խորհրդի անդամները ոչ միշտ են ունենում մասնագիտական պատրաստվածության այնպիսի բարձր մակարդակ, ինչպիսին ունեն առևտրային կազմակերպության խորհրդի անդամները, որոնք ստանում են բավականին բարձր վար-

¹⁹⁴ Տե՛ս, Schröer, A. Professionalisierung und Nonprofit Leadership, book of Eurich, J. and Brink, A. (Eds.), Leadership in sozialen Organisationen, 1st ed., VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage, Wiesbaden, Wiesbaden 2009, էջ 148, Anheier, H.K. Nonprofit organizations: Theory, management, policy, Routledge, London/New York 2005, էջ 227, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.452.6420&rep=rep1&type=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁹⁵ Տե՛ս, Anheier, H.K. (2005), Nonprofit organizations: Theory, management, policy, Routledge, London/New York 2005, էջ 231, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.452.6420&rep=rep1&type=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

¹⁹⁶ Տե՛ս, Klaus Hopt, The Board of Nonprofit Organizations: Some Corporate Governance Thoughts from Europe Law Working Paper N°125/2009 էջ 5, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=604064031098126096069127065064073103018051001046052028106017001094007104078113019069062043121044102001042026094002116099086106024070038021022095064100028005064104037021071009125087005097014068107070070024086108125110101112124095086004084023015090022&EXT=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

ծատրություն: Ավելին՝ գիտական գրականության մեջ քննարկվում է նաև այն հարցը, թե արդյոք որևէ աշխատավարձ չստացող խորհրդի անդամները պետք է կրեն նույնանման պատասխանատվություն այն անդամների հետ, որոնք ստանում են բավականին բարձր վարձատրություն¹⁹⁷:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման **հաջորդ** առանձնահատկությունը կառավարման մոդելն է՝ կառավարման կառուցվածքը: Ինչպես նշվեց, առևտրային կազմակերպությունների կառավարումը լինում է եռաստիճան կամ երկաստիճան՝ կախված մեկ կամ երկու խորհուրդների առկայությունից: Ընդ որում, խորհուրդը համարվում է կառավարման առանցքային մարմին¹⁹⁸: Ոչ առևտրային կազմակերպությունների ամենատարածված տեսակը Եվրոպայում միավորումներն են, որոնցում գործում է կամավորության սկզբունքով՝ առանց վարձատրության աշխատող խորհուրդ, և միայն մեծ միավորումներում է խորհրդի հետ միասին գործում նաև գործադիր տնօրեն¹⁹⁹: Կառավարման մարմինների այս կառուցվածքը նման է առևտրային կազմակերպությունների երկաստիճան կառուցվածքին, որի պարագայում գործում է մեկ խորհուրդ, սակայն չի նույնանում դրա հետ: Այստեղ չկան գործադիր և ոչ գործադիր տնօրեններ կամ ինսայդերական և աութսայդերական տնօրեններ, այլ միևնույն անձինք իրականացնում են ինչպես գործադիր մարմնի այնպես էլ հսկողություն իրականացնող մարմնի գործունեություն:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ոչ առևտրային կազմակերպություններում առավել հաճախ հանդիպում է կառավարման եռաստիճան համակարգ, երբ գործադիր մարմնից բացի գործում է դիտորդ խորհուրդ և գործադիրի անդամները չեն կարող լինել խորհրդի անդամներ²⁰⁰: Այս մոդելի գլխավոր առավելությունը վերահսկող մարմնի անկա-

¹⁹⁷ St' u, Klaus Hopt, The Board of Nonprofit Organizations: Some Corporate Governance Thoughts from Europe Law Working Paper N°.125/2009 էջ 5, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=604064031098126096069127065064073103018051001046052028106017001094007104078113019069062043121044102001042026094002116099086106024070038021022095064100028005064104037021071009125087005097014068107070070024086108125110101112124095086004084023015090022&EXT=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018) էջ 15-16:

¹⁹⁸ St' u, Neville M. The role of boards in small and medium sized firms, Corporate Governance: The international journal of business in society, Vol. 11 No. 5, Emerald Group Publishing Limited 2011, էջ 528:

¹⁹⁹ St' u, Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015, էջ 63 էլեկտրոնային ռեսուրս https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28200/298-46021-Helene_Eller_2015.pdf?sequence=1 (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁰⁰ St' u, Annette Zimmer, Eckhard Priller, Future of civil society, Springer Fachmedien Wiesbaden 2005, էջ 276:

խությունն է, որը հատկապես կարևորվում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների դեպքում, քանի որ վերջիններս առավել հակված են տարատեսակ չարաշահումներ թույլ տալու, որը պայմանավորված է մրցակցության բացակայությամբ՝ ի տարբերություն առևտրային կազմակերպությունների, ինչպես նաև համեմատաբար մեղմ իրավա-կարգավորումների առկայությամբ:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ում գործող իրավակարգավորումներին, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ ՀԿ-ների մասին օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հասարակա-կան կազմակերպության կառավարման մարմիններն են Ժողովը և գործադիր մարմի-նը: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում օրենքով նախատեսված ընդհանուր կանոնի համաձայն գործում է կառավարման երկաստիճան համակարգ, որում խորհուրդ ընդհանրապես նախատեսված չէ: Միաժամանակ կազմակերպության կանոնադրությամբ կարող են նախատեսվել նաև կառավարման այլ մարմիններ, այդ թվում՝ կոլեգիալ կառավարման մարմին, որոնց լիազորությունների ժամկետները սահմանվում են օրենքով կամ կազ-մակերպության կանոնադրությամբ: Այսինքն՝ հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրությունը չի նախատեսում խորհուրդը որպես կազմակերպու-թյան կառավարման մարմին, միաժամանակ չի նախատեսվում նաև խորհրդի լիազո-րությունների շրջանակ, որոնք կգործեն այն պարագայում, երբ կազմակերպության կա-նոնադրությամբ որոշվի ստեղծել այդպիսի մարմին: Նշված և այլ խնդիրներին մանրա-մասն անդրադարձ կկատարվի հաջորդ պարագրաֆում:

§2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Ինչպես նախորդ պարագրաֆում նշվեց՝ հասարակական կազմակերպությունը կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձ է՝ համաձայն «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենքի» նախագծում առկա բնորոշման²⁰¹: Այնուամենայնիվ հասարակական կազմակերպությունների կառավարումն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնցով տարբերվում է առևտրային իրավաբանական անձ հանդիսացող կորպորատիվ տիպի կազմակերպություն համարվող բաժնետիրական ընկերություններից:

Նախ՝ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ հասարակական կազմակերպությունների կառավարման մոդելների հետ կապված առանձնահատկություններին: Մասնավորապես՝ Հասարակական կազմակերպության կառավարման մարմիններն ըստ օրենքի՝ գործադիր մարմինն ու անդամների ընդհանուր ժողովն են: Ընդ որում՝ ՀԿ-ների մասին օրենքը հստակ ընդգծում է, որ ժողովը համարվում է կազմակերպության բարձրագույն մարմինը (13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետ), ինչը նշանակում է, որ այն նաև կառավարման բարձրագույն մարմինն է:

Վերոգրյալից հետևում է, որ հասարակական կազմակերպությունների համար օրենքով, որպես ստանդարտ տարբերակ, նախատեսված է կառավարման երկաստիճան մոդել՝ գործադիր մարմին և ժողով: Ընդ որում՝ ՀԿ-ների մասին օրենքը նաև սահմանել է նշված կառավարման մարմիններից յուրաքանչյուրի իրավասությունը: Ավելին՝ գործադիր մարմինը կարող է լինել ինչպես միանձնյա, այնպես էլ կոլեգիալ: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ օրենքը թույլ է տալիս ժողովից և գործադիր մարմնից բացի կազմակերպության կանոնադրությամբ ստեղծել նաև կառավարման այլ մարմիններ, այդ թվում՝ կառավարման կոլեգիալ մարմիններ (19-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Օրենքի վկայակոչված հոդվածից կարելի է եզրահանգել, որ հասարակական կազմակերպությունում կարող է ստեղծվել նաև կառավարման այնպիսի մարմին, ինչպիսին գործադիրի գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինն է՝

²⁰¹ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենքի նախագիծ. Հեղ. Ավետիսյան Վ. Սերոբյան Դ. Էլեկտրոնային ռեսուրս http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_3463498407311_qax_or_popox-1.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

խորհուրդը: Այսինքն՝ հասարակական կազմակերպությունը ևս կարող է ունենալ կառավարման եռաստիճան համակարգ՝ ժողով, խորհուրդ և գործադիր մարմին: Հետևաբար՝ ՀՀ օրենսդիրը ինչպես բաժնետիրական ընկերությունների այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների դեպքում դրսևորել է ազատական մոտեցում՝ չսահմանելով մեկ պարտադիր կառավարման մոդել խնդրո առարկա իրավաբանական անձի համար: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է նշել, որ ի տարբերություն «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կարգավորումների, հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ իրավանորմերն ունեն որոշ առանձնահատկություններ, որոնք հանգում են հետևյալին.

Նախ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը հստակ նախատեսում է, թե որ դեպքում է խորհրդի՝ որպես կառավարման մարմնի ձևավորումը դառնում պարտադիր, («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 83-րդ հոդվածի համաձայն՝ 50 և ավելի բաժնետեր ունեցող ընկերությունում խորհրդի ստեղծումը պարտադիր է), մինչդեռ ՀԿ-ների մասին օրենքը չի նախատեսում այն պայմանները, որոնց առկայության դեպքում խորհրդի ստեղծումը պարտադիր է:

ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունից բխում է, որ հասարակական կազմակերպությունում կարող է գործել կառավարման հետևյալ համակարգը՝ բաժնետերերի ընդհանուր ժողով և միանձնյա գործադիր մարմին: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է նշել, որ հասարակական կազմակերպության անդամների ընդհանուր ժողովը պետք է գումարվի առնվազն 5 տարին մեկ անգամ: Այսինքն՝ իրականում հնարավոր է իրավիճակ, երբ միանձնյա գործադիր մարմինն իրականացնի կազմակերպության ողջ կառավարումը և 5 տարի շարունակ անդամների ընդհանուր ժողով չգումարվի և կազմակերպությունում առկա չլինի գործադիր գործունեության նկատմամբ հսկողական լիազորություններով օժտված կառավարման այլ մարմին:

Օրենսդրի կողմից հասարակական կազմակերպության կառավարման այսպիսի մոդելի սահմանումը և խորհուրդ ձևավորելու հարցում հիմնադիրներին բացարձակ հայեցողություն շնորհելը կարծում ենք արդարացված չէ, ավելին՝ այն չի բխում արդյունավետ կառավարման համակարգ սահմանելու անհրաժեշտությունից, ինչպես նաև միջազգային փորձից, քանի որ կորպորատիվ կառավարման արդյունավետ համակարգը

ենթադրում է նաև զսպումների և հակակշիռների գործուն մեխանիզմների առկայություն, որոնց պարագայում միայն կարող են զսպվել և հավասարակշռվել կորպորատիվ կառավարմանը մասնակցող տարբեր սուբյեկտների կողմից կազմակերպությունը իրենց սեփական շահերին ծառայեցնելու ձգտումները²⁰²: Ընդ որում՝ այդպիսի մեխանիզմների առկայությունն առավել կարևորվում է զարգացող պետություններում, որոնք դեռևս չունեն կորպորատիվ կառավարման զարգացած մշակույթ և բարձր մակարդակ²⁰³:

Արտասահմանյան փորձի և գիտական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խորհրդի առկայությունը ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման մարմիններում ևս ունի կարևոր նշանակություն և այն իրականացնում է ռազմավարական ղեկավարման առաքելություն²⁰⁴: Այսպես՝ Ռուսաստանի Դաշնության «Հասարակական միավորումների մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 3-րդ պարբերության համաձայն՝ հասարակական կազմակերպության կառավարման մարմինների մեջ պարտադիր է ընտրովի կոլեգիալ մարմնի առկայությունը, որը հաշվետու է ընդհանուր ժողովին²⁰⁵: Ավելին՝ ՌԴ օրենսդրության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նշված ընտրովի կոլեգիալ մարմինը չի նույնանում գործադիր մարմնի կամ ընդհանուր ժողովի հետ և իր կարգավիճակով ու լիազորություններով տարբերվում է վերջիններից: Այն մշտապես գործող մարմին է, որն իրականացնում է օրենքով և կանոնադրությամբ իրեն վերապահված, կազմակերպության կառավարման գործառույթներ: ԱՄՆ-ում ևս ոչ առևտրային կազմակերպություններում խորհրդի՝ որպես կառավարման մարմնի առկայությունը պարտադիր է²⁰⁶:

Ընդ որում, ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կորպորացիայի խորհրդի հիմնական պար-

²⁰² Տե՛ս, John Lessing, The Checks and Balances of Good Corporate Governance, Bond University, Corporate Governance eJournal, 27 Nov. 2009, էջ 3 <http://epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=cgej> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁰³ Տե՛ս, նույն տեղում:

²⁰⁴ Տե՛ս, David O. Renz, An overview of Nonprofit Governance, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City, էջ 1 <https://bloch.umkc.edu/mwcnl/programs-and-seminars/documents/an-overview-of-nonprofit-governance.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁰⁵ Տե՛ս, Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ (ред. от 20.12.2017) "Об общественных объединениях", http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/5352e5942c4b21973806900bb2781847aa5da8a6/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁰⁶ Տե՛ս, David O. Renz Nonprofit governance and the Work of the Board, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City 2007, էջ 1 <https://bloch.umkc.edu/mwcnl/resources/documents/overview-nonprofit-governance.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

տականությունները հետևյալն են.

- Կազմակերպության առաքելությունը, տեսլականը և հիմնարար արժեքները որոշելն ու արտահայտելը,
- Կազմակերպության գլխավոր գործադիր ընտրությունը,
- Գործադիր մարմնի գործունեության գնահատումն ու օժանդակումը,
- Կազմակերպության ապագա ծրագրերի մշակումն ապահովելը,
- Կազմակերպության ռազմավարության և նպատակների իրագործմանն ուղղված ծրագրերի որոշումը և դրանց գնահատումը,
- Ֆինանսական և այլ միջոցների ողջամիտ օգտագործումն ապահովելը,
- Կազմակերպության հասարակական իմիջի բարձրացմանը խթանելը,
- Հաշվետվողականության ապահովումը և այլն²⁰⁷:

Եվրոպական պետությունների ոչ առևտրային կազմակերպությունների վերաբերյալ գիտական գրականության մեջ ևս խոսվում է խորհրդի համանման լիազորությունների առկայության մասին²⁰⁸: Բացի այդ, խորհուրդը՝ պայմանավորված կոլեգիալ կառավարման մարմնին բնորոշ առավելություններով, նպաստում է նաև կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը: Խորհրդին բնորոշ առանձնահատկություններն արտահայտվում են հետևյալում.

- Առավել հավասարակշռված և հիմնավորված որոշումների կայացում,
- Բազմակարծության հիմքի վրա որոշումների ընդունում, որի պարագայում օգտակար գործողության գործակիցն ավելի բարձր է քան առանձին անձի դեպքում,
- Նվազ կախվածություն որոշում ընդունող կոնկրետ անձի անձնական հատկանիշներից:

Խորհրդի պարտադիր առկայությունը հասարակական կազմակերպություններում հիմնավորվում է նաև այն տեսանկյունից, որ վերջիններիս գույքը ձևավորվում է ոչ միայն և ոչ այնքան ձեռնարկատիրական գործունեությունից, որքան այլ աղբյուրներից,

²⁰⁷ Տե՛ս, David O. Renz Nonprofit governance and the Work of the Board, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City 2007, էջ 1 <https://bloch.umkc.edu/mwcnl/resources/documents/overview-nonprofit-governance.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018) էջ 3:

²⁰⁸ Տե՛ս, Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015, էջեր 65-66 (162) էլեկտրոնային ռեսուրս https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28200/298-46021-Helene_Eller_2015.pdf?sequence=1 (վերջին մուտք 21.05.2018):

ինչպիսիք են՝ նվիրաբերությունները, դրամաշնորհները, հանգանակությունները, պետական բյուջեից դրամական մուտքերը և այլն (ՀԿ-ների մասին օրենքի 7-րդ հոդվածի 3-րդ կետ): Այս կապակցությամբ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող հանձնարարականը հստակ նշում է, որ այն հանգամանքը, որ հասարակական կազմակերպության գույքը ձևավորվել է հանրային միջոցների աջակցությամբ կամ շահավետ հարկային պայմաններում՝ խոսում են այն մասին, որ այդ գույքի օգտագործման նկատմամբ կարող է առավել մանրակրկիտ վերահսկողություն իրականացվել²⁰⁹: Մասնավորապես՝ այդպիսի դեպքերում հասարակական կազմակերպությունների կառավարման մարմինների կողմից պետք է ապահովվի նման գույքի հետ կապված գործարքների արդյունքում առավելագույն բարիքների ստացումը²¹⁰:

Ընդ որում՝ վերոգրյալով պայմանավորված իրավաչափ է համարվում օրենսդրական մակարդակում սահմանել, որ առնվազն այդ դեպքերում կազմակերպությունը պետք է առաջնորդվի անկախ խորհրդատվության հիման վրա²¹¹: Ավելին՝ Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը նշում է, որ նման պարագայում ոչ նպատակային նշանակությամբ օգտագործված գույքը կարող է այն տրամադրողի կողմից հետ պահանջվել կամ փոխանցվել այլ կազմակերպության, որը կարող է ապահովել գույքի նպատակային և առանց չարաշահումների օգտագործումը, իսկ այն դեպքում, երբ գույքի ձեռքբերումն իրականացվել է հարկային արտոնություններով և հետագայում այն չի օգտագործվել խստորեն արտոնությունների տրամադրման համար սահմանված նպատակներով, ապա կազմակերպությունը պետք է վճարի այն հարկերը, որոնք չի վճարել արտոնության առկայության շնորհիվ²¹²:

ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կորպորացիայում խորհրդի պարտադիր առկայությունը հատկապես կարևորվում է հարկային արտոնություններ ստանալու համար, և ԱՄՆ

²⁰⁹ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies, §§ 53-54 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²¹⁰ Տե՛ս Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, կետ 104, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²¹¹ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 § 53 և Explanatory memorandum կետ 104:

²¹² Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 § 54 և Explanatory memorandum կետ 105:

ներքին եկամուտների ծառայությունը կազմակերպությանը հարկային արտոնություններ շնորհելիս կարևոր նշանակություն է տալիս խորհրդի՝ որպես կառավարման մարմնի առկայությանը²¹³: Կանադայում ևս ոչ առևտրային կազմակերպություններ կառավարման մարմինների շարքում կարևորվում է տնօրենների խորհրդի առկայությունը: Ընդ որում՝ Կանադայի օրենսդրությունը և դատական պրակտիկան սահմանել են նաև ոչ առևտրային կազմակերպության խորհրդի անդամների ֆիդուցիար պարտականությունները և այն դեպքերը, որոնք կհանգեցնեն այդ պարտականությունների խախտման և խորհրդի անդամի իրավական պատասխանատվության²¹⁴:

Վերոգրյալից բխում է, որ խորհրդի, ընդ որում՝ որպես անկախ մարմնի առկայությունը հատկապես ոչ առևտրային կազմակերպություններում պետք է պարտադիր լինի, որպեսզի կանխարգելի հանրության միջոցներով կամ աջակցությամբ ձեռք բերված գույքի չարաշահումը կամ ոչ նպատակային օգտագործումը, ինչպես նաև գույքը փոխանցողների մոտ ձևավորվի վստահություն, որ այն կօգտագործվի նպատակային:

Խորհրդի՝ որպես անկախ կառավարման մարմնի առկայությունը ՀՀ-ում գործող հասարակական կազմակերպություններում հատկապես կարևորվում է նաև հայատանյան օրենսդրության հետ կապված հետևյալ առանձնահատկությունների պատճառով.

□ Հասարակական կազմակերպության անդամների ընդհանուր ժողովը ի տարբերություն մինչև 04.02.2017 թվականը գործած իրավակարգավորման, ըստ որի՝ ժողովը պետք է գումարվի առնվազն 2 տարին մեկ անգամ, 04.02.2017 թվականից գործող օրենքի համաձայն՝ գումարվում է առնվազն 5 տարին մեկ անգամ: Ընդ որում՝ այս փոփոխության պատճառը եղել է այն, որ հասարակական կազմակերպությունները, որոնք գործունեություն են իրականացնում տարբեր մարզերում և ունեն շատ անդամ-

²¹³ Տե՛ս, Thomas Lee Hazen, Lisa Love Hazen, PUNCTILIOS AND NONPROFIT CORPORATE GOVERNANCE—A COMPREHENSIVE LOOK AT NONPROFIT DIRECTORS’ FIDUCIARY DUTIES, 2012, էջեր 108-109 (101-168), էլեկտրոնային ռեսուրս <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=553123081007100087005007071079068022046072047037032033073009068125068102077117067094120103054122020025037070124004076067127094029021088064035098092024118087015064064018025022086109102120126099091028116110090017100016088074074098096016026004065081&EXT=pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²¹⁴ Տե՛ս, Terrance S. Carter and Ryan M. Prendergast, Duties and Liabilities of Directors and Officers of Charities and Non-Profit Organizations, The law society of upper Canada Emerging issues in Directors’ and Officers’ liability, Toronto 2011, էջեր 1,5,10:

ներ՝ մեծ դժվարություններ են ունենում առնվազն 2 տարին մեկ անգամ իրենց անդամների ընդհանուր ժողովի գումարումն ապահովելու հարցում: Այսինքն՝ ակնհայտ է, որ անդամների ընդհանուր ժողովը, որը կառավարման բարձրագույն մարմինն է, սակայն չի կարող ապահովել առնվազն 2 տարին մեկ անգամ ժողովի գումարումը, չի կարող նաև համարվել գործադիր մարմնի գործունեության նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնող մարմին և անհրաժեշտ է ստեղծել միջանկյալ օղակ, որը կապահովի կազմակերպության պատշաճ կառավարումը և հաշվետու կլինի ժողովին:

□ Հաջորդ առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ ՀՀ օրենսդրության համաձայն՝ գործադիր մարմինն ընտրվում է ժողովի կողմից և նրա լիազորությունների ժամկետը չի կարող սահմանվել ավելի, քան հերթական ժողովի գումարման՝ կանոնադրությամբ սահմանված պարբերականությունն է (այսինքն՝ որպես օրենքով նախատեսված ստանդարտ տարբերակ 5 տարի), իսկ անդամների ընդհանուր ժողովը՝ չունենալով գործադիրի հետ կապող օղակ, որի միջոցով վերջինիս գործունեության վերաբերյալ բավարար տեղեկատվություն կարող է ստանալ, չունի նաև օրենքով սահմանված հստակ իրավասություն՝ ցանկացած պահի գործադիր մարմնի լիազորությունները դադարեցնելու, ինչը ևս կառավարման այլ մարմիններին զրկում է գործադիրի հնարավոր չարաշահումները զսպելու իրական հնարավորությունից:

Ինչպես տեսնում ենք, հասարակական կազմակերպությունում խորհրդի առկայության անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է տարբեր տեսանկյուններից, մինչդեռ ՀՀ օրենսդրությամբ խորհրդի ստեղծումը թողնված է հասարակական կազմակերպության հիմնադիրների բացարձակ հայեցողությանը, ինչպիսի մոտեցումը կարծում ենք արդարացված չէ և անհրաժեշտ է «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում հստակ սահմանել, որ խորհրդի առկայությունը պարտադիր է՝ որպես ընդհանուր ժողովին և գործադիրին կապող, ինչպես նաև վերջինիս գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող ու կազմակերպության տարատեսակ շահառուների շահերը ներկայացնող օղակ:

Բացի խորհրդի պարտադիր առկայությունը, հասարակական կազմակերպության կառավարման մոդելի հարցում առկա են նաև հետևյալ խնդիրները.

1) Նախ՝ հստակ սահմանված չէ, թե հասարակական կազմակերպությունը կա-

ռավարման ինչպիսի մոդել կամ մոդելներ կարող է ունենալ,

2) Սահմանված չէ նաև, թե ինչպիսի իրավական կարգավիճակ կունենա խորհուրդը, եթե այն ստեղծվի:

1) Վերոգրյալ առաջին հարցի կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերլուծությունից բխում է, որ հասարակական կազմակերպությունում, բացի ժողովից և գործադիր մարմնից կարող են նախատեսվել նաև կառավարման այլ մարմիններ, ներառյալ՝ կոլեգիալ կառավարման մարմին, սակայն նախատեսված չէ, թե քանի կառավարման մարմին կարող է ստեղծվել, դրանք ինչ անվանում պետք է ունենան, և դրանով պայմանավորված լիազորությունների ինչպիսի ծավալ կարող են ունենալ, ինչպիսին պետք է լինի դրանց կազմավորման կարգը և փոխհարաբերակցությունը միմյանց հետ: Այսինքն՝ օրենքի համապատասխան հոդվածների վերլուծությունից բխում է, որ ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ օրենսդրությունը չի նախատեսում կառավարման որոշակի մոդելներ՝ իրենց բնորոշ առանձնահատկություններով, այլ որպես ստանդարտ տարբերակ նախատեսում է կառավարման երկաստիճան մոդել, և հնարավորություն թողնում կանոնադրությամբ սահմանելու այլ մոդել, որը կարող է լինել՝ եռաստիճան, քառաստիճան և այլն՝ առանց սահմանափակման և դրանց որոշակի առանձնահատկությունների սահմանման: Կարծում ենք նման մոտեցումն արդարացված չէ և անհրաժեշտ է օրենսդրական մակարդակում սահմանել հասարակական կազմակերպության կառավարման եռաստիճան մոդել՝ իրեն բնորոշ մարմիններով և դրանցով պայմանավորված առանձնահատկություններով:

2) Վերոգրյալ երկրորդ հարցի կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ ՀԿ-ների մասին օրենքը չի պարունակում խորհրդի իրավական կարգավիճակին վերաբերող հստակ իրավանորմեր: Մինչդեռ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը հստակ նախատեսում է, որ խորհուրդն իրականացնում է Ընկերության գործունեության ընդհանուր ղեկավարումը, բացառությամբ այն հարցերի, որոնք վերապահված են ժողովի բացառիկ իրավասությանը:

Հասարակական կազմակերպություններին վերաբերող կարգավորումները համեմատելով բաժնետիրական ընկերությունների օրենսդրական կարգավորումների

հետ՝ պետք է նկատել, որ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը հստակ սահմանում է, թե ժողովի որ իրավասությունները կարող են փոխանցվել խորհրդին և որոնք նաև գործադիր մարմինն, մինչդեռ ՀԿ-ների մասին օրենքը ժողովի ոչ բացառիկ իրավասությունները թույլատրում է փոխանցել կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի՝ առանց հստակեցնելու թե ինչպիսի մարմնի մասին է խոսքը (ՀԿ-ների մասին օրենքի 21-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Նշված իրավանորմից պարզ չէ, թե արդյոք ժողովի ոչ բացառիկ իրավասությունները կարող են փոխանցվել կոլեգիալ գործադիր մարմնին, թե մեկ այլ կառավարման մարմնի: Այնուամենայնիվ՝ օրենքի տառացի մեկնաբանությունից բխում է, որ այդպիսի մարմնի դերում կարող է լինել ինչպես գործադիր մարմինը, այնպես էլ, օրինակ՝ խորհուրդը կամ կոլեգիալ կառավարման ցանկացած այլ մարմին: Այսինքն՝ հասարակական կազմակերպության դեպքում էականն այն է, որ կառավարման մարմինը լինի կոլեգիալ, և ՀԿ-ների մասին օրենքի տրամաբանությունից բխում է, որ կարևոր չէ, թե այդ մարմինը կլինի կազմակերպության ընթացիկ գործունեության ղեկավարումն իրականացնող գործադիր մարմինը, թե վերջինիս նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմինը՝ խորհուրդը: Հետևաբար այն դեպքում, երբ հասարակական կազմակերպությունում գործում է միանձնյա գործադիր մարմին և ժողով, ապա ժողովի բոլոր իրավասություններն, ըստ էության, դառնում են բացառիկ և չեն կարող փոխանցվել միանձնյա գործադիր մարմնին, իսկ այն դեպքում, երբ առկա է կոլեգիալ կառավարման ցանկացած մարմին՝ ապա վերջինիս կարող են փոխանցվել ժողովի ոչ բացառիկ իրավասությունները:

Խորհրդի՝ որպես կառավարման մարմնի հիմնական լիազորություններից է գործադիր մարմնի նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը և կորպորատիվ կառավարման մեջ զսպումների և հակակշիռների մեխանիզմներ սահմանելիս հաճախ գործադիր մարմին ձևավորելու և դրա գործունեությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու լիազորությունը փոխանցվում է խորհրդին՝ գործադիրի նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու նկատառումներից ելնելով: Մինչդեռ ՀԿ-ների մասին օրենքը մի կողմից հստակ նախատեսում է, որ գործադիր մարմին ընտրելը ժողովի բացառիկ լիազորությունն է՝ հետևաբար այն որևէ պարագայում չի կարող փոխանցվել

կառավարման այլ մարմնի (<Կ-ների մասին օրենքի 21-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետ): Մյուս կողմից, նույն հոդվածի համաձայն՝ ժողովի ոչ բացառիկ լիազորություններից է կազմակերպության կանոնադրությամբ նախատեսված մարմինների կազմավորման, ընտրության կամ նրանց լիազորությունները վաղաժամկետ դադարեցնելու վերաբերյալ որոշումներ ընդունելը, որը կարող է փոխանցվել կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի: Նշված իրավադրույթների համադրված վերլուծությունից բխում է, որ գործադիր մարմնի ընտրությունը ժողովի բացառիկ իրավասությունն է, իսկ կանոնադրությամբ նախատեսված մարմինների կազմավորման կամ նրանց լիազորությունները վաղաժամկետ դադարեցնելու ոչ բացառիկ լիազորությունը, հավանաբար, չի վերաբերում գործադիր մարմնին: Ավելին՝ օրենքի վերլուծությունից բխում է նաև, որ այդ լիազորությունը ժողովի կողմից կարող է փոխանցվել կոլեգիալ կառավարման ցանկացած այլ մարմնի, այդ թվում՝ կոլեգիալ գործադիր մարմնին: Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է Օրենքում առկա նման անորոշությունները հաղթահարել՝ հաշվի առնելով նաև միջազգային փորձը:

Ինչպես նշվեց՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում հասարակական կազմակերպության կառավարման մարմինների մեջ պարտադիր է ընտրովի կոլեգիալ մարմնի առկայությունը, որը տարբերվում է ժողովից և գործադիր մարմնից և, ըստ էության, այն հենց խորհուրդն է: Ընդ որում՝ ՌԴ «Հասարակական միավորումների մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ հասարակական կազմակերպության կանոնադրությամբ կարող է նախատեսվել, որ ընտրովի կոլեգիալ մարմնի իրավասությանն են վերաբերում հետևյալ հարցերի կարգավորումը՝

- ☐ Տարեկան ֆինանսական հաշվետվության հաստատումը,
- ☐ Հասարակական կազմակերպության կողմից այլ իրավաբանական անձ ստեղծելու վերաբերյալ որոշման կայացումը,
- ☐ Հասարակական կազմակերպության կողմից այլ իրավաբանական անձանց մասնակցության վերաբերյալ որոշման կայացումը,
- ☐ Մասնաճյուղերի և ներկայացուցչությունների ստեղծումը,
- ☐ Աուդիտորական եզրակացության հաստատումը,
- ☐ Միանձնյա գործադիր մարմնի ստեղծման և վերջինիս լիազորությունների

վաղաժամկետ դադարեցման իրավասությունը²¹⁵:

Ինչպես տեսնում ենք Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությամբ հստակ սահմանված է, թե ինչպիսի լիազորություններով կարող է օժտվել խորհուրդը հասարակական կազմակերպության կանոնադրությամբ: Նշված լիազորությունների մեջ առանձնակի կարևորվում է խորհրդի՝ միանձնյա գործադիր մարմին ձևավորելու և վաղաժամկետ նրա գործունեությունը դադարեցնելու լիազորությունը, որը խորհրդին տրված լծակ է՝ գործադիր մարմնի նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու համար: Մինչդեռ ինչպես նշվեց, ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմին ձևավորելու իրավասությունը վերապահված է ընդհանուր ժողովին և այն կրում է բացառիկ բնույթ և չի կարող փոխանցվել կառավարման այլ մարմնի: Ավելին՝ ՀՀ օրենսդրությամբ պարզ չէ՝ արդյոք միանձնյա գործադիր մարմնի լիազորությունները վաղաժամկետ դադարեցնելու հնարավորություն առկա է թե՛ ոչ, ինչն էապես սահմանափակում է վերջինիս նկատմամբ կառավարման մարմինների կողմից արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորությունը:

Համեմատական անցկացնելով բաժնետիրական ընկերությունների հետ՝ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ բաժնետիրական ընկերության բաժնետերերի ժողովի՝ գործադիր մարմին ձևավորելու լիազորությունը բացառիկ չէ և այն կարող է փոխանցվել խորհրդին, ինչպիսի իրավակարգավորումը միանշանակ ընդունելի է՝ հաշվի առնելով այն, որ ժողովը գումարվում է տարին մեկ անգամ և բաժնետերերը ոչ միշտ են տիրապետում անհրաժեշտ ողջ տեղեկատվությանը՝ գործադիր մարմնի վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար: Ավելին՝ բաժնետերերի ժողովը ունի ցանկացած պահի գործադիր մարմնի լիազորությունները դադարեցնելու իրավասություն և այդ իրավասությունը ևս կարող է փոխանցվել խորհրդին: Կարծում ենք, որ նման իրավակարգավորումը հստակեցնում է թե գործադիր մարմնի իրավական կարգավիճակը, թե խորհրդի դերը կորպորատիվ կառավարման համակարգում և այսպիսի կարգավորում անհրաժեշտ է նախատեսել նաև «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում: Միաժամանակ այսպիսի մոտեցումը բխում է կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց համար

²¹⁵ Ст'а, Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ (ред. от 20.12.2017) "Об общественных объединениях", հոդված 8, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/5352e5942c4b21973806900bb2781847aa5da8a6/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

միատեսակ իրավակարգավորումներ սահմանելու անհրաժեշտությունից՝ իհարկե ըստ անհրաժեշտության հաշվի առնելով դրանց տեսակների միջև գոյություն ունեցող առանձնահատկությունները:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություններ՝ նախատեսելով կառավարման եռաստիճան համակարգ՝ անդամների ընդհանուր ժողով, խորհուրդ, գործադիր մարմին, հստակ սահմանելով խորհրդի՝ որպես կառավարման մարմնի պարտադիր առկայությունը՝ սահմանելով նաև վերջինիս իրավական կարգավիճակը՝ որպես կազմակերպության ռազմավարական ղեկավարումն իրականացնող մարմնի և սահմանել գործադիր մարմին ձևավորելու ու վերջինիս լիազորությունները վաղաժամկետ դադարեցնելու ժողովի ոչ բացառիկ իրավասությունը՝ այն կանոնադրությամբ խորհրդին վերապահելու հնարավորություն ընձեռնելով:

Անդրադառնալով Հասարակական կազմակերպության՝ օրենքով հստակ նախատեսված կառավարման մարմիններին՝ ժողովին և գործադիր մարմնին, անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ ժողովի՝ կառավարման մարմին հանդիսանալու հանգամանքը ևս կարող է տարակարծությունների տեղիք տալ, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի 1-մասի 2-րդ կետը իրավաբանական անձի մարմինների ձևավորումը պայմանավորում է օրենսգրքով, օրենքով և (կամ) իրավաբանական անձի կանոնադրությամբ ընտրության կամ նշանակման սահմանված կարգի առկայությամբ: Հետևաբար հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հասարակական կազմակերպության անդամների ընդհանուր ժողովը չի ընտրվում և ոչ էլ նշանակվում է, այն չի կարող համարվել կազմակերպության կառավարման մարմին: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք տվյալ դեպքում խնդիրը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված իրավակարգավորման անկատար բնույթի մեջ է և հիմք ընդունելով, որ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը ժողովը հռչակում է որպես կառավարման մարմին՝ պետք է այն ընկալել որպես այդպիսին՝ անկախ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի թերի իրավանորմից: Այն որ, անդամների ընդհանուր ժողովը պետք է լինի հասարակական կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմինը, բխում է նաև կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց էությունից, ինչպես նաև միջազ-

գային իրավական ակտերից և եվրոպական միության պետությունների փորձից²¹⁶: Ավելին՝ դա բխում է նաև միավորվելու ազատության հիմնարար իրավունքից և այդ պահանջը տարածվում է անդամության վրա հիմնված բոլոր ոչ առևտրային կազմակերպությունների, այսինքն՝ բոլոր միավորումների վրա²¹⁷:

Ինչպես բաժնետիրական ընկերությունների, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների կառավարման բարձրագույն մարմինը ժողովն է («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մաս, Օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետ), սակայն հասարակական կազմակերպության բարձրագույն մարմինն ունի որոշակի առանձնահատկություններ, որոնք հանգում են հետևյալին.

Հասարակական կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմնում ընդգրկված են նրա անդամները, որոնք չունեն կազմակերպության նկատմամբ պարտավորական իրավունքը հավաստիացնող որոշակի թվով բաժնետոմսեր, այլ դրանք կազմակերպության պետական գրանցումից հետո վերջինիս անդամագրված անձինք են, ինչպես նաև դրա հիմնադիրներն են, որոնք կազմակերպության գրանցումից հետո օրենքի ուժով համարվում են կազմակերպության անդամներ (Օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-2-րդ մասեր):

Փաստորեն անձի՝ հասարակական կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմնի մեջ ընդգրկվելը ու դրանով պայմանավորված իրավունքների իրականացումը կապված է կազմակերպությանը անդամագրվելու փաստի հետ: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ հասարակական կազմակերպությունը հանդիսանում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ինչպես նաև «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված՝ միավորվելու ազատության իրավունքի իրացման արդյունք²¹⁸:

Հատկանշական է, որ 27.12.2001 թվականին ընդունված և մինչև 04.02.2017

²¹⁶ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies, §§ 46 էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²¹⁷ Տե՛ս Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, կետ 91-92, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²¹⁸ Այս հարցին մանրամասն անդրադարձել ենք նախորդ գլխի 3-րդ պարագրաֆում:

թվականը գործած «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված էր, որ այդ օրենքը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետությունում այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու և դրանց անդամագրվելու մարդու՝ սահմանադրորեն ամրագրված իրավունքն իրականացնելիս ծագող իրավահարաբերությունները: Ավելին՝ ՌԴ «Հասարակական միավորումների մասին» օրենքի 1-ին հոդվածը ևս պարունակում է նույնանման իրավանորմ, իսկ 3-րդ հոդվածը վերաբերում է միավորվելու ազատության իրավունքի դրսևորմանը²¹⁹:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պետությունը պոզիտիվ պարտականություն է կրում ապահովելու մարդու հիմնարար իրավունքները, այդ թվում՝ միավորվելու ազատության իրավունքը, և պատասխանատու է օրենսդրական մակարդակում այդ իրավունքի իրականացման բավարար երաշխիքներ սահմանելու համար: Այսինքն՝ պետությունը կրում է պոզիտիվ պարտականություն գործուն երաշխիքներ սահմանելու հասարակական կազմակերպության անդամների իրավունքների պաշպանության համար, մինչդեռ նշված ոլորտում կարող ենք առանձնացնել հետևյալ փոխկապակցված խնդիրները.

- ինչպե՞ս և ու՞մ կողմից պետք է իրականացվի հասարակական կազմակերպության անդամների հաշվառումը,
- արդյո՞ք կազմակերպության բոլոր անդամները պետք է ունենան միևնույն իրավունքներն և պարտականությունները և դրանով պայմանավորված արդյո՞ք յուրաքանչյուր անդամ պետք է ունենա մեկ ձայնի իրավունք և վճարի միևնույն չափի անդամավճար:

«Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ կազմակերպությունը պարտավոր է վարել իր անդամների հաշվառումը: Թեև հասարակական կազմակերպության անդամների հաշվառման պարտականությունը դրված է կազմակերպության վրա, այնուամենայնիվ, օրենքը չի հստակեցնում ինչպես հաշվառումն իրականացնելու ընթացակարգը, այնպես էլ դրա համար պատասխանատու մարմինը: Միաժամանակ նաև նախատեսված չէ, թե ինչպիսի պատասխանատվություն կարող է առաջացնել այս պարտականությունը չկատարելը

²¹⁹ Ст'а, Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ (ред. от 20.12.2017) "Об общественных объединениях", հոդված 1, 3, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

կամ ոչ պատշաճ կատարելը: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումն արդարացված չէ և կարող է չարաշահումների տեղիք տալ ու ոտնահարել կազմակերպության անդամների շահերը՝ հանգեցնելով պետության կողմից օրենսդրական մակարդակում միավորվելու ազատության իրավունքի իրականացման համար բավարար երաշխիքներ սահմանելու պոզիտիվ պարտականության խախտման՝ հաշվի առնելով այն, որ հենց կազմակերպության կողմից այդ հաշվառման փաստի ուժով է անձը դառնում կազմակերպության անդամ՝ իրացնելով միավորվելու ազատության իրավունքը՝ դրանից բխող իրավական հետևանքներով:

Ինչ վերաբերում է անդամների ծայնի իրավունքին, ապա անհրաժեշտ է ընդգծել, որ բաժնետիրական ընկերության և կորպորատիվ տիպի ոչ առևտրային իրավաբանական անձ հանդիսացող հասարակական կազմակերպության կառավարման բարձրագույն մարմնում քվեարկության իրավունք ունեցող անձանց ծայնի իրավունքը ևս ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Մասնավորապես՝ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ բաժնետիրական ընկերություններում գործում է «Ընկերության մեկ քվեարկող բաժնետոմս՝ մեկ ծայն» սկզբունքը, յուրաքանչյուր հասարակ բաժնետոմս տալիս է իր սեփականատեր հանդիսացող բաժնետիրոջը միևնույն իրավունքները, իսկ արտոնյալ բաժնետոմսերը սահմանվում են ըստ դասերի՝ յուրաքանչյուր դաս ընձեռելով միևնույն իրավունքները և ունենալով միևնույն անվանական արժեքը («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 31-32-րդ հոդվածներ, 37-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 78-րդ հոդված): Ընդ որում, բաժնետիրական ընկերության յուրաքանչյուր բաժնետեր ունի իր բաժնետոմսերին համարժեք ծայնի իրավունք:

Ինչ վերաբերում է հասարակական կազմակերպություններին, ապա օրենքով որևէ հատուկ իրավակարգավորում նախատեսված չէ կազմակերպության անդամների կողմից ժողովի որոշումներն ընդունելիս ունեցած ծայնի իրավունքի վերաբերյալ: Արդյունքում՝ հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ օրենսդրության վերլուծությունը թույլ չի տալիս պարզել, թե հնարավոր է արդյոք կազմակերպության որևէ անդամ կամ անդամների խումբ ունենա ավելի շատ ծայներ, քան մյուս անդամները: Այս հարցի կարգավորմանը քիչ թե շատ վերաբերում է Օրենքի 4-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ հասարակական կազմակերպության գործունեության սկզբունքներից է խտրակա-

նության բացառումը: Այնուամենայնիվ, խտրականության արգելքի սկզբունքը, որն արտացոլված է նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ և համարվում է ընդհանուր իրավական սկզբունք (2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդված), ինքնին կարծում ենք բավարար չէ եզրահանգում կատարելու համար՝ արդյոք հասարակական կազմակերպության բոլոր անդամները պետք է ունենան մեկ ծայնի իրավունք, թե՛ ոչ: Արդյունքում գործնականում հանդիպում են դեպքեր, երբ հասարակական կազմակերպության կանոնադրությամբ նախատեսվում է, որ անդամների որոշ խումբ ունի ավելի շատ ծայնի իրավունք, քան մյուսները: Ավելին՝ երբեմն կանոնադրությամբ նախատեսվում են նաև լիարժեք անդամի և ոչ լիարժեք անդամի կարգավիճակներ, որոնք տարբերվում են ունեցած ծայների քանակով:

Նույն խնդիրն առկա է նաև կազմակերպությանը վճարվող անդամավճարների դեպքում: Մասնավորապես՝ հանդիպել է դեպք, երբ հասարակական կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանված է ոչ թե մեկ, այլ մի քանի անդամավճարներ և ըստ անդամավճարի չափի որոշվում է այդ անդամի ունեցած իրավունքների ծավալը, իսկ կազմակերպության անդամները տարանջատվում են որոշակի խմբերի:

ՀԿ-ների մասին օրենքի 13-րդ հոդվածը թվարկում է, թե ինչ տեղեկություններ պետք է ներառի կազմակերպության կանոնադրությունը, ի թիվս այլնի, նախատեսելով.

- ☐ անդամներին առաջադրվող պահանջները և անդամ դառնալու կարգը, ինչպես նաև Կազմակերպությունից անդամների դուրս գալու կարգը.
- ☐ անդամների իրավունքները և պարտականությունները.
- ☐ այն մարմինը, որն իրավասու է սահմանելու անդամավճարի չափը և դրա գանձումը կազմակերպելու կարգը (եթե կանոնադրությամբ նախատեսված է անդամավճարի գանձում):

Նշված իրավադրույթներից պարզ չէ, թե արդյոք կազմակերպության բոլոր անդամներն ունեն միևնույն իրավունքներն ու պարտականությունները և նրանց նկատմամբ կիրառվում են միևնույն պահանջները: Թերևս միայն կարելի է կռահել, որ «անդամավճար» հասկացությունն օգտագործված է եզակի թվով, հետևաբար կազմակերպությունում պետք է գործի միայն մի անդամավճար, սակայն այս մեկնաբանությունը ևս միանշանակ չէ՝ հաշվի առնելով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 45-րդ

հողվածի 9-րդ մասի կարգավորումն առ այն, որ եթե իրավական ակտում բառը նշված է եզակի թվով, ապա դա տարածվում է նաև այդ բառի հոգնակիի վրա և ընդհակառակը, եթե տվյալ իրավական ակտով այլ բան նախատեսված չէ կամ ուղղակի այլ բան չի բխում այդ իրավական ակտի բովանդակությունից:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ այս հարցի կապակցությամբ միասնական մոտեցում առկա չէ նաև միջազգային պրակտիկայում: Մասնավորապես ամերիկյան մոդելի համաձայն՝ որպես ընդհանուր կանոն ոչ առևտրային կորպորացիայում գործում է մեկ անդամ-մեկ ձայն սկզբունքը²²⁰, սակայն այս սկզբունքից նաև հնարավոր են շեղումներ: Մասնավորապես՝ ձայնի իրավունքի անհավասարություն կարող է առաջանալ, եթե կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանվի անդամների տարբեր դասեր՝ ձայների քանակի տարբերությամբ, կամ միատեսակ մոտեցման հիման վրա ձայների իրավունքի բաշխում իրականացնելը՝ կախված տարածքային, աշխարհագրական, կազմակերպական կամ այլ խմբավորումներից²²¹: ԱՄՆ-ում ոչ առևտրային կորպորացիաների անդամների ընդհանուր ժողովի քվեարկությունը կարող է իրականացվել նաև կումուլյատիվ (գումարային) քվեարկության սկզբունքով²²²:

Ի տարբերություն ամերիկյան մոդելի, Ռուսաստանի Դաշնության «Հասարակական միավորումների մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ հասարակական միավորման անդամները, որոնք կարող են լինել ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձինք ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ²²³: Ավելին, վկայակոչված հոդվածը պարտադրում է նաև վարել անդամների գրանցամատյան՝ հստակ ընդգծելով, որ դա անհրաժեշտ է կազմակերպության անդամների հավասար իրավունքներն ու պարտականություններն ապահովելու համար: Ընդ որում, նշված նորմը մեկնաբանվել է նաև ՌԴ վերաքննիչ դատարանի, ինչպես

²²⁰ Տե՛ս, Patrick Whaley, Advising California nonprofit corporations: Third edition. The regents of the University of California, Oakland, California 2017:

²²¹ Տե՛ս, նույն տեղում:

²²² Տե՛ս, United States of America, California State Corporations Code, § 5616 (Amended by Stats. 1984, Ch. 812, Sec. 3.), էլեկտրոնային ռեսուրս http://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=CORP§ionNum=5616. (վերջին մուտք 21.05.2018):

²²³ Տե՛ս, Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ (ред. от 20.12.2017) "Об общественных объединениях", էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6693/5352e5942c4b21973806900bb2781847aa5da8a6/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

նաև գերագույն դատարանի կողմից մի շարք գործերով, որոնցում դատարանները, հիմնվելով վերոնշյալ իրավանորմի և ՌԴ արդարադատության նախարարության կողմից կատարված ստուգումների²²⁴ արդյունքների վրա, արձանագրել են խախտումներ հասարակական միավորումների կողմից և վերջիններիս ենթարկել քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության, երբ նրանք սահմանել են տարբեր անդամավճարներ կամ ծայների տարբեր հարաբերակցություն անդամների համար կամ սահմանված կարգով չեն վարել անդամների գրանցամատյան²²⁵:

Վերոգրյալ նկատառումներից ելնելով, առաջարկում ենք օրենսդրական մակարդակում հստակեցնել հասարակական կազմակերպության անդամների իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ մոտեցումները: Մասնավորապես՝ կամ ընդունել ռուսական մոդելը և նախատեսել բոլոր անդամների համար միևնույն իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանելու պահանջ կամ ընդունել ամերիկյան մոդելը, որը միաժամանակ նաև նման է առևտրային իրավաբանական անձ համարվող կորպորացիաներին՝ բաժնետիրական ընկերություններին, վերաբերող ՀՀ իրավակարգավորումներին, և հնարավորություն ընձեռել որոշակի չափանիշի հիման վրա անդամների տարբեր դասեր սահմանելու և ըստ այդմ՝ իրավունքների ու պարտականությունների տարբեր ծավալներ նախատեսելու:

Միաժամանակ հաշվի առնելով, որ հասարակական կազմակերպությունների վերաբերյալ ներկայիս իրավակարգավորումները կազմակերպության կողմից իր անդամ-

²²⁴ ՌԴ օրենսդրության համաձայն՝ արդարադատության նախարարությունը լիազորված է ամենամյա ստուգումներ իրականացնելու հասարակական միավորումներում՝ վերջիններիս կողմից օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու նպատակով:

²²⁵ Ст'я, Верховный суд Российской Федерации решение от 18 сентября 2013 г. по делу N АКПИ13-765 http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=360371&dst=0&profile=UNIVERSAL&mb=LAW&div=ARB&BASENODE=2556475799-2772692271&SORTTYPE=0&rnd=290511.501813260&ts=30073151160938118930&REFTYPE=CDLT_MAIN_B ACKREFS&REFBASE=LAW&REFSEGM=-1&REFDOC=198917&REFDST=100026&REFPAGE=0&dirRefId=65534%2C18%2C198917#0 (վերջին մուտք 21.05.2018), Верховный Суд Российской Федерации: Апелляционное Определение от 24 марта 2016 г. N АП16-52 http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=457187&dst=0&profile=UNIVERSAL&mb=LAW&div=ARB&BASENODE=2556475799-2772692271&SORTTYPE=0&rnd=290511.25194631&ts=30073151160938118930&REFTYPE=CDLT_MAIN_BA CKREFS&REFBASE=LAW&REFSEGM=-1&REFDOC=198917&REFDST=100026&REFPAGE=0&dirRefId=65534%2C18%2C198917#0 (վերջին մուտք 21.05.2018):

ների հաշվառումն իրականացնելու հարցում հնարավոր չարաշահումները կանխելու, կառուցակարգեր չեն պարունակում՝ վտանգելով միավորվելու ազատության հիմնարար իրավունքի իրականացումը և կորպորացիայի մասնակցի բացարձակ իրավունք համարվող՝ կառավարմանը մասնակցելու իրավունքը՝ առաջարկում ենք հասարակական կազմակերպության անդամների ռեեստրի վարումը վերապահել մասնագիտացված կառույցի, որի դերում կարող է լինել ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրը՝ հաշվի առնելով նաև այն, որ իրավաբանական անձանց պետական գրանցման նպատակներից մեկը ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասնակիցների, շահառուների, դոնորների իրավունքների և շահերի պաշտպանվածությանը նպաստելն է («Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետ)։

Անդրադառնալով Ժողովի իրավասություններին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ վերջինիս՝ որպես հասարակական կազմակերպության բարձրագույն մարմնի՝ իրավունք է վերապահված կազմակերպության գործունեությանն առնչվող ցանկացած հարցի վերաբերյալ վերջնական որոշում կայացնելու։ Ժողովի իրավասությունները սահմանված են ՀՀ-ների մասին օրենքի 21-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել Ժողովի բացառիկ իրավասությունների (իրավասություններ, որոնք չեն կարող փոխանցվել այլ մարմնի) և Ժողովի այնպիսի իրավասություններ, որոնք կարող են փոխանցվել կառավարման այլ մարմնի։ Ըստ այդմ՝ Ժողովի բացառիկ իրավասություններն են՝

- 1) Կազմակերպության կանոնադրությունում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարել կամ նոր խմբագրությամբ հաստատել կանոնադրությունը.
- 2) ստեղծել այլ իրավաբանական անձ, որոշումներ ընդունել այլ կազմակերպությունում Կազմակերպության մասնակցության մասին.
- 3) հաստատել Կազմակերպության կառուցվածքը.
- 4) ընտրել Կազմակերպության գործադիր մարմին.
- 5) դադարեցնել Կազմակերպության մարմինների իրավական ակտերի պա-

հանջներին և կանոնադրությանը հակասող որոշումների գործողությունը.

6) ընդունել որոշում Կազմակերպության վերակազմակերպման մասին:

Հատկանշական է, որ նշված բացառիկ լիազորություններից բաժնետիրական ընկերության ժողովն ունի միայն 1-ինն ու 6-րդը: Այսպես՝ այլ իրավաբանական անձ ստեղծելու և այլ կազմակերպությունում մասնակցության մասին որոշում ընդունելու, ինչպես նաև կազմակերպության գործադիր մարմին ընտրելու իրավասությունը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ կարող է ժողովի կողմից փոխանցվել խորհրդին: Ինչ վերաբերում է կազմակերպության կառուցվածքը հաստատելուն, ապա բաժնետիրական ընկերության դեպքում այդ լիազորությունը պատկանում է խորհրդին, որն այն կարող է փոխանցել գործադիր մարմնին («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 81-րդ հոդվածի 3-րդ կետ):

Ինչպես տեսնում ենք հասարակական կազմակերպության ժողովն աչքի է ընկնում բացառիկ իրավասությունների քանակով, ինչպիսի հանգամանքը նաև թույլ չի տալիս ճկունություն դրսևորել կառավարման համակարգը կազմավորելու հարցում: Մինչդեռ միևնույն ժամանակ այն առավել սահմանափակ հնարավորություններ ունի՝ ազդելու կառավարման այլ մարմինների վրա՝ ի տարբերություն բաժնետիրական ընկերության բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի: Մասնավորապես՝ բաժնետիրական ընկերությունների նկատմամբ գործում է պարտադիր տարեկան ընդհանուր ժողովի պահանջը, մինչդեռ հասարակական կազմակերպության համար գործում է առնվազն 5 տարին մեկ անգամ հավաքվելու պահանջը: Վերոգրյալով պայմանավորված՝ հասարակական կազմակերպության ժողովն ունի ոչ արդյունավետ կառավարման մարմնին բնորոշ այնպիսի թերություն, ինչպիսին է ինֆորմացիայի պակասը և չափազանց մեծ կախվածությունը գործադիր մարմնի կողմից հաղորդված տեղեկատվությունից՝ ինչը ևս մեկ անգամ ընդգծում է խորհրդի առկայության իրական անհրաժեշտությունը: Ինչպես նշվեց ժողովի գումարումը 2-ից առնվազն 5 տարի է դարձել այն պատճառաբանությամբ, որ մեծաքանակ անդամություն ունեցող հասարակական կազմակերպություններում բարդություններ են առաջանում առնվազն 2 տարին մեկ անգամ ժողով գումարելու հարցում, սակայն կարծում ենք նման մոտեցումն արդարացված չէ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀԿ-ների մասին օրենքի 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ ժողո-

վը կարող է գումարվել ինչպես դրա մասնակիցների համատեղ հավաքի ձևով, այնպես էլ հեռակա կարգով՝ հեռահաղորդակցության միջոցների օգտագործմամբ, որպիսի պարագայում կարծում ենք առնվազն հեռակա կարգով ժողովի գումարումը չպետք է անհամաչափ բարդություններ առաջացնի կազմակերպության համար: Ավելին՝ հասարակական կազմակերպությունը որոշակի նպատակի շուրջ միավորված անձանց միություն է՝ հետևաբար այն անձինք, որոնք անդամագրվել են հասարակական կազմակերպությանը, պետք է նաև ակտիվություն դրսևորեն վերջինիս գործունեությանը և նպատակների իրագործմանն օժանդակելու հարցում:

Բացի վերոգրյալը, ինչպես նշվեց, ի տարբերություն «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի, որը հստակ սահմանում է, թե ժողովի որ իրավասությունները կարող են փոխանցվել խորհրդին և որոնք գործադիր մարմնին, ՀԿ-ների մասին օրենքը ժողովի ոչ բացառիկ իրավասությունները թույլատրում է փոխանցել կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի՝ առանց հստակեցնելու գործադիր, թե՛ այլ մարմնի (ՀԿ-ների մասին օրենքի 21-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ժողովի ոչ բացառիկ իրավասություններից է առնվազն հինգ տարին մեկ գործադիր մարմնի կողմից ժողովի գումարմանը նախորդող տարիների ընթացքում հաստատված կազմակերպության գործունեության և գույքի օգտագործման տարեկան հաշվետվությունները հաստատելը: Կարծում ենք, որ այս իրավասությունը ևս պետք է դասվի բացառիկ իրավասությունների թվին և արգելվի դրա փոխանցումը կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի և առնվազն 5 տարին մեկ նշված հաշվետվությունները պետք է հաստատվեն ժողովի կողմից: Ինչ վերաբերում է հաշվետվությունները կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի կողմից հաստատելուն, ապա կարծում ենք, որ թեև խորհրդին նման իրավասություն վերապահելն իրավաչափ է, այնուամենայնիվ դա չպետք է ազդի ժողովի կողմից հաշվետվություններն առնվազն 5 տարին մեկ հաստատելու իրավասության վրա, քանի որ վերջինս լինելով կառավարման բարձրագույն մարմին պետք է առնվազն 5 տարին մեկ անգամ հաստատի կազմակերպության գործունեության և գույքի օգտագործման տարեկան հաշվետվությունները:

Հատկանշական է, որ բաժնետիրական ընկերության դեպքում ժողովի բացառիկ իրավասությանն է պատկանում ինչպես վերակազմակերպման, այնպես էլ լուծարման

հարցի որոշումը, մինչդեռ հասարակական կազմակերպության դեպքում ժողովի բացառիկ իրավասությանն է պատկանում վերակազմակերպման հարցի լուծումը, իսկ լուծարման իրավասությունը կարող է փոխանցվել կոլեգիալ կառավարման այլ մարմնի:

Ինչպես արդեն նշվեց հասարակական կազմակերպության կառավարման մարմին է նաև գործադիր մարմինը, որին ընտրում է ժողովը: Գործադիր մարմնի լիազորությունների ժամկետը, Օրենքի համաձայն՝ չի կարող սահմանվել ավելի, քան հերթական ժողովի գումարման՝ կանոնադրությամբ սահմանված պարբերականությունն է, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ կազմակերպության կանոնադրությամբ: Այսինքն՝ որպես ընդհանուր կանոն, գործադիր մարմնի լիազորությունների ժամկետը չի կարող 5 տարուց ավել լինել, եթե կանոնադրությամբ այլ բան նախատեսված չէ: Ընդ որում, հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմնի առաքելությունը ներառում է կազմակերպության ընթացիկ գործունեության կառավարման և կառավարման մարմինների գործունեության ապահովմանն ուղղված բոլոր հարցերը:

Հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմնի հետ կապված խնդիրներից է վերջինիս իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունների պարզաբանումը: Մասնավորապես՝ ինչպես նշվեց հասարակական կազմակերպությունում գործադիր մարմնի ձևավորումը ժողովի բացառիկ իրավասությանն է պատկանում և գործադիր մարմնի համար նախատեսված է 5 տարվա ընդհանուր ժամկետ, որից շեղումներ կարող է նախատեսվել կանոնադրությամբ: Միաժամանակ պարզ չէ՝ արդյոք գործադիր մարմնի լիազորությունները հնարավոր է ցանկացած պահի վաղաժամկետ դադարեցնել, և եթե այո, ապա կառավարման որ մարմնի կողմից:

Վերոգրյալով պայմանավորված ՀԿ-ների մասին օրենքի գործադիր մարմնի կարգավիճակին վերաբերող նորմերի վերլուծությունը թույլ չի տալիս հստակ պատկերացում կազմել գործադիր մարմնի հետ աշխատանքային, թե այլ բնույթի իրավահարաբերություններ են հաստատվում: Մասնավորապես՝ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 5-րդ մասը հստակ լիազորություն է նախատեսում բաժնետերերի ժողովի կողմից ցանկացած ժամանակ լուծելու միանձնյա գործադիր մարմնի, կոլեգիալ գործադիր մարմնի անդամների, կառավարիչ-կազմակերպության կամ կառավարչի հետ կնքված պայմանագրերը: Ընդ որում, կանոնադրությամբ

յամբ այդ հարցի լուծումը կարող է վերապահված լինել խորհրդի իրավասությանը: Ժողովի կամ խորհրդի այս իրավասությունը բխում է գործադիր մարմնի յուրահատուկ կարգավիճակից, որին անդրադարձել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 28.12.2015 թվականի թիվ ԵԿԴ/1896/02/13 քաղաքացիական գործով կայացված որոշմամբ: Վճռաբեկ դատարանը, մասնավորապես, ընդգծել է, որ բաժնետիրական ընկերության տնօրենի՝ որպես գործադիր մարմնի իրավական կարգավիճակն էապես տարբերվում է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով նախատեսված աշխատողի ընդհանուր իրավական կարգավիճակից, ինչը պայմանավորված է գործադիր մարմնի գործունեության առանձնահատկությամբ, բաժնետիրական ընկերության կառավարման համակարգում վերջինիս դերով և նշանակությամբ: Ընդ որում՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումներից բխում է նաև, որ այն դեպքում, երբ բաժնետիրական ընկերության գործադիր մարմինը ֆիզիկական անձ է (տնօրեն, գլխավոր տնօրեն), ապա վերջինիս նկատմամբ կարող են գործել ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ աշխատողների ընդհանուր իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ միայն այնպիսի դրույթներ, որոնք չեն հակասում ընկերության տնօրենի՝ որպես ընկերության գործադիր մարմնի՝ օրենքով սահմանված իրավական կարգավիճակի բովանդակությանը:

Կարծում ենք, որ բաժնետիրական ընկերության գործադիր մարմնի իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ վերոգրյալ դատողությունները կիրառելի չեն հասարակական կազմակերպության նկատմամբ՝ հետևյալ պատճառաբանությամբ.

□ Նախ՝ սահմանված չէ հասարակական կազմակերպության ժողովի, ինչպես նաև որևէ այլ մարմնի իրավասությունը՝ ցանկացած պահի լուծելու գործադիր մարմնի հետ կնքված պայմանագիրը՝ ի տարբերություն բաժնետիրական ընկերությունների,

□ բացի այդ, հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմնի կազմավորման հարցի լուծումը վերապահված է բացառապես անդամների ընդհանուր ժողովին՝ այդպիսի իրավասություն չվերապահելով այլ մարմնի,

□ գործադիր մարմնի լիազորությունները որպես կանոն ունեն ժամկետային բնույթ՝ ի տարբերություն բաժնետիրական ընկերությունների:

Վերոգրյալից բխում է, որ գործադիր մարմնի հետ կնքված աշխատանքային պայմանագրի՝ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով նախատեսված լուծման հիմքերի բա-

ցակայության դեպքում, գործադիր մարմնի լիազորությունները չեն կարող վաղաժամկետ դադարեցվել: Ընդ որում, գործադիր մարմնի պատասխանատվության հիմքերը և պատասխանատվության տեսակները ևս օրենքով նախատեսված չեն, այլ միայն նախատեսված է կարգավորում առ այն, որ գործադիր մարմինը, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ մարմնի ղեկավարը, կրում են օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն համապատասխան իրավական ակտերի պահանջները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար (ՀԿ-ների մասին օրենքի 23-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ՀԿ-ների մասին օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ կազմակերպության կանոնադրությամբ պետք է նշվի նաև գործադիր մարմնից բացի, այն մարմինը, որն իրավասու է առանց լիազորագրի ներկայացնել կազմակերպությունը: Ընդ որում՝ այդ մարմինը կարող է իրականացնել գործադիր մարմնին վերապահված լիազորությունները (ՀԿ-ների մասին օրենքի 19-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Նշվածից կարելի է եզրահանգել, որ կանոնադրությամբ այդպիսի մարմնի նախատեսումը պարտադիր է, սակայն նույն օրենքի 12-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի բովանդակության ուսումնասիրությունից բխում է, որ այդպիսի մարմին կարող է նաև չնախատեսվել կանոնադրությամբ: Կարծում ենք, որ կանոնադրությամբ նման մարմնի նախատեսումը պետք է լինի պարտադիր, և նրա դերակատարումը պետք է լինի օրենքի ուժով գործադիր մարմնին փոխարինելը բոլոր այն դեպքերում, երբ վերջինս չի կարող իրականացնել իրեն վերապահված պարտականությունները: Այս հարցի լուծումը հատկապես կարևորվում է այն պատճառով, որ հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմին կարող է ձևավորել միայն անդամների ժողովը, իսկ վերջինիս գումարումը ինչպես նշվեց որոշ դեպքերում բավականին բարդ գործընթաց է՝ հետևաբար գործադիր մարմնի կողմից իրեն վերապահված պարտականությունների կատարման անհնարինության դեպքում կազմակերպության գործունեությունը չխաթարելու նպատակով անհրաժեշտ է օրենքի ուժով գործադիր մարմնին փոխարինող մարմնի առկայությունը, որը կիրականացնի գործադիր մարմնի լիազորությունները, մինչև նոր գործադիր մարմնի կազմավորումը:

§3. ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՀՀ օրենսդրությամբ հիմնադրամ է համարվում «քաղաքացիների և (կամ) իրավաբանական անձանց կամավոր գույքային վճարների հիման վրա ստեղծված և անդամություն չունեցող ոչ առևտրային կազմակերպությունը, որը հետապնդում է սոցիալական, բարեգործական, մշակութային, կրթական, գիտական, առողջապահական, բնապահպանական և (կամ) այլ հանրագույր նպատակներ»: Հիմնադրամի նշված բնորոշումից հետևում է, որ ի տարբերություն հասարակական կազմակերպությունների, որոնց դեպքում հիմնադիրները հիմնադրումից հետո դառնում են հասարակական կազմակերպության անդամներ այնպիսի իրավունքներով և պարտականություններով ինչպես մյուս անդամները, հիմնադրամի պարագայում հիմնադիրները անդամություն ձեռք չեն բերում: Հետևաբար հիմնադրամը ոչ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձ է: Վերոգրյալով պայմանավորված, հիմնադրամի կառավարումն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Մասնավորապես՝ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց կառավարումից Հիմնադրամի ամենահիմնական տարբերությունն այն է, որ վերջինս չունի ընդհանուր ժողով՝ որպես կառավարման մարմին:

Հիմնադրամի կառավարման համակարգը, ըստ ՀՀ օրենսդրության, որպես ընդհանուր կանոն, երկաստիճան է: Այն ընդգրկում է կառավարման հետևյալ մարմինները.

- ☐ հոգաբարձուների խորհուրդ և
- ☐ կառավարիչ (տնօրենը, գործադիր տնօրենը կամ գլխավոր տնօրենը):

Բացառություն է նախատեսված անձեռնմխելի կապիտալով հիմնադրամների համար, որոնց դեպքում պարտադիր է նաև վերստուգիչի²²⁶ առկայությունը: Ընդ որում օրենքով թույլատրվում է նաև հիմնադրամի կանոնադրությամբ սահմանել կառավարման այլ մարմիններ, ներառյալ՝ կոլեգիալ գործադիր մարմիններ («Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Անդրադառնալով «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կառավարման մարմիններին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը՝ որպես կառավարման մարմին ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոն-

²²⁶ Մեր կողմից կատարվող ուսումնասիրության շրջանակներում վերստուգիչի լիազորություններին անդրադարձ չի կատարվում:

ցով տարբերվում է կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց խորհրդից: Մասնավորապես.

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի ստեղծումը պարտադիր է, մինչդեռ բաժնետիրական ընկերությունում խորհրդի ստեղծումը պարտադիր է դառնում ընկերության 50 և ավելի բաժնետերերի առկայության դեպքում, իսկ հասարակական կազմակերպությունների պարագայում խորհրդի ստեղծումը թողնված է անդամների կամ հիմնադիրների բացարձակ հայեցողությանը («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 83-րդ հոդվածի 1-ին մաս, ՀԿ-ների մասին օրենքի 19-րդ հոդված),

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը համարվում է բարձրագույն մարմին, ի տարբերություն կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց, որոնցում միշտ ընդհանուր ժողովն է համարվում կառավարման բարձրագույն մարմին (ՀԿ-ների մասին օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետ, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մաս),

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը համարվում է հսկողություն իրականացնող մարմին, ինչը նշանակում է, որ այն չի կարող նույնանալ գործադիր մարմնի հետ և ստեղծվում է, ի թիվս այլնի, վերջինիս նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու նպատակով: Ավելին, հոգաբարձուների խորհրդի անդամները չեն կարող լինել հիմնադրամի այլ մարմնի անդամ, ինչը նշանակում է, որ հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներին անկախության առավել բարձր պահանջներ են առաջադրված, մինչդեռ օրինակ բաժնետիրական ընկերության դիտորդ (տնօրենների) խորհուրդը համարվում է ընկերության գործունեության ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնող մարմին և «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը պարունակում է միայն այն սահմանափակումը, որ գործադիր մարմնի ներկայացուցիչները չեն կարող խորհրդում մեծամասնություն կազմել: Արդյունքում բաժնետիրական ընկերություններում հնարավոր է ստեղծել տնօրենների խորհուրդ՝ գլխավոր կառավարչի (գործադիր մարմին) առկայությամբ, ինչպես նաև դիտորդ խորհուրդ և կառավարման խորհուրդ (կոլեգիալ գործադիր մարմին): Ընդ որում՝ առաջինն ամերիկյան կառավարման մոդելին է բնորոշ, իսկ երկրորդը՝ գերմանական²²⁷:

²²⁷ St' u, Аветисян В. Актуальные проблемы корпоративных правоотношений в Республике Армения (на примере хозяйственных обществ), Докторская диссертация. ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2014, էջ 240:

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներն իրենց պարտականությունները կատարում են առանց վարձատրության՝ հասարակական հիմունքներով, մինչդեռ հասարակական կազմակերպությունների և բաժնետիրական ընկերությունների դեպքում հասարակական հիմունքներով աշխատելու նման պարտադիր պահանջ առկա չէ: Այնուամենայնիվ, հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամների համար կարող է սահմանվել փոխհատուցում նրանց այն ծախսերի համար, որոնք կապված են հոգաբարձուների խորհրդի անդամի պարտականությունների կատարման հետ, իսկ փոխհատուցման վճարման կարգը սահմանվում է հենց հոգաբարձուների խորհրդի կողմից («Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը կարող է ունենալ նաև պատվավոր անդամներ, որոնց այդ կոչումը շնորհվում է խորհրդի կողմից, սակայն վերջիններս խորհրդի աշխատանքներին մասնակցում են միայն խորհրդակցական ձայնի իրավունքով:

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդը, որպես հսկողություն իրականացնող մարմին, իրավունք ունի ծանոթանալու հիմնադրամի բոլոր փաստաթղթերին: Հոգաբարձուների խորհրդի իրավասությունները թվարկված են «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածում: Ընդ որում՝ հոգաբարձուների խորհուրդը՝ որպես կառավարման մարմին, ի տարբերություն կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց կառավարման մարմինների, ունի այն առանձնահատկությունը, որ սահմանված է հստակ օրենսդրական արգելք հոգաբարձուների խորհրդի իրավասությանը վերապահված հարցերն այլ մարմնի փոխանցելու նկատմամբ, և թվարկված բոլոր իրավասությունները կրում են բացառիկ բնույթ, այսինքն՝ այդ իրավասությունները կանոնադրությամբ չեն կարող փոխանցվել այլ մարմնի:

Ավելին, ինչպես նշվեց՝ հիմնադրամը ոչ թե անձանց, այլ կապիտալի միավորում է և որպես կանոն հիմնադրամը ստեղծվում է հիմնադրի կողմից նպատակամղված գույքի կառավարման համար: Այսինքն՝ թեև հիմնադիրները հիմնադրամի անդամներ չեն, այնուամենայնիվ վերջինս պետք է իր գործունեությունն իրականացնի միայն հիմնադիրների կողմից կանխորոշված նպատակներին համապատասխան²²⁸, որը կապ-

²²⁸ Տե՛ս, Բարսեղյան Տ. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (առաջին մաս) | Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 2009, էջ 118 (560):

ված է իրավաբանական անձի հատուկ (նպատակային) իրավունակության հետ²²⁹: Դրանով իսկ պայմանավորված է կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց նկատմամբ հիմնադրամի այն առանձնահատկությունը, որ վերջինիս կանոնադրությունը փոփոխելու բացառիկ իրավասությունը թեև վերապահված է հոգաբարձուների խորհրդին, հիմնադրամի նպատակներին կամ շահառուներին վերաբերող փոփոխություններ կատարելու իրավունքն իրականացնում է միայն դատարանը («Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 5-րդ կետ), քանի որ այդ դեպքում արդեն փոխվում է հիմնադրամի ստեղծման նպատակը և հիմնադիրների կողմից հատկացված գույքի օգտագործման ուղղությունը:

Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդն իր գործունեությունն իրականացնում է նիստերի միջոցով: Խորհրդի նիստերը գումարվում են ոչ պակաս քան տարին մեկ անգամ՝ խորհրդի նախագահի կողմից, որն ընտրվում է խորհրդի անդամների կողմից և նախագահում է խորհրդի նիստերը: Ընդ որում, հոգաբարձուների խորհրդի նիստեր կարող են հրավիրվել նաև խորհրդի անդամների առնվազն 1/3-ի պահանջով, սակայն կրկին խորհրդի նախագահի կողմից: Այդ դեպքում խորհրդի նախագահը պարտավոր է նիստ հրավիրել: Հատկանշական է, որ եթե խորհրդի նախագահը համապատասխան պահանջը ներկայացնելուց հետո՝ 30 օրվա ընթացքում, նիստ չի հրավիրում, ապա նիստ կարող են հրավիրել պահանջ ներկայացրած խորհրդի անդամները:

Օրենքով նաև հստակ նախատեսվում է, որ խորհրդի նախագահի բացակայության դեպքում նրա պարտականությունները, հոգաբարձուների խորհրդի որոշմամբ, կատարում է անդամներից մեկը: Բացի այդ, հոգաբարձուների խորհրդի նախագահի լիազորությունները կարող են իրականացնել նաև կանոնադրությամբ սահմանված կարգով և պայմաններով ընտրված համանախագահները: Ավելին՝ հոգաբարձուների

²²⁹ Հատկանշական է, որ մինչև 16.12.2016 թվականի թիվ ՀՕ-32-Ն օրենքով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները, քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածով սահմանված էր որ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ունենալ օրենքով չարգելված գործունեության ցանկացած տեսակներ իրականացնելու համար անհրաժեշտ քաղաքացիական իրավունքներ և կրել քաղաքացիական պարտականություններ, ինչի արդյունքում որոշ գիտնականներ ընդգծում էին, որ ի տարբերություն ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց, առևտրային կազմակերպությունները հատուկ իրավունակության շրջանակներում ունեն իրավունակության համընդհանուր (ունիվերսալ) իրականացման հնարավորություն: Նշված օրենքով կատարված փոփոխությունների արդյունքում այդ նորմն արդեն վերաբերում է իրավաբանական անձանց ընդհանրապես, այլ ոչ թե միայն առևտրային կազմակերպություններին:

խորհրդի նախագահին ցանկացած ժամանակ խորհուրդը կարող է վերընտրել կամ նրա փոխարեն ընտրել նոր նախագահ՝ իր անդամների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

Հիմնադրամի կառավարման առանձնահատկություններից է նաև այն հանգամանքը, որ հիմնադրամում որոշակի դեպքերում հոգաբարձուների խորհրդի փոխարեն կարող է գործել ժամանակավոր խորհուրդ: Մասնավորապես՝ եթե հոգաբարձուների խորհրդի բոլոր անդամների լիազորությունների դադարման դեպքում երկամսյա ժամկետում հոգաբարձուների խորհրդի անդամների կեսից ավելին չի նշանակվում, ապա Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարը երկամսյա ժամկետում նշանակում է 3 անդամից կազմված ժամանակավոր խորհուրդ: Ընդ որում՝ հիմնադրամի ժամանակավոր խորհրդի նպատակն է օրենքով սահմանված կարգով հոգաբարձուների խորհրդի կազմի համալրումը և վերջինս իրավասու է իրականացնելու միայն հետևյալ լիազորությունները.

1. Հոգաբարձուների խորհրդին վերապահված լիազորություններ, որոնք պետք է ուղղված լինեն հիմնադրամի գործունեությունը շարունակելուն,

2. Հիմնադրամը լուծարելու համար դիմել դատարան: Ընդ որում, ժամանակավոր խորհուրդը նշանակվելուց հետո՝ վեցամսյա ժամկետում, հոգաբարձուների խորհրդի անդամների կեսից ավելին չնշանակվելու դեպքում, ժամանակավոր խորհուրդը պարտավոր է դիմել դատարան՝ հիմնադրամը լուծարելու համար:

Հիմնադրամի գործադիր մարմինը կառավարիչն է, որն իրականացնում է ընթացիկ գործունեության ղեկավարումը և նրա իրավասությանն են պատկանում հիմնադրամի ընթացիկ գործունեության կառավարման բոլոր հարցերը: Ի տարբերություն հասարակական կազմակերպության գործադիր մարմնի, հիմնադրամի կառավարչի իրավական կարգավիճակի մասին առավել հստակ պատկերացում է հնարավոր կազմել օրենսդրական նորմերի վերլուծությունից: Մասնավորապես՝ կառավարչի իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանվում են «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքով, հիմնադրամի կանոնադրությամբ և նրա հետ կնքված պայմանագրով: Հիմնադրամի անունից պայմանագիրը ստորագրում է հոգաբարձուների խորհրդի նախագահը կամ հոգաբարձուների խորհրդի լիազորած այլ անձ: Հիմնադրամի կառավարչին ընտրում և

պաշտոնից ազատում է հոգաբարձուների խորհուրդը, սակայն առաջին անգամ կառավարչին կարող է նշանակել նաև հիմնադիրը: Հոգաբարձուների խորհուրդն իրավունք ունի նաև ցանկացած ժամանակ լուծել կառավարչի հետ կնքված պայմանագիրը՝ օրենքով, հիմնադրամի կանոնադրությամբ և տվյալ պայմանագրով սահմանված կարգով («Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 27-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Ինչպես տեսնում ենք, ի տարբերություն հասարակական կազմակերպությունների, հիմնադրամի գործադիր մարմնի ձևավորման կարգը, լիազորությունները և դրանք վաղաժամկետ դադարեցնելու հնարավորությունն ու հիմքերը հստակ սահմանված են օրենսդրական մակարդակում:

Փաստորեն «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի նման հստակ հնարավորություն է նախատեսում ցանկացած ժամանակ լուծելու գործադիր մարմնի (կառավարչի) հետ կնքված պայմանագիրը²³⁰: Ինչպես նախորդ պարագրաֆում նշել ենք, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը հիմնվելով բաժնետիրական ընկերության բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի կողմից գործադիր մարմնի հետ կնքված պայմանագիրը ցանկացած պահի լուծելու իրավասության վրա, եզրահանգել էր, որ բաժնետիրական ընկերության ֆիզիկական անձ գործադիր մարմնի նկատմամբ կարող են գործել ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ աշխատողների ընդհանուր իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ միայն այնպիսի դրույթներ, որոնք չեն հակասում ընկերության տնօրենի՝ որպես ընկերության գործադիր մարմնի՝ օրենքով սահմանված իրավական կարգավիճակի բովանդակությանը, և չեն կարգավորվում «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով: Հաշվի առնելով հիմնադրամների և բաժնետիրական ընկերությունների գործադիր մարմիններին վերաբերող իրավակարգավորումների բովանդակային համարժեքությունը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի վկայակոչված որոշմամբ արտահայտված նախադեպային տրամաբանությունը տարածելի է նաև հիմնադրամի կառավարչի վրա:

²³⁰ Նշված իրավակարգավորումների տարբերությունն այն է, որ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի (ՀՕ-232, ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166) Հոդ.831, 14.12.17թ խմբագրությամբ) 88-րդ հոդվածի 5-րդ մասն այդ իրավասությունը վերապահում է բաժնետերերի ընդհանուր ժողովին, մինչդեռ «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի (ՀՕ-516-Ն, ՀՀՊՏ 2003.02.12/9(244) Հոդ.155, 14.12.17թ խմբագրությամբ) 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասն այդ իրավասությունը վերապահում է հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդին: Ինչպես տեսնում ենք երկու դեպքում էլ գործադիր մարմնի հետ կնքված պայմանագիրը լուծելու իրավասությունը վերապահված է կառավարման բարձրագույն մարմնին:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ անձը, որն օրենքի կամ իրավաբանական անձի կանոնադրության ուժով հանդես է գալիս նրա անունից, պետք է գործի բարեխղճորեն և ողջամիտ՝ ի շահ իր կողմից ներկայացվող իրավաբանական անձի: Անդրադառնալով հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդին՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ վերջիններս չունեն կանոնադրությամբ հիմնադրամի անունից հանդես գալու իրավունք, քանի որ այդ իրավունքը վերապահված է կառավարչին, հետևաբար քաղաքացիական օրենսգրքի վերոգրյալ պահանջները չեն տարածվում հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի վրա: Այնուամենայնիվ, վերջինս օժտված է իր անդամների անկախության առավել բարձր մակարդակով, քանի որ նրանք չեն կարող լինել կազմակերպության որևէ այլ մարմնի անդամներ: Բացի այդ, վերջիններիս կողմից իրենց պարտականությունների բարեխիղճ և ողջամիտ կատարումն ապահովելուն ուղղված որոշ դրույթներ առկա են «հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքում, ի տարբերություն հասարակական կազմակերպությունների, որոնց դեպքում նախատեսված է միայն գործադիր մարմնի՝ ի շահ կազմակերպության գործելու պարտականությունը: Մասնավորապես՝ հիմնադրամի դեպքում հոգաբարձուների խորհրդի անդամները պարտավոր են իրենց պարտականությունների կատարման ընթացքում գործել՝ ելնելով հիմնադրամի շահերից («հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 22.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ): Ընդ որում՝ իր պարտականությունները ոչ պատշաճ կատարած խորհրդի անդամի լիազորությունները դադարեցնելու իրավասություն ունեն խորհրդի մնացած անդամները իրենց ձայների առնվազն $\frac{3}{4}$ -ով: Այնուամենայնիվ այս կանոնը իմպերատիվ բնույթ չունի և գործում է միայն այն դեպքում, եթե նման հնարավորություն նախատեսված է հիմնադրամի կանոնադրությունում («հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ): Այսինքն՝ հիմնադրամի խորհրդի անդամների լիազորությունները դադարեցնելու իրավասությունը պատկանում է միայն խորհրդի մյուս անդամներին, այն էլ այն դեպքում, եթե նման հնարավորություն հստակ նախատեսված է հիմնադրամի կանոնադրությամբ:

Հոգաբարձուների խորհրդի անդամի կողմից իր լիազորությունների չարաշահումները կանխելուն է ուղղված նաև «հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, ըստ որի՝ եթե հոգաբարձուների խորհրդի նիստում քննարկվում է

հիմնադրամի խորհրդի որևէ անդամի կամ նրա հետ փոխկապակցված անձի (ծնող, ամուսին, զավակ, եղբայր, քույր, ամուսնու ծնող, զավակ, եղբայր և քույր) գույքային կամ այլ շահերի վերաբերյալ հարց, ապա հոգաբարձուների խորհրդի տվյալ անդամը քվեարկությանը չի մասնակցում: Այնուամենայնիվ, հիմնադրամի խորհրդի անդամի կողմից շահերի բախման իրավիճակի մասին խորհրդին տեղյակ պահելու պարտականություն կամ այդ իրավիճակների օրինաչափ լուծմանն ուղղված իրավակարգավորումներ օրենսդրական մակարդակում նախատեսված չեն, ինչը կարծում ենք արդարացված չէ, և այդ հարցին առավել մանրամասն կանդիդատանք հաջորդ պարագրաֆում:

Ինչ վերաբերում է հիմնադրամի կառավարչի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությանը, ապա վերջինս, ինչպես նշվեց, որպես կազմակերպության անունից կանոնադրության ուժով հանդես գալու իրավունք ունեցող անձ, պետք է գործի բարեխղճորեն և ողջամիտ՝ հիմնադիրների առջև կրելով նյութական պատասխանատվություն իր կողմից կազմակերպությանը պատճառված վնասների համար: Ավելին, հոգաբարձուների խորհուրդն իրավասու է նաև ցանկացած ժամանակ լուծելու կառավարչի հետ կնքված պայմանագիրը, որը ևս հավելյալ երաշխիք է՝ վերջինիս պատշաճ վարքագիծն ապահովելու համար: Այսինքն, քաղաքացիական օրենսգրքի ուժով հիմնադրամի կառավարիչը պատասխանատվություն է կրում հիմնադիրների առաջ՝ կազմակերպությանը պատճառած վնասների համար, իսկ խորհուրդն էլ ցանկացած պահի իրավասու է դադարեցնելու կառավարչի լիազորությունները:

Ինչ վերաբերում է հիմնադրամի կառավարման մարմինների պատասխանատվության այլ հիմքերին և դրանց ներդրման իրավական անհրաժեշտությանը, ապա այդ խնդիրների ուսումնասիրությունը ներկայացված է հաջորդ պարագրաֆում:

§4. ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միավորումների կողմից իրավաբանական անձի կարգավիճակ ձեռք բերելու կարևորությունն ընդգծվել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից *Sidiropoulos v. Greece* գործով կայացված վճռում դեռևս 1998 թվականին՝ հետագայում վերահաստատվելով բազմաթիվ այլ գործերով: Ընդ որում, այդ գաղափարից բխում է, որ իրավաբանական անձի կարգավիճակն անիմաստ կլիներ, եթե այն չտարբերվեր իր հիմնադիրներից և անդամներից՝ չկրելով պատասխանատվություն իր գործողությունների համար՝ որպես ինքնուրույն անձ²³¹: Այնուամենայնիվ, վերոգրյալը չի նշանակում, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց գործողությունների համար պատասխանատվություն պետք է կրի հենց կազմակերպությունը՝ բացառելով կառավարման մարմնի անդամների իրավական պատասխանատվությունը²³²:

Իրավաբանական անձի կառավարման մարմինների պատասխանատվության հարցին անդրադառնում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որի համաձայն՝ անձը, որն օրենքի կամ իրավաբանական անձի կանոնադրության ուժով հանդես է գալիս նրա անունից, պետք է գործի բարեխղճորեն և ողջամիտ՝ ի շահ իր կողմից ներկայացվող իրավաբանական անձի: Նա պարտավոր է իրավաբանական անձի հիմնադիրների (մասնակիցների) պահանջով հատուցել իր կողմից իրավաբանական անձին պատճառած վնասները, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Նույնաբովանդակ իրավանորմ է նախատեսված նաև ՀԿ-ների մասին օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, իսկ 23-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ գործադիր մարմինը, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ մարմնի ղեկավարը, կրում են օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն օրենքների, իրավական այլ ակտերի,

²³¹ Տե՛ս, օրինակ, *Sidiropoulos v. Greece*, 26695/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10.07.1998թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58205> (վերջին մուտք 21.05.2018), *Gorzelik and Others v. Poland*, 44158/98, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10.07.1998թվականի վճիռը, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61637> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²³² Տե՛ս *Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe*, կետ 65, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

կազմակերպության կանոնադրության, ժողովի որոշումների կամ կնքված պայմանագրերի պահանջները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար: Այս առումով որոշակի առանձնահատկություն ունի «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքը, որը չի անդրադառնում գործադիր մարմնի պատասխանատվությանը, սակայն հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներից պահանջում է իրենց պարտականությունների կատարման ընթացքում գործել՝ ելնելով հիմնադրամի շահերից՝ չնախատեսելով այս պարտականության խախտման հետևանքները: Վերոհիշյալ իրավակարգավորումների տրամաբանությունը հանգում է հետևյալին. **առաջին հերթին՝** ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ոչ առևտրային իրավաբանական անձի կառավարման մարմիններից միայն գործադիր մարմնի (կազմակերպության անունից հանդես գալու իրավունք ունեցող մարմնի) պատասխանատվությունն է կարգավորվում, այն էլ՝ ընդհանուր բնույթի իրավանորմերով, ինչը անհիմն առավելություններ, կամայական վարքագիծ դրսևորելու և պատասխանատվությունից խուսափելու անօրինական հնարավորություն է վերապահում կառավարման այլ մարմիններում ընդգրկված անձանց համար (խորհրդի, կոլեգիալ կառավարման այլ մարմինների և դրանցում ընդգրկված անձանց): Այս խնդիրներին որոշակի անդրադարձ կատարվել է Վ. Ավետիսյանի և Դ. Սերոբյանի կողմից մշակված «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենքի» նախագծում²³³: **երկրորդ հերթին՝** օրենսդրական մակարդակում նախատեսված չեն պատասխանատվության հիմքերը, այն է՝ գործողությունների և անգործության հնարավոր դրսևորումները, որոնք վնաս են հասցնում կազմակերպության, շահառուների, պարտատերերի շահերին և էապես խաթարում կազմակերպության բնականոն գործունեությունը: Մասնավորապես՝ կարգավորված չեն այն դեպքերը, երբ կազմակերպությանը վնաս է հասցվել այլ կառավարման մարմնի անդամ(ներ)ի կամ կազմակերպության գործունեությունը կանխորոշելու հնարավորություն ունեցող անձի(անձանց) կողմից իրենց լիազորությունները չարաշահելու, շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքներ կնքելու կամ կառավարման մարմինների անդամներին չափազանց բարձր և ոչ ողջամիտ վարձատրություն սահմանելու և այլ միջոցներով:

²³³ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենք (նախագիծ). Հեղ. Ավետիսյան Վ. Սերոբյան Դ. Էլեկտրոնային ռեսուրս http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_3463498407311_qax_or_popox-1.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018)

Արդյունքում՝ անհրաժեշտ է արտասահմանյան իրավական փորձի ուսումնասիրության միջոցով պարզել վկայակոչված խնդիրների լուծման արդյունավետ ուղիները:

Այսպես՝ արտասահմանյան տարբեր երկրներում կառավարման մարմինների և դրանցում ընդգրկված անձանց պատասխանատվության հիմնահարցերի օրենսդրական կարգավորումը իրականացվում է գերազանցապես **Ֆիդուցիար պարտականությունների** տեսանկյունից: Քննարկվող պարտականություններից հիմնականները ոչ առևտրային կորպորացիաների համար **հավատարիմ լինելու (duty of loyalty)** և **պատշաճ հոգաժողովություն կամ հոգատարություն դրսևորելու (duty of care)** պարտականություններն են: Երբեմն առանձնացվում է նաև **ենթարկվելու կամ հպատակվելու պարտականությունը (duty of obedience)**, որն իրականում հավատարիմ լինելու պարտականության մի մասն է և պահանջում է պարտականությունը կրող անձից ընդունել միայն այնպիսի որոշումներ, որոնք կնպաստեն կազմակերպության առաքելության իրագործմանը և հանձնառու լինել կազմակերպության նպատակների իրականացմանը²³⁴: Ներկայումս, անգլոսաքսոնական պետություններում հավատարիմ լինելու և պատշաճ հոգաժողովություն դրսևորելու ֆիդուցիար պարտականությունների խախտումը տվյալ կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց համար հանգեցնում է քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության:²³⁵

ԱՄՆ իրավական դոկտրինում հավատարիմ լինելու պարտականությունը ենթադրում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության անդամները, մասնակիցները, հիմնադիրները և այլ պաշտոնատար անձինք պետք է խուսափեն այնպիսի գործարքներից, որտեղ առկա է կամ հնարավոր է առաջանա շահագրգռվածություն կամ շահերի բախում, քանի որ այս դեպքերում ի հայտ է գալիս հակասություն վերոգրյալ անձանց ֆիդուցիար պարտականությունների և անձնական շահերի միջև²³⁶: Ընդ որում՝ այս

²³⁴ Տե՛ս, Joseph Mead & Michael Pollack COURTS, CONSTITUENCIES, AND THE ENFORCEMENT OF FIDUCIARY DUTIES IN THE NONPROFIT SECTOR, University of Pittsburgh Press, 2016 էջ 307-308, էլեկտրոնային տեսուր https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2354&context=urban_facpub (վերջին մուտք 21.05.2018):

²³⁵ Տե՛ս, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 151:

²³⁶ Տե՛ս, Edward C. Halbach Jr., University of California, Berkley School of Law, Restatement of the Law Third. Trusts: VOLUME 3 (§§ 70 to 92), The American Law Institute 2007, § 78(2), United States of America,

պարտականության հիմնական իմաստը կայանում է նրանում, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձինք պարտավոր են կազմակերպության կառավարումն իրականացնել շահառուների շահերից ելնելով և կազմակերպության շահերը վեր դասեն իրենց շահերից²³⁷: Հավատարիմ լինելու ֆիդուցիար պարտականությունը ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանցից պահանջում է, որ վերջիններս դասեն կազմակերպության շահերն իրենց անձնական շահերից վեր, գործեն այնպես, որպեսզի կազմակերպությանը չպատճառեն վնաս և խուսափեն այնպիսի գործելաոճից, որի արդյունքում նրանք կարող են իրենց կարգավիճակը անպատշաճ կերպով օգտագործելով ստանալ օգուտներ կամ այլ առավելություններ:

Վերոնշյալ ֆիդուցիար պարտականությունների միջոցով են կարգավորվում նաև շահագրգռվածության առկայությամբ (շահերի բախում) կնքվող գործարքները և դրանց միջոցով չարաշահումներ թույլ չտալուն ուղղված կառուցակարգերը: Շահերի բախման՝ որպես իրավական երևույթի, իրավակարգավորումներն ի հայտ են եկել Անգլո-ամերիկյան իրավական համակարգի երկրներում, իսկ իրավաբանական գրականությունում այդ հարցի կապակցությամբ միասնական դիրքորոշման հասնելուն ուղղված գործողությունները եղել են ապարդյուն²³⁸: Շահերի բախման անգլիական դոկտրինը հիմնվում է հետևյալ գաղափարի վրա. *«ոչ ոք, ում վրա դրված է հանուն կազմակերպության գործելու պարտականություն, չպետք է իր համար սրտեղծի այնպիսի իրավիճակ, որի պայմաններում իր անձնական շահերը կարող են գտնվել հակադրության մեջ իր կողմից կատարման ենթակա պարտականությունների հետ»*²³⁹:

National conference of Commissioners on Uniform State Laws, Uniform Trust Code (Last Revised or Amended in 2010), § 802(b), էջ 131, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.uniformlaws.org/shared/docs/trust_code/utc_final_rev2010.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

²³⁷ Տե՛ս, Brody Evelyn, U.S. Nonprofit Law Reform: The Role of Private Organizations, 41 NONPROFIT & VOLUNTARY SECTOR Illinois Institute of Technology, Chicago, IL, USA 2012, էջ 545, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0899764012447547> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²³⁸ Տե՛ս, David Hayton and Charles Mitchell, Hayton & Marshall Commentary and Cases in the Law of Trusts and Equitable Remedies, Thomson, Sweet and Maxwell (15th edn. 2005), էջեր 551–569:

²³⁹ Տե՛ս, օրինակ, Movitex Ltd v. Bulfield [1988] BCLC 104 at 118, European Community Law and English Law. 64 Cambridge L.J. 2005, էջ 293, A guide to Conflicts of Interest for Charity Trustees (Version 03/04), էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.oss.org.uk/wp-content/uploads/2011/08/Conflict-of-interests.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018), Principles of the Law of Nonprofit Organizations Discussion Tentative Draft No. 1, Philadelphia, Pa.: Executive Office, American Law Institute, 2017 60 (154), Evelyn Brody, Subject Covered Draft Part II: Charities, Chicago-Kent College of Law 2007, § 330, էջ 224–280:

Հավատարիմ լինելու (duty of loyalty) ֆիդուցիար պարտականությունը գլխավորապես վերաբերում է շահերի բախման կամ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքներ կնքելիս դրսևորվող վարքագծի կանոններին²⁴⁰: Ըստ այդմ՝ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքները (շահերի բախում) թույլատրվում են, եթե առկա է այդպիսի շահագրգռվածության և էական նշանակություն ունեցող փաստերի բացահայտում, և եթե այդպիսի գործարքը հավանության է արժանացել խորհրդի շահագրգռվածություն չունեցող անդամների կողմից, ովքեր գործարքի կնքման վերաբերյալ որոշում կայացնելիս բարեխղճորեն ելնում են այն համոզմունքից, որ այդպիսի պայմանագրի կնքումը տվյալ կազմակերպության համար արդարացի է²⁴¹: Որպես շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների վառ օրինակ կարող են համարվել կազմակերպության գույքի կամ այլ ակտիվների օգտագործումը ավելի շահավետ եղանակով, քան դրա օգտագործումը հնարավոր կլիներ երրորդ անձանց կամ աուսայդերների համար²⁴², ոչ առևտրային կազմակերպությանն իրեն պատկանող հնարավորության իրականացումից զրկելը²⁴³, ոչ հրապարակային, կազմակերպչական, էական նշանակություն ունեցող տեղեկության, կարգավիճակի կամ ինսայդերների առավելությունների օգտագործումը կամ անհիմն կորպորատիվ ծախսերի իրականացումը²⁴⁴, կազմակերպության հետ

²⁴⁰ Տե՛ս, Joseph Mead & Michael Pollack COURTS, CONSTITUENCIES, AND THE ENFORCEMENT OF FIDUCIARY DUTIES IN THE NONPROFIT SECTOR University of Pittsburgh Press, 2016 էջ 306, էլեկտրոնային ռեսուրս https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2354&context=urban_facpub (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴¹ Տե՛ս, օրինակ, Revised Model Nonprofit Corporation Act (1987), §§ 8.31, 8.32, 8.33, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.muridae.com/nporegulation/documents/model_npo_corp_act.html (վերջին մուտք 21.05.2018), United States of America, California State Corporations Code, § 5227, 5233-5237, 7233, 7236 (Amended by Stats. 1984, Ch. 812, Sec. 3.), էլեկտրոնային ռեսուրս http://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=CORP§ionNum=5616. (վերջին մուտք 21.05.2018), New York Consolidated Laws, Not-For-Profit Corporation Law – NPC, §§ 715–716, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://codes.findlaw.com/ny/notforprofit-corporation-law/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴² Տե՛ս, US Court of Appeals for the Sixth Circuit – 505 F.2d 1068 (6th Cir. Nov. 13, 1974), Harding Hospital, Inc., Plaintiff-appellant, Appellant, v. United States of America, Defendant-appellee, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/505/1068/453260/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴³ Տե՛ս, Supreme Judicial Court of Maine, Northeast Harbor Golf Club, Inc. v. Harris 661 A.2d 1146 (July 20, 1995), էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.justia.com/cases/maine/supreme-court/1995/661-a-2d-1146-0.html> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴⁴ Տե՛ս, Appellate Court of Illinois, People Ex Rel. Scott v. Silverstein, 408 N.E.2d 243 (Ill. App. Ct. 1980) 86 Ill. App. 3d 605 (July 7th, 1980), 408 N.E.2d 243, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.courtlistener.com/opinion/2240611/people-ex-rel-scott-v-silverstein/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

մրցակցելը²⁴⁵ և այլն:

Հատկանշական է, որ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների կիրառության հնարավոր տարածման վտանգը կանխելու նպատակով առաջ են քաշվել որոշակի լուծումներ: Ընդ որում՝ լուծումները երկու ասպեկտ ունեն. առաջինը վերաբերում է գործարքի **կնքման ընթացակարգային պահանջներին**, իսկ երկրորդը **նյութաիրավական բնույթին**: Առաջին ասպեկտի ներքո պետք է քննարկել այն հարցը, թե ինչպես է կոնկրետ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը կայացվել տնօրենների կամ հոգաբարձուների խորհրդի կողմից, այսինքն՝ արդյոք նախատեսված են նմանատիպ գործարքների կնքման համար որոշակի ընթացակարգեր, կամ պահպանվել են այդպիսիք գործարքների կնքման պրոցեսում, արդյոք գործարքի կնքման մասին որոշման կայացման պահին խորհուրդը եղել է անկողմնակալ և օբյեկտիվ, արդյոք տվյալ գործարքի վերաբերյալ ամբողջ տեղեկատվությունը շահագրգռվածություն ունեցող տնօրենի կողմից բացահայտվել է դրա մասին որոշում կայացնողներին, արդյոք շահագրգռվածություն ունեցող տնօրենը բացահայտել է իր շահագրգռվածության բնույթը և աստիճանը և այլն: Այնուամենայնիվ, գիտնականների մեծ մասը գտնում է, որ հավատարիմ լինելու պարտականության մեջ առավել կարևորվում է նյութաիրավական կողմը՝ իրական արդարացիությունը²⁴⁶:

Վերոհիշյալ երկու պահանջների գործնական կիրառումը, ըստ ԱՄՆ հարկային մարմնի դիրքորոշման, պայմանավորված է ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված պաշտոնատար անձանց կողմից տարեկան հաշվետվություն ներկայացնելու կամ էական նշանակություն ունեցող տեղեկատվությունը բացահայտելու պարտականությամբ, որոնց առկայության պայմաններում առավել

²⁴⁵ St' u Court of Appeals of Indiana, First District, Kirtley v. McClelland, No. 53A01-8912-CV-493, 562 N.E.2d 27 (October 31, 1990); Appellate Court of Illinois, Mile-O-Mo Fishing Club, Inc. v. Noble, 62 Ill. App.2d 50, 210 N.E.2d 12 (August 9th, 1965) (որտեղ կազմակերպության նախկին նախագահը խախտել էր իր ֆիդուցիար պարտականությունը՝ գնելով այն գույքը, որը նախապես գնելու ցանկությունը ուներ այդ կազմակերպությունը: Բնականաբար նախկին նախագահը և տնօրենը գիտեին ոչ առևտրային կազմակերպության՝ այդ գույքը գնելու ցանկության առկայության մասին), էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.courtlistener.com/opinion/1986110/mile-o-mo-fishing-club-inc-v-noble/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴⁶ St' u, Gentry A. Corporate Personhood And Nonprofit Director Duty Of Obedience: Legal Implications That Necessitate Expanded Standing To Sue, George Mason Law Review, (2015), էջ 177 էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.georgemasonlawreview.org/wp-content/uploads/2015/12/Gentry_231.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

հնարավոր կլինի վեր հանել կառավարման մարմիններում ընդգրկված պաշտոնատար անձանց և ոչ առևտրային կազմակերպության կոնտրագենտների միջև իրական փոխհարաբերությունների բնույթը և դրանց հիմքում ընկած անձնական շահերի առկայությունը²⁴⁷:

Ինչ վերաբերում է շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների նյութաիրավական բնույթին, ապա վերջինիս ներքո պետք է հասկանալ գործարքի պայմանների արդարացիությունը ոչ առևտրային կազմակերպության համար, տնօրենների և կազմակերպության միջև շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների հաճախականությունը, նմանատիպ գործարքի արդյունքում կազմակերպության ֆինանսական դրությունը և այլն²⁴⁸: Պետք է շեշտադրել, որ վերոհիշյալ իրավական դիրքորոշումները ԱՄՆ շատ նահանգներ որդեգրել են իրենց նախադեպային որոշումներում կամ կողիֆիկացված ակտերում: Ավելին, շահագրգռվածության առկայությամբ մի շարք այնպիսի գործարքներ, ինչպիսիք են տնօրեններին տրամադրվող վարկերը, փոխառությունները, երաշխավորությունները, ընդհանրապես շատ նահանգների օրենսդրությամբ արգելված են²⁴⁹: Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք նշել, որ ԱՄՆ իրավական համակարգում շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքներում հիմնական է համարվում.

- ֆիդուցիար պարտականություն կրող անձանց իրական շահագրգռվածության, ինչպես նաև այդպիսի գործարքի էական նշանակություն ունեցող փաստերի (տեղեկությունների) բացահայտումը,

- շահագրգռվածություն չունեցող խորհրդի կամ կառավարման այլ իրավա-

²⁴⁷ St' u, Miller Chevalier, Tax-Exempt Organizations Alert: What Nonprofits Should Know About Executive Compensation. Pro Bono center, July 2017, էջ 1, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.lawhelp.org/files/7C92C43F-9283-A7E0-5931-E57134E903FB/attachments/B2D7A245-93DB-FDA8-C61C-E060C91ED63C/executive-compensation-alert-2017-update-final.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁴⁸ St' u, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 153, 170:

²⁴⁹ See, օրինակ, Revised Model Nonprofit Corporation Act (1987), § 8.32, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.muridae.com/nporegulation/documents/model_npo_corp_act.html (վերջին մուտք 21.05.2018). Illinois Compiled Statutes BUSINESS ORGANIZATIONS (805 ILCS 105/) General Not For Profit Corporation Act of 1986, § 108.80, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs4.asp?ActID=2280&ChapterID=65&SeqStart=68000000&SeqEnd=8700000> (վերջին մուտք 21.05.2018); New York Consolidated Laws, Not-For-Profit Corporation Law – NPC, § 716, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://codes.findlaw.com/ny/notforprofit-corporation-law/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

սու մարմնի կողմից գործարքին հավանություն տալը:

Ընդ որում՝ այստեղ որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հարցը, թե ով է կրում այս դեպքերում գործարքներում շահագրգռվածության ապացուցման պարտականությունը: Օրենսդրական ակտերով ամրագրված ընդհանուր կանոնը հանգում է նրան, որ այն անձը ով վիճարկում է գործարքում շահագրգռվածության առկայության փաստը, նա էլ պետք է կրի դա ապացուցելու պարտականությունը: Եթե անկախ և գործարքում շահագրգռվածություն չունեցող տնօրենները կամ խորհրդի անդամները, գործելով բարեխղճորեն, հավանության են արժանացրել գործարքը, ապա նման դեպքերում շահագրգռվածություն ունեցող անձանց շահերը կապշտպանվեն գործարար որոշման կանոնի ուժով (business judgement rule): Իսկ այն դեպքում, երբ չեն պահպանվել ստատուտներով նախատեսված ընթացակարգերը, ապա շահագրգռվածություն ունեցող անձինք պետք է կրեն այն հանգամանքը ապացուցելու պարտականությունը, որ տվյալ գործարքը իրականում եղել է արդարացի և ողջամիտ²⁵⁰:

Մի շարք հեղինակներ առաջարկել են, որպեսզի ոչ առևտրային կազմակերպություններն ընդհանրապես զրկված լինեն շահագրգռվածության առկայությամբ գործարք կնքելու հնարավորությունից, քանի որ նման պայմաններում ավելի կանխատեսելի կլինեն ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից կնքված գործարքների բնույթը և ավելի դյուրին կդառնա դրանց արդյունավետ կիրառումը²⁵¹: Հեղինակների մի մասի կարծիքով էլ նմանատիպ գործարքների կնքման արգելքը կնպաստի ֆիդուցիար պարտականությունների ամրապնդմանը, ինչպես նաև կապահովվի ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից հիմնական խոչընդոտների հաղթահարումը²⁵²: Իսկ մի շարք այլ հեղինակներ արտահայտում են այն դիրքորոշումը, որ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների կնքումը միանգամայն իրավաչափ երևույթ է՝ պայմանավորված

²⁵⁰ Տե՛ս, Eileen L. Morrison, Enforcing the duties of Nonprofit Fiduciaries: Advocating for expanded standing for beneficiaries, 2015, Boston University էջ 4, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.bu.edu/bulawreview/files/2015/11/MORRISON.pdf> (վերջին մուտք 02.05.18):

²⁵¹ Տե՛ս, Joseph Mead & Michael Pollack COURTS, CONSTITUENCIES, AND THE ENFORCEMENT OF FIDUCIARY DUTIES IN THE NONPROFIT SECTOR University of Pittsburgh Press, 2016 էջ 306, էլեկտրոնային ռեսուրս https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2354&context=urban_facpub (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁵² Տե՛ս, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 154, 170:

այն հիմնավորմամբ, որ շատ դեպքերում ոչ առևտրային կազմակերպությունները ստանում են օգուտներ շահագրգռվածություն ունեցող անձանց հետ գործարքներ կնքելուց, քանի որ նման գործարքների կնքման և կատարման ընդհանուր ծախսերը բավական քիչ են, և շահագրգռվածություն ունեցող անձինք ապրանքների մատակարարումը կամ ծառայությունների մատուցումը սովորաբար իրականացնում են իրական շուկայական արժեքից էլ ցածր պայմաններում, քանի որ նրանք ավելի հստակ գիտեն կազմակերպության իրական կարիքների մասին²⁵³, ինչն իր հերթին նպաստում է շահագրգռվածություն ունեցող անձանց կողմից առավել հետևողական և նվիրված գործունեություն ծավալելուն:

Բացի այդ, շատ դեպքերում կազմակերպությունը չի ունենա հնարավորություն համապատասխան ապրանքները կամ ծառայությունները ձեռք բերել շուկայում, ուստի նման իրավիճակում կարող ենք նշել, որ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքի կնքումը կհամարվի իրական և անխուսափելի անհրաժեշտություն: Կարծում ենք, որ նման պայմաններում նպատակահարմար չէր լինի զրկել ոչ առևտրային կազմակերպությանը շահագրգռվածության առկայությամբ գործարք կնքելու իրավունքից և միաժամանակ չէր բխի վերջիններիս ազատ տնտեսական գործունեություն իրականացնելու սահմանադրորեն ամրագրված երաշխիքից: Ուստի այս նկատառումից ելնելով՝ համամիտ ենք պրոֆեսոր Հարվի Գոլդշմիդի արտահայտած այն տեսակետին, որ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը տվյալ կազմակերպության համար պետք է լինի արդարացի, իսկ դատարանները նմանատիպ գործեր քննելիս պետք է որպես հիմք ընդունեն հավատարմության ստանդարտը և ղեկավարվեն բացառապես գործարար որոշման կանոնով (business judgement rule)²⁵⁴: Այսպիսով՝ ամփոփելով վերոգրյալը՝ նշենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների կնքումը ինքնին իրավաչափ երևույթ է, և այստեղ խնդրի քննարկումը պետք է իրականացնել հետևյալ հարցադրմամբ, թե արդյոք գործող օրենսդրությամբ նախատեսված են նմանատիպ գործարքների կնքման իրավական ըն-

²⁵³ Մենք համամիտ ենք այս հեղինակների հետ:

²⁵⁴ St' u, Harvey J. Goldschmid, The Fiduciary Duties of Nonprofit Directors and Officers: Paradoxes, Problems, and Proposed Reforms, Journal of Corporation Law 1997, էլեկտրոնային ռեսուրս https://ncpl.law.nyu.edu/wp-content/uploads/pdfs/1997/Conf1997_Goldschmid_Final.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

թացակարգերը, ինչպես նաև այդպիսի գործարքների հնարավոր իրավական հետևանքները (ներառյալ՝ այն դեպքում, երբ գործարքի կնքման սահմանված պարտադիր ընթացակարգը պահպանված չէ):

Ուշագրավ է, որ ԱՄՆ Ներքին եկամուտների մասին օրենսգրքի 4941-րդ հոդվածով փորձ է կատարվել անդրադառնալ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից կնքվող շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքների հնարավոր ձևերին, որոնցով չորակավորված անձանց²⁵⁵ հետ կնքվում և/կամ սահմանվում է .

- գույքի առուվաճառքի, փոխանակության, լիզինգի պայմանագիր,
- փոխառության կամ այլ կրեդիտի տրամադրման պայմանագիր,
- ապրանքների, ծառայությունների մատակարարում, այլ հարմարությունների ապահովում,
- փոխհատուցման կամ վարձատրության, այդ թվում՝ ծախսերի հատուցման, վճարում,
- կազմակերպության ակտիվների փոխանցում, օգտագործում կամ ի շահ չորակավորված անձանց տրամադրում²⁵⁶:

Միևնույն ժամանակ Ներքին եկամուտների օրենսգիրքը մատնանշում է այն իրավիճակները, երբ որոշակի գործարքների կնքումը չեն ներառում

²⁵⁵ Ընդ որում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքներում չորակավորված անձանց շրջանակը այլ է: Մասնավորապես Ներքին եկամուտների ծառայության մասին օրենսգրքի 4946-րդ հոդվածը սահմանում է, որ այդպիսիք են համարվում՝ ա) կազմակերպությանը հիմնական ներդրում կատարողը (ըստ օրենսգրքի 507(d)(2)-րդ հոդվածի հիմնական է համարվում 5000 ԱՄՆ դոլար և ավելի ներդրում իրականացնելը, եթե այդպիսի ներդրումի չափը վերջին հաշվետու ժամանակաշրջանում գերազանցում է տվյալ կազմակերպության օգտին կատարված ներդրումների երկու տոկոսը), բ) կազմակերպության կառավարիչը, տնօրենը, անդամները, մասնակիցները, կառավարման մարմիններում ընդգրկված այլ անձինք, ինչպես նաև այլ անձինք, ովքեր ունեն վերոնշյալ անձանց հավասար իրավասություն, գ) տիրապետում է այնպիսի կազմակերպության (անկախ նրանից թե առևտրային է կամ ոչ առևտրային) ակտիվների կամ քվեարկող ձայների կամ ներդրված միջոցներից ստացվող օգուտների 20 տոկոսը, որը տվյալ ոչ առևտրային կազմակերպությունում իրականացնում է հիմնական ներդրումներ, դ) ա), բ), գ) կետերում նշված անձանց ընտանիքի անդամները (ծնող, եղբայր, քույր, զավակներ և այլն), ե) ցանկացած կազմակերպություն, ընկերակցություն կամ տրաստ, որտեղ վերոհիշյալ կետերում մատնանշված անձինք տիրապետում են ակտիվների կամ քվեարկող ձայների կամ ներդրված միջոցներից ստացվող օգուտների ավելի քան 35 տոկոսը, զ) կազմակերպության գործունեությունը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կառավարող այլ անձինք: Ավելի մանրամասն, տե՛ս, 26 U.S. Code § 4946: Definitions and special rules, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/4946> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁵⁶ Տե՛ս, Darren B. Moore, Recognizing and avoiding self-dealing: Both direct and indirect, Salk institute 40th Annual Tax and Management Seminar for Private Foundations March 14-16, 2012 La Jolla, California, էջ 4, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://moorenonprofitlaw.com/wp-content/uploads/2015/09/A.-2012-03-Recognizing-and-Avoiding-Self-Dealing-Article.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

շահագրգռվածություն: Մասնավորապես՝ դրանց թվին են դասվում ներքոնշյալները. եթե չորակավորված անձը ոչ առևտրային կազմակերպությանը տրամադրում է վարկ կամ փոխառություն կամ մատակարարում է ապրանքներ, ծառայություններ՝ պայմանով, որ դրանք տրամադրվում են անտոկոս կամ դրանց դիմաց հատուցում չստանալով, և այդ գումարները, ապրանքները կամ ծառայությունները կօգտագործվեն բացառապես օրենսգրքով սահմանված բարեգործական նպատակներով, եթե ոչ առևտրային կազմակերպությունը չորակավորված անձանց մատակարարում է ապրանքներ, ծառայություններ, ապահովում հարմարություններ՝ միևնույն ժամանակ, առանց բացառության, ապահովելով հավասար մատչելիություն հանրության մնացած անդամների համար (ներառյալ՝ չորակավորված անձանց), ողջամիտ վարձատրության կամ ծախսերի փոխհատուցման դեպքերում, եթե դրանց չափերը իրենց բնույթով ողջամիտ են և անհրաժեշտ ոչ առևտրային կազմակերպության նպատակներին հասնելու համար²⁵⁷, եթե արդեն իսկ կնքված շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը համեմատելի հանգամանքներում նույն պայմաններով և բովանդակությամբ կկնքվեր այլ անձի հետ, ով օրենքի իմաստով չի համարվում չորակավորված անձ, եթե այդպիսի գործարքի կնքումը պայմանավորված է ոչ առևտրային կազմակերպության բնականոն գործունեությունը ապահովելու անհրաժեշտությամբ կամ գործարքի առարկա հանդիսացող գույքի կամ այլ ապրանքի միայն որոշակի անձի տնօրինության ներքո գտնվելու հանգամանքով կամ այդպիսի գույքի և ապրանքի եզակիությամբ կամ եթե չորակավորված անձի հետ պայմանագիր չկնքելու դեպքում ոչ առևտրային կազմակերպությունը կհայտնվեր տնտեսական դժվարությունների առաջ և այլն²⁵⁸:

Հավատարիմ լինելու ֆիդուցիար պարտականության հետ ուղղակի կապի մեջ է գտնվում ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց կողմից անհրաժեշտ հոգատարություն դրսևորելու (duty of care) ֆիդուցիար պարտականության պահպանումը: Սա էլ իր հերթին ենթադրում է, որ կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձինք պարտավոր են իրենց վրա դրված պարտականութ-

²⁵⁷ Ավելի մանրամասն, տե՛ս, 26 U.S. Code § 4941 - Taxes on self-dealing հոդված (d)(2), էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/4941> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁵⁸ Տե՛ս, Darren B. Moore, Recognizing and avoiding self-dealing: Both direct and indirect, Salk institute 40th Annual Tax and Management Seminar for Private Foundations March 14-16, 2012 La Jolla, California, էջ 6-7, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://moorenonprofitlaw.com/wp-content/uploads/2015/09/A.-2012-03-Recognizing-and-Avoiding-Self-Dealing-Article.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

յունները իրականացնել ջանասիրություն, ուշադրություն, հոգածություն և հմտություն դրսևորելով: Ընդ որում՝ կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց կողմից իրենց վրա դրված պարտականությունների խախտումը կարող է դրսևորվել երկու եղանակով. **առաջին**՝ ոչ առևտրային կազմակերպության գործունեության նկատմամբ անհրաժեշտ վերահսկողություն չիրականացնելով, **երկրորդ**՝ հիմնավորված (անհրաժեշտ փաստական հանգամանքներով) որոշման կայացում չապահովելով այն հարցի կապակցությամբ, որի լուծումը գտնվում է կազմակերպության խորհրդի իրավասության ներքո: Ընդ որում՝ խորհուրդը հնարավոր պատասխանատվությունից խուսափելու համար իրավասու է որոշում կայացնելիս հիմնվել համապատասխան փորձագետների հատուկ կարծիքի վրա:

Հոգածություն դրսևորելու պարտականության և նրա բաղկացուցիչ մասը կազմող գործարարական որոշման կանոնի (business judgement rule) կարևորությունը դրսևորվում է նրանում, որ նրանք երկուսն էլ փոխկապված են ոչ առևտրային կազմակերպությունում որոշում կայացնելու հնարավորության հետ: Եթե տնօրենը գործում է բարեխղճորեն, հոգածության անհրաժեշտ մակարդակ դրսևորելու միջոցով և իր իրավասության շրջանակներում, ապա դատարանը չի կարող դիմել պատասխանատվության միջոցների կիրառման նույնիսկ այն դեպքում, երբ կազմակերպության համար առաջացել են անբարենպաստ հետևանքներ: Այսինքն՝ հոգատարության պարտականության պատշաճ իրականացումը գնահատելիս պետք է ուշադրություն դարձնել ոչ թե որոշումների կայացման ճշտությանը, այլ առավել ուշադրություն դարձնել կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց կողմից իրենց պարտականությունների կատարման ձևին և կարգին²⁵⁹: Ընդ որում՝ հոգատարության ֆիդուցիար պարտականության գործնական իրացման ժամանակ առաջ են գալիս երկու հիմնական հարցեր. **առաջին**, որը վերաբերում է ընթացակարգերին և պահանջում է պարզել, թե արդյոք որոշում կայացնելիս ոչ առևտրային կազմակերպության տնօրենները դրսևորել են բավարար հոգածություն, թե ոչ, և **երկրորդ**, որը գերազանցապես ունի նյութաիրավական բնույթ, վերաբերում է նրան, թե արդյոք նման որոշման կայացումը այնքան հրատապ է

²⁵⁹ St' u, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 151:

եղել, որ նախատեսված երաշխիքները պետք է անտեսվեին կամ արդյոք այդպիսի հրատապության պայմաններում տնօրենների վրա կարող է դրվել անձնական պատասխանատվություն: Եթե վերոհիշյալ հարցադրումներին տրված պատասխանները դրական են, ապա տնօրենը պաշտպանված է գործարարական որոշման կանոնով (business judgement rule), որը ոչ առևտրային կազմակերպություններում արտահայտվում է լավագույն որոշման կանոնի (best judgement rule) տեսքով: Նմանատիպ պայմաններում գործարարական որոշման կանոնը սահմանում է, որ տնօրենը իր որոշման կայացման կամ կատարման պատճառով չպետք է պատասխանատվություն կրի կազմակերպությանը պատճառված ցանկացած վնասի համար, այնքան ժամանակ, քանի դեռ վերջինս դրսևորել է պատշաճ հոգածություն: Այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հոգատարություն դրսևորելու պարտականությունն իր բնույթով առավել ընթացակարգային է, ի տարբերություն հավատարիմ լինելու պարտականության²⁶⁰: Ամփոփելով ամերիկյան իրավական դոկտրինի հիմնական մոտեցումները՝ նշենք, որ գործարարական որոշման կանոնը գործում է բացառապես անձանց գործողություններում անբարեխղճության, ապօրինության կամ կեղծիքի բացակայության պայմաններում²⁶¹:

Շահերի բախման վերաբերյալ յուրօրինակ իրավակարգավորումներ են առկա Ռուսաստանի Դաշնության «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» օրենքում: Ավելին՝ Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների բարեխիղճ գործելու պարտականությունը, որը համարվում է ՌԴ քաղաքացիական իրավունքի հիմնարար սկզբունք²⁶²: Շահերի բախման կարգավորմանն է նվիրված Ռուսաստանի Դաշնության «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» օրենքի 27-

²⁶⁰ Տե՛ս, Gentry A. Corporate Personhood And Nonprofit Director Duty Of Obedience: Legal Implications That Necessitate Expanded Standing To Sue, *George Mason Law Review*, (2015), էջ 177 էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.georgemasonlawreview.org/wp-content/uploads/2015/12/Gentry_231.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁶¹ Տե՛ս, Eileen L. Morrison, Enforcing the duties of Nonprofit Fiduciaries: Advocating for expanded standing for beneficiaries, 2015, Boston University էջ 3:

²⁶² Տե՛ս, "Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 29.12.2017), էլեկտրոնային ռեսուրս
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/8d8cd335130f04a7036c1eb50fff606c93fc643a/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

որ հողվածը²⁶³, որի 1-ին մասը, ոչ առևտրային կազմակերպության գույքային շահերի, ինչպես նաև կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակներին հասնելու նպատակից ելնելով՝ տալիս է շահագրգռված անձ հասկացությունը, որի ներքո ներառվում են այն անձինք, ովքեր ունեն ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից այլ անձանց կամ կազմակերպությունների հետ իրականացվող այս կամ այն գործողության (ներառյալ՝ գործարքի) մեջ շահագրգռվածություն, և նույն հողվածն ընդգծում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող այս կամ այն գործողության (ներառյալ՝ գործարքի) մեջ շահագրգռվածության առկայությունն ինքնին հանգեցնում է շահերի բախման առկայության:

Ընդ որում՝ վերոհիշյալ հողվածով առանձնացվում են երկու խումբ հնարավոր սուբյեկտներ, ովքեր կարող են համարվել շահագրգիռ անձինք. Դրանք են առաջին՝ ոչ առևտրային կազմակերպության նախագահը (նախագահի տեղակալը), երկրորդ՝ կազմակերպության կառավարման կամ գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմիններում ընդգրկված անձինք: Պետք է նկատի ունենալ, որ երկրորդ խմբում ընդգրկված անձանց դեպքում (բացի այն հանգամանքից, որ նրանք հանդիսանում են կառավարման կամ գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմիններում ընդգրկված անձինք) շահագրգռվածության առկայության համար անհրաժեշտ են նաև այլ պայմանների, օրինակ՝ աշխատանքային հարաբերությունների առկայություն²⁶⁴:

«Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» ՌԴ օրենքը, անգլուամերիկյան իրավական համակարգում հավատարիմ լինելու ֆիդուցիար պարտականության նման ևս պահանջում է, որ շահագրգռվածություն ունեցող անձինք առաջին հերթին պետք է հաշվի առնեն ոչ առևտրային կազմակերպության շահերը և չպետք է օգտագործեն (յու-

²⁶³ Տե՛ս, Федеральный закон РФ "О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 N 7-ФЗ (действующая редакция, от 31.12.17) հողված 27, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8824/1b0c2d3c7cca721994c4211fe5940aea1e16fd6d/ (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁶⁴ Տե՛ս, Комментарий к Федеральному закону от 12 января 1996 г. N 7-ФЗ "О некоммерческих организациях", 14 Октября 2014, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://medaboutme.ru/zdorove/spravochnik/pravovye-voprosy/dlya-medrabotnika/dokument/kommentariy-k-federalnomu-zakonu-ot-12-yanvarya-1996-g-n-7-fz-o-nekommercheskikh-organizatsiyakh/> (վերջին մուտք 21.05.2018):

րացնեն) կազմակերպության հնարավորությունները²⁶⁵:

ՌԴ օրենքը կարգավորում է այն դեպքերը, թե ինչ պետք է կատարի շահագրգռվածություն ունեցող անձը: Մասնավորապես՝ շահագրգռվածություն ունեցող անձը պարտավոր է կազմակերպության կառավարման կամ նրա գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնին մինչ գործարքի կնքումը հայտնել շահագրգռվածության առկայության մասին: Ավելին, այդ մասին հայտնելուց հետո շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը պետք է հավանության արժանանա կազմակերպության կառավարման կամ նրա գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի կողմից: ՌԴ գործող օրենքը նախատեսում է նաև, որ այն դեպքում, երբ շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը կնքվել է օրենքի 27-րդ հոդվածով նախատեսված կարգի խախտմամբ, ապա այն կարող է անվավեր ճանաչվել դատարանի կողմից, իսկ այն շահագրգիռ անձը, ում գործողությունների հետևանքով պատճառվել է վնաս, կկրի օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն ոչ առևտրային կազմակերպությանը պատճառված վնասների համար: Սակայն պետք է նշենք, որ ՌԴ օրենսդրական կարգավորման հիմնական թերությունը կայանում է նրանում, որ այստեղ կարգավորված չէ այն հարցը, թե ով կարող է ներկայացնել գործարքը անվավեր ճանաչելու պահանջ ինչպես նաև, թե որ պահից և ինչպիսի ժամկետներում անձը կարող է դիմել շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը անվավեր ճանաչելու պահանջով:

Շահերի բախման վերաբերյալ յուրահատուկ իրավակարգավորումներ առկա են նաև Նիդեռլանդներում: Մասնավորապես՝ հոլանդական օրենսդրությունը նախատեսում է, որ ասոցիացիաներում շահերի բախման առկայության դեպքում վերջինիս մասնակիցների ընդհանուր ժողովն իրավասու է նշանակելու կամ ընտրելու այլ անձի, որը տվյալ կազմակերպության կառավարման խորհրդի փոխարեն կներկայացնի տվյալ ասոցիացիան երրորդ անձանց հետ հարաբերություններում²⁶⁶: Պետք է արձանագրենք,

²⁶⁵ Ըստ ՌԴ Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին օրենքի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ սույն հոդվածի իմաստով ոչ առևտրային կազմակերպության հնարավորություններ են համարվում ոչ առևտրային կազմակերպությանը պատկանող գույքը, գույքային և ոչ գույքային իրավունքները, գործարարական գործունեություն իրականացնելու դեպքում վերջինիս հնարավորությունները, ոչ առևտրային կազմակերպության գործունեության և ապագա նախագծերի վերաբերյալ տեղեկությունները, որոնք վերջինիս համար ունեն արժեք:

²⁶⁶ Ընդ որում հոլանդական օրենսդիրը նշված հարցի լուծումը թողել է կազմակերպությունների

որ հոլանդական իրավակարգավորումները բավական թերի են և չեն տալիս հարցի վերջանական ու համապարփակ լուծում, քանի որ կառավարման խորհրդի փոխարեն այլ անձ ընտրելը և նշանակելը կարող է էական բացասական ազդեցություն ունենալ կազմակերպության կորպորատիվ կառուցվածքի և գործունեության արդյունավետության վրա, և բացի այդ նման անձին կազմակերպության գործերի կառավարման իրավասություն վերապահելով վերջիններս կարող են թերանալ իրենց պարտականությունների կատարման ժամանակ (որը կարող է դրսևորվել կազմակերպության կառավարման հարցերի նկատմամբ անհրաժեշտ շրջահայացություն և հոգածություն չդրսևորելով) կամ չարաշահելով իրենց պաշտոնական դիրքը կազմակերպության համար ընդունեն ոչ բարենպաստ որոշումներ:

Ֆրանսիայում վերոհիշյալ հարցի լուծման կապակցությամբ գոյություն ունեն որոշակի դրույթներ, որոնք կոչված են կարգավորելու անմիջականորեն կամ միջնորդի կարգավիճակով հանդես եկող շահագրգիռ անձանց մասնակցությամբ գործարքների կնքման հիմնահարցին: Մասնավորապես՝ Ֆրանսիայի Առևտրային օրենսգրքի 612-րդ հոդվածի 5-րդ մասով²⁶⁷ նախատեսվում է, որ հատուկ ընթացակարգով պետք է կնքվեն այնպիսի գործարքները, որոնց մի կողմում հանդես են գալիս ոչ առևտրային կազմակերպությունը ֆինանսավորող հանրային իշխանության պետական կառավարման մարմինները կամ դրանց պաշտոնատար անձինք (եթե նրանց կողմից տրվող գումարները գերազանցում են 153.000 եվրոն) կամ այլ ասոցիացիաներ և հիմնադրամներ՝ որպես կոնտրագենտ, (որոնք իրականացնում են տնտեսական-առևտրային գործունեություն՝ չունենալով առևտրային (*commerçant*) գործունեություն իրականացնելու իրավունք)

հայեցողությանը՝ նախանշելով, որ թե հիմնադրամների, և թե ասոցիացիաների կանոնադրությունները պետք է հստակ դրույթներ պարունակեն շահերի բախումից խուսափելու և դրանց առկայության դեպքում անհրաժեշտ ընթացակարգեր պահպանելու մասին: Ավելի մանրամասն, տե՛ս օրինակ, Dijk-Van der Ploeg, Van Vereniging en Stichting, Coöperatie en Onderlinge Waarborgmaatschappij, 5th edn., Kluwer 2007, էջ 236 և W.J.M. van Veen, Actualiteiten corporate governance, Tijdschrift voor Ondernemingsbestuur TOB 2004, էջ 181, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.recht.nl/vakliteratuur/ondernemingsrecht/aflevering/3997/tijdschrift-voor-vennootschapsrecht-rechtspersonenrecht-en-ondernemingsbestuur/2005/5/#a55831> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁶⁷ Ավելի մանրամասն, տե՛ս, France Code de commerce, Chapitre II: Des dispositions applicables aux personnes morales de droit privé non commerçantes ayant une activité économique (Art. R. 612–5), էլեկտրոնային ռեսուրս https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=B81B136C2B8841C5FDE7B262AD30DBAD.tplgfr21s_1?idSectionTA=LEGISCTA000006146267&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20130701 (վերջին մուտք 21.05.2018):

և մյուս, կողմից ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարիչները և մասնակիցները, որոնք միևնույն ժամանակ համարվում են վերը թվարկված սուբյեկտների (հիմնադրամների, պետական կառավարման մարմինների) ներկայացուցիչներ: Նույն օրենսգրքով նախատեսվում են նաև այն իրավական հետևանքները, որոնք առաջանում են այդպիսի գործարքների կնքման համապատասխան ընթացակարգը չպահպանելու դեպքում: Ավելին՝ նշվում է, որ այն գործարքները, որոնք հավանության չեն արժանացել չեն կարող իրավական ուժ ունենալ և չեն կարող կատարվել, իսկ նման գործարքի արդյունքում կազմակերպության համար առաջացած վնասները հատուցելու պարտականությունը անհատապես և/կամ համապարտության կարգով (կախված գործի փաստական հանգամանքներից) պետք է դրվի կազմակերպության կառավարիչների և/կամ մասնակիցների վրա²⁶⁸: Թերևս միակ բացառությունը, որի դեպքում չի առաջանա կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց պատասխանատվություն ենթարկելու անհրաժեշտություն, հանդիսանում է բնականոն գործարքների կնքումը՝ պայմանով, եթե վերջիններս իրենց բնույթով և ֆինանսական առանձնահատկություններով, գործարքի կողմերի համար չեն ունենա մեծ և էական նշանակություն, կամ եթե նմանատիպ գործարքները կկնքվեն անհատույց հիմունքներով²⁶⁹: Ուշագրավ է, որ Ֆրանսիայի օրենսդրության համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունը կկորցնի ոչ առևտրային կարգավիճակը, եթե պարզվի, որ վերջինիս գործունեության նպատակը իրեն անդամակցող կազմակերպությունների օգտին և ի շահ նրանց ծառայությունների մատուցումն է, որը հանգեցրել է շահերի բախման²⁷⁰:

Ընդհանրացնելով ողջ վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակեր-

²⁶⁸ Տե՛ս, Ավելի մանրամասն, տե՛ս, France Code de commerce, Chapitre II: Des dispositions applicables aux personnes morales de droit privé non commerçantes ayant une activité économique (Art. R. 612–5), էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=B81B136C2B8841C5FDE7B262AD30DBAD.tplgfr21s1?idSectionTA=LEGISCTA000006146267&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20130701> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁶⁹ Տե՛ս, France Code de commerce, Chapitre II: Des dispositions applicables aux personnes morales de droit privé non commerçantes ayant une activité économique (Art. R. 612–5) § 6, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=B81B136C2B8841C5FDE7B262AD30DBAD.tplgfr21s1?idSectionTA=LEGISCTA000006146267&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20130701> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁷⁰ Տե՛ս, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 288:

պությունների համար օրենսդրական մակարդակում անհրաժեշտ է նախատեսել շահերի բախման (շահագրգռվածության առկայության) վերաբերյալ իրավակարգավորումներ, որոնք կբխեն արտասահմանյան պետությունների փորձից և առնվազն կներառեն հետևյալ պահանջները՝

Անձանց շրջանակը,²⁷¹ որոնց նկատմամբ կիրառելի են շահերի բախման իրավակարգավորումները,

Այդ անձանց կողմից իրենց հայտնի կնքված կամ կնքվելիք գործարքների և շահագրգռվածության մասին բացահայտումը (ներառյալ՝ տարեկան հաշվետվությունների միջոցով), հավաքագրումն ու ուսումնասիրությունը,

Շահերի բախման առկայությամբ գործարքների կնքման կարգը. (մասնավորապես՝ որ մարմինը և ինչպիսի ձայների հարաբերակցությամբ պետք է կնքի նմանարիպ գործարքները, շահագրգռվածություն ունեցող անձանց մասնակցության կառավարման մարմնի նիստին և նրա քվեարկության բացառում, պարզաբանման ենթակա հանգամանքների վերաբերյալ անհրաժեշտ հարցումների իրականացում, կառավարման մարմնի կողմից պետք է քննարկման առարկա դարձվի այն հանգամանքը, թե արդյոք կնքման ներկայացված շահագրգռվածության առկայությամբ գործարքը միակ հնարավոր տարբերակն է կազմակերպության համար, իսկ այն դեպքում, երբ կառավարման մարմնի անկողմնակալ համոզմամբ նմանարիպ գործարքի կնքումն իրենից ներկայացնում է օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, ապա վեճինս պետք է հանգի այն եզրակացության, թե արդյոք գործարքի պայմանները արդարացի են և բխում են կազմակերպության լավագույն շահերից ու նրա կանոնադրային կամ ստեղծման նպատակներից և չեն հանգեցնի կազմակերպության համար այլ բացասական հետևանքների),

Շահագրգռվածության առկայությամբ կնքված գործարքների իրավական հետևանքները՝ գործարքի անվավերություն, վնասների հատուցում և այլն,

Գործարքի անվավերության պահանջի ներկայացման նպատակով հայցային վաղեմության հատուկ ժամկետների նախատեսում:

Կառավարման մարմինների պատասխանատվության հարցում հաջորդ կարևոր հանգամանքը, որին ցանկանում ենք անդրադառնալ այն է, թե վերջինն-

²⁷¹ Այդ անձանց շրջանակը սահմանելիս կարող է որպես հիմք ընդունվել «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի փոխկապակցված անձանց վերաբերող իրավադրույթները:

րիս տրվող վարձատրության չափը պետք է արդյոք լինի սահմանափակ, և եթե այո, ապա ինչպիսի չափանիշների հիման վրա այն պետք է սահմանափակվի և այդ սահմանափակումները խախտելու համար կառավարման մարմիններն ինչպիսի պատասխանատվության պետք է ենթարկվեն՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները շատ հաճախ անհատույց կերպով միջոցներ են ներգրավում այլ աղբյուրներից կամ որոշակի արտոնություններ են ստանում՝ կապված իրենց միջոցների ձեռքբերման և տնօրինման հետ՝ հետևաբար կազմակերպության կառավարման խնդիրն է նաև ապահովել այդ միջոցների խիստ նպատակային օգտագործումը: Ընդ որում՝ վարձատրությունը ևս համարվում է կորպորատիվ կառավարման տարր և էական ազդեցություն ունի կազմակերպության արդյունավետ կառավարման համար:

Միաժամանակ, ոչ առևտրային կազմակերպության ստացած շահույթը մասնակիցների միջև բաշխելու արգելքի կապակցությամբ հարց է առաջանում, թե արդյոք ոչ առևտրային կազմակերպությունը իր մասնակիցներին, հիմնադիրներին, կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց չափից դուրս և ոչ ողջամիտ վարձատրություն կամ աշխատանքների կատարման համար փոխհատուցում տալու դեպքերում չի խախտում օրենսդրությամբ սահմանված շահույթը (եկամուտը) չբաշխելու արգելքը: Նշված խնդրի պարզաբանումը կարևոր նշանակություն ունի, եթե հաշվի առնենք, որ գործնականում ոչ առևտրային կազմակերպությունները, իրենց կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց պարտականությունների կատարման կամ աշխատանքների իրականացման համար սահմանում են բավական մեծ վարձատրություն կամ նրանց պարտականությունների կատարման կապակցությամբ կրած ծախսերի հատուցման չափ (որը շատ դեպքերում ողջամիտ չէ):

Այսպես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը մատնանշում է միայն ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ստացված շահույթը չբաշխելու արգելքը: Միաժամանակ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է, որ ոչ միայն կազմակերպության ստացած շահույթը, այլև կազմակերպության գույքն ընդհանրապես, նրա անդամների միջև չի բաշխվում («Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Քննարկվող իրավակարգավո-

րումներով սահմանվում է նաև համապատասխան կազմակերպությունների գործադիր մարմինների վարձատրության վերաբերյալ իրավահարաբերությունները, սակայն որևէ հստակ չափանիշ կամ արգելք առկա չէ:

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 6-րդ մասը, որի համաձայն՝ հիմնադրամի սեփականությունը չի կարող օգտագործվել ի շահ իր հիմնադիրների, հիմնադրամի մարմինների անդամների, ինչպես նաև հիմնադրամի աշխատողների, բացառությամբ աշխատողների աշխատավարձի և հիմնադրամի մարմինների անդամների պարտականությունների կատարմամբ պայմանավորված՝ փոխհատուցման ենթակա ծախսերի (...): Այսինքն՝ հիմնադրամների դեպքում, թեև կրկին նախատեսվում է, որ կազմակերպության գույքը չի կարող օգտագործվել ի շահ իր մասնակիցների, այնուամենայնիվ նշված արգելքը չի գործում աշխատողներին տրամադրվող աշխատավարձերի, ինչպես նաև փոխհատուցումների վրա: Ընդ որում՝ կրկին չի նախատեսվում այդ վարձատրությունների չափին վերաբերող որևէ կանոն:

ՀՀ գործող օրենսդրության վերլուծությունն ակնհայտ է դարձնում հայաստանյան իրավական համակարգում միայն շահույթի և գույքի բաշխման արգելքի առկայությունն ու համապատասխան արգելքի շրջանցման միջոց հանդիսացող՝ վարձատրությունների և փոխհատուցումների չարդարացված չափի վերաբերյալ հստակ նորմերի բացակայությունը, ուստի այս մասով հարկ ենք համարում առանձին անդրադառնալ արտասահմանյան փորձին:

Հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում Եվրոպայի խորհրդի անդամ 49 պետությունների փորձն ընդհանրացնող «Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների կարգավիճակի մասին» թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականը²⁷², ինչպես նաև դրա բացատրական հուշագիրը²⁷³, որոնցով ամրագրվում է պնդումն առ այն, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների մեծամասնությունը չի կարող իր գործու-

²⁷² St' u, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁷³ St' u Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://rm.coe.int/16807096b7> (վերջին մուտք 21.05.2018):

նեությունն իրականացնել առանց իր անունից հանդես եկող աշխատողների կամ կամավորների, հետևաբար նաև իրավաչափ է վերջիններիս որոշակի վարձատրություն (փոխհատուցում) տրամադրելու նպատակով կազմակերպության գույքի օգտագործումը: Ըստ այդմ, թեև շուկայի պայմաններն ազդեցություն են ունենում տրվող վարձատրության չափի վրա, այնուամենայնիվ կազմակերպության գույքի նպատակային օգտագործումը երաշխավորելու համար իրավաչափ է և արդարացված է ողջամտության չափանիշի սահմանումը կազմակերպության աշխատողներին տրվող վարձատրության վրա, ինչպես նաև այն անձանց տրվող փոխհատուցման վրա, ովքեր հանդես են գալիս կազմակերպության անունից²⁷⁴: Այսինքն՝ հանձնարարականն ընդգծում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների աշխատողներին տրվող վարձատրության նկատմամբ ողջամտության չափանիշ նախատեսելու կարևորությունը:

Վերոգրյալից բացի հատուկ ուշադրության է արժանի ԱՄՆ-ի իրավաստեղծ և իրավակիրառ փորձը քննարկվող հարցի կապակցությամբ: Այստեղ ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության հետ կապված յուրահատուկ բացահայտումներ են իրականացնում զանգվածային լրատվության միջոցները: Վերջիններս իրենց պարբերականներում և այլ տպագիր նյութերում պարբերաբար հանրությանն են ներկայացնում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ստացված շահույթը մասնավոր անձանց շահերի օգտին օգտագործելու դեպքերը և տվյալ կազմակերպության իրական առաքելության պատկերը²⁷⁵:

Այսպես, օրինակ, ԱՄՆ Տեխաս նահանգում գործող Carl B. and Florence E. King հիմնադրամի գործով խնդիրը դարձավ դատական քննության առարկա: Գործի համառոտ բովանդակությունը հանգում է նրան, որ համապատասխան հիմնադրամի տնօրենի համար սահմանվել էր 975.000 ԱՄՆ դոլար վարձատրություն, ինչը քննարկվող

²⁷⁴ Տե՛ս, Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies §55, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.osce.org/odihr/33742?download=true> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁷⁵ Տե՛ս, օրինակ, Hansmann H. The Changing Roles of Public, Private, and Nonprofit Enterprise in Education, Health Care, and Other Human Services, book of V. Fuchs, Individual and Social Responsibility: Child Care, Education, Medical Care, and Long-Term Care in America, University of Chicago Press 1996, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.nber.org/chapters/c6565.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018), Glaeser E. The Governance of Not-For-Profit Organizations: Introduction 1–44, University of Chicago Press 2003, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.nber.org/chapters/c9964.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

կոնկրետ դեպքում վարձատրության ակնհայտ անհիմն չափ էր: Ավելին՝ հիմնադրամի անկանխիկ միջոցներն օգտագործվել էին վերջինիս համար անձնական օգտագործման գույք գնելու նպատակով: Վեճի քննության արդյունքում դատարանը վճռեց տնօրենից հօգուտ հիմնադրամի բռնագանձել 5.2 միլիոն դոլար՝ որպես չափազանց մեծ չափով տրված վարձատրություն և 10 միլիոն դոլար որպես պատճառված այլ վնաս: Ինչ վերաբերում է հիմնադրամի կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց, ապա վերջիններիս վերաբերյալ դատարանը գտավ, որ նրանք խախտել են հիմնադրամի հանդեպ իրենց ֆիդուցիար պարտականությունները, քանի որ պետք է ողջամիտ քայլեր ձեռնարկեին տնօրենի ապօրինի գործունեության կասեցման և պատասխանատվության ենթարկելու համար²⁷⁶:

ԱՄՆ-ի իրավական համակարգի մի շարք ներկայացուցիչներ նշում են, որ գործող պայմաններում ոչ առևտրային կազմակերպությունները գերազանցապես առաջնորդվում են ոչ թե հասարակական, այլ մասնավոր շահերով²⁷⁷: Վերջիններս գտնում են, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց և/կամ իրենց աշխատակիցներին խոշոր վարձատրության տրամադրումը հանդիսանում է համապատասխան կազմակերպության շահույթը բաշխելու քողարկված եղանակ, որի միջոցով այդ կազմակերպությունները խեղաթյուրում են իրենց սոցիալական դերը²⁷⁸: Իսկ որպես խնդրի լուծում մատնանշվում է այնպիսի վարձատրության սահմանումը, որի չափը կախվածության մեջ կգտնվի կազմակերպության առաքելության իրագործման համար ներդրված ջանասիրության աստիճանից և դրա դրսևորումից առաջացած արդյունքներից²⁷⁹: Նշանավոր իրավագետ **Հենրի Հանսմանը** նշում է, որ «շա-

²⁷⁶ St' u, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010 էջ 23:

²⁷⁷ St' u, օրինակ, Feldstein, M. S. The Rising Cost of Health Care. Medical Care Vol. 11, No. 2, Lippincott Williams & Wilkins 1973, էջ 168, Borjas, G. Frech III H. E. and Ginsberg P. B. Property Rights and Wages: The Case of Nursing Homes. Journal of Human Resources 1983, vol 18, issue 2, էջ 231–246, Leete L. Work in the Nonprofit Sector, book of W. W. Powell and R. Steinberg, The Nonprofit Sector: A Research Handbook. Second Edition. New Haven: Yale University Press 2006, էջ 159–179:

²⁷⁸ St' u, օրինակ, Peter Frumkin & Alice Andre Clark, Nonprofit, Compensation and the Market. University of Hawaii, Law Review 21, No. 2 (Winter 1999), էջ 467, Brian D. Galle and David I. Walker, The Problem of Nonprofit Executive Pay?: Evidence from U.S. Colleges and Universities. Boston College Law School 2015, էջ 8-11, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1974&context=lsfp> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁷⁹ St' u, օրինակ, Barbeito C. L. and Bowman, J. P. Nonprofit Compensation and Benefits Practices. John

հոյթը չբաշխելու արգելքը (*nondistribution constraint*) ոչ առևտրային կազմակերպություններում իրականացնում է երկակի դեր. մի կողմից այն ողջամիտ վարձատրություն սահմանելու պարտադիր պահանջով ստեղծում է համապատասխան իրավական հենք ոչ առևտրային ոլորտում ընդգրկված բոլոր կազմակերպությունների համար, մյուս կողմից՝ այդ արգելքի միջոցով բացառվում է այնպիսի հատուցման միջոցների կիրառումը, որոնք կարող են հանգեցնել չափազանց մեծ և ոչ ողջամիտ վարձատրության»²⁸⁰:

Իրականում, ԱՄՆ-ի օրինակով, քննարկվող հիմնախնդրի լուծումը հնարավոր է հանդիսանում գտնել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կառավարման մարմինների կողմից ֆիդուցիար պարտականությունների²⁸¹ կատարման և դրանց պահպանման մեջ: Իրավաբանական գրականության մեջ մատնանշվում է, որ նման ֆիդուցիար պարտականությունները պետք է ծառայեն ոչ միայն դրանք խախտող անձանց նկատմամբ պատասխանատվության միջոցների կիրառման կամ այլ անբարենպաստ հետևանքների առաջացման համար, այլև պետք է հնարավորինս ապահովեն ոչ առևտրային կազմակերպության ստեղծման նպատակների իրագործումը²⁸²:

ԱՄՆ-ում ոչ ողջամիտ և չափազանց մեծ վարձատրության չափերի վերաբերյալ էական դերը վերապահված է Ներքին եկամուտների ծառայությանը (*internal revenue service*), որը և ակտիվ քայլեր է ձեռնարկում ոչ առևտրային կազմակերպություններում ֆիդուցիար պարտականությունների պահպանման կապակցությամբ:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում

Wiley and Sons Inc., New York 1998 (2006), Roomkin M. and Weisbrod, B. Managerial Compensation in Incentives in For-Profit and Nonprofit Hospitals. *Journal of Law, Economics and Organizations*, Vol. 15, issue 3, Oxford University Press 1999, էջ 750–781:

²⁸⁰ Տե՛ս, Hansmann, H. The Role of Nonprofit Enterprise, Yale Law School Legal Scholarship Repository 1980, Yale Law Journal 838, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://pdfs.semanticscholar.org/664e/2a9d3f3e3da3a7f89fa6c045427ea69f38a7.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸¹ Այս պարտականությունները անվանվում են ֆիդուցիար այն պատճառով, որովհետև կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձինք ոչ առևտրային կազմակերպության հետ գտնվում են ֆիդուցիար իրավահարաբերություններում, ինչը ստիպում է, որ այդ անձինք իրենց պարտականություններն իրականացնելիս մի կողմ դնեն իրենց անձնական եսասիրությունը և բարեխղճորեն ձեռնարկեն բոլոր հնարավոր քայլերը կազմակերպության կառավարման արդյունավետության բարձրացման համար: ԱՄՆ իրավական դոկտրինայում խոսվում է ողջամտության, հավատարմության, հոգատարության ֆիդուցիար պարտականությունների մասին:

²⁸² Տե՛ս, Hopt, K.J. and Hippel, T. von, The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, *Comparative corporate governance of non-profit organizations*, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 68:

ԱՄՆ դատական պրակտիկան: Մասնավորապես Mabee Petroleum Corp. v. U.S.²⁸³ գործով դատարանը եզրակացրել է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության պաշտոնատար անձանց վարձատրությունը չի կարող դիտվել որպես շահույթի բաշխում, եթե այն ողջամիտ է քանի որ գործող օրենսդրությունն, ինքնին վերջիններիս համար սահմանում է նման վարձատրության հնարավորություն իրենց լավագույն ջանքերի համար²⁸⁴:

Քննարկվող հարցի շրջանակներում կատարվող հետազոտությունների արդյունքում ԱՄՆ-ի դատական ատյաններն ու ներքին եկամուտների կոմիտեն վարձատրության շատ դեպքեր որակել են որպես private inurement²⁸⁵՝ այսինքն՝ շահույթի բաշխում: Հատուկ ուշադրության են արժանի ներկայացված դեպքերից որոշները^{286,287}, մասնավոր-

²⁸³ Տե՛ս, U.S. Court of Appeals for the Fifth Circuit - 203 F.2d 872 (5th Cir. 1953), Case of Mabee Petroleum Corp. v. U.S., 203 F.2d 872, April 17, 1953, էլեկտրոնային ռեսուրս https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F2/203/203.F2d.872.14210_1.html (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸⁴ Տե՛ս նաև, United States Tax Court, Case of World Family Corporation v. Commissioner, Docket No. 28947-81X, 81 T.C. 958, December 14, 1983, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/1983103981bhtc9581980> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Saint Germain Foundation v. Commissioner, Docket No. 54283, 26 T.C 648,658-59, June 22, 1956, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/195667426catc6481596> (վերջին մուտք 21.05.2018), U.S. District Court for the Western District of Virginia - 293 F. Supp. 346 (W.D. Va. 1968), Broadway Theatre League of Lynchburg, Va. v. U.S., Civ. A. No. 67-C-27-L, October 23, 1968, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/293/346/1982282/> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Ecclesiastical Order of the ISM of AM v. Commissioner, Docket No. 10769-81X, 80 T.C. 833, May 2, 1983, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/198391380aqtc8331871> (վերջին մուտք 21.05.2018); United States Tax Court, People of God Community v. Commissioner, Docket No. 4806-79X, 75 T.C 127,131 October 14, 1980, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/198020275htc1271195> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, B.H.W. Anesthesia Foundation, Inc. v. Commissioner, Docket No. 1316-78X, 72 T.C 681, July 24, 1979, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/197975372bgtc6811695> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸⁵ Տե՛ս, U.S.A. Internal Revenue Code 501(c)(3), էլեկտրոնային ռեսուրս, <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/501> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸⁶ Ուշագրավ է հատկապես Բիրմինգհեմի բիզնես քոլեջն ընդդեմ հարկային մարմնի լիազոր անձի գործով այն փաստը, որ որպես ուսումնական հաստատության տնօրենի վարձատրություն, սահմանվել էր Ընկերության գործունեության արդյունքում ձեռք բերված գույքի որոշակի տոկոսագումարի չափ: Դատարանը գտավ որ սա հանգեցնում է շահույթը չբաշխելու պարտականության խախտման:

Տե՛ս, United States Court of Appeals Fifth Circuit, Birmingham Business College v. Commissioner, No. 17937, 276 F.2d 476, April 4, 1960, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://openjurist.org/276/f2d/476/birmingham-business-college-inc-v-commissioner-of-internal-revenue> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸⁷ Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից շահույթի բաշխման պարտականության խախտման դեպքեր են արձանագրվել նաև United States Court of Appeals, Sixth Circuit, Harding Hospital, Inc. v. U.S., No. 73-1661, 505 F.2d 1968 Nov. 13, 1974, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://openjurist.org/505/f2d/1068/harding-hospital-inc-v-united-states> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Texas Trade School v. Commissioner, Docket No. 59723, 30 T.C. 642, June 18, 1958, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/195867230bgtc6421614> (վերջին մուտք 21.05.2018) գործերով:

րապես. Գործերից մեկով նավթային ընկերության տնօրենի վարձատրությունը կազմում էր 100.000 ԱՄՆ դոլար, որի աշխատավարձը պահպանվեց նույն չափով, երբ վերջինս նշանակվեց բարեգործական թրասթի նախագահ: Գործի քննության արդյունքում դատարանը եզրակացրեց, որ համապատասխան վարձատրությունը ոչ, թե քննարկվող անձի կողմից մատուցված ծառայությունների վճար է, այլ համապատասխան վճարի անվան տակ բարեգործական թրասթի տարեկան շահույթի հիմնական մասի բաշխում²⁸⁸:

ԱՄՆ դատական պրակտիկայում վարձատրության²⁸⁹ ողջամտության որոշման համար հիմք են ընդունվում հետևյալ չափանիշները 1. **Քանակական**, այսինքն՝ վարձատրության չափի թվաբանական բաղադրիչի ողջամտությունը, 2. **Նպատակային**, այսինքն՝ վարձատրության չափ-կատարված աշխատանք հարաբերակցության համապատասխանությունը²⁹⁰:

Ներկայացվածից բացի քննարկվող իրավական համակարգում առանձնացվում են բազմաթիվ այլ հանգամանքներ ու չափանիշներ, որոնց դիտարկման արդյունքներով հնարավոր է որոշել վարձատրության չափի ողջամտության ու վարձատրության նպատակայնության պահպանման հարցը²⁹¹:

²⁸⁸ Տե՛ս, U.S. Court of Appeals for the Fifth Circuit - 203 F.2d 872 (5th Cir. 1953), Case of Mabee Petroleum Corp. v. U.S., 203 F.2d 872, April 17, 1953, էլեկտրոնային ռեսուրս https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F2/203/203.F2d.872.14210_1.html (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁸⁹ Ընդ որում այստեղ «վարձատրություն» եզրույթը պետք է հասկանալ ավելի լայն առումով, որը ընդգրկում է վարձատրությունը, հատուցումները, կենսաթոշակները, աշխատողների բաժնետիրացման համար վերջիններիս տրվող բաժնետոմսերը, չվճարված կամ հետաձգված վճարումները, անձնական ծախսերի հատուցումները, ողյալթիները, վարձավճարները: Տե՛ս, օրինակ, Jean Wright and Jay H. Rotz I. Reasonable Compensation, էջ 2-3, էլեկտրոնային ռեսուրս, <https://www.irs.gov/pub/irs-tege/eotopici93.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹⁰ Տե՛ս, Jean Wright and Jay H. Rotz I. Reasonable Compensation, էջ 3, էլեկտրոնային ռեսուրս, <https://www.irs.gov/pub/irs-tege/eotopici93.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹¹ Տե՛ս, օրինակ, The Church of the Visible Intelligence that Governs the Universe v. U.S 4Cl.Ct. 55 (Ct.Cl. 1983), United States Court Of Appeals For The District Of Columbia Circuit, Founding Church of Scientology v. U.S., 133 U.S. App. D.C. 229, 409 F.2d 1146, 1969 U.S. App. LEXIS 9065, February 5, 1969, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.cs.cmu.edu/~dst/E-Meter/courtfile-2-69.html> (վերջին մուտք 21.05.2018), U.S. Court of Appeals for the Ninth Circuit, Pacific Grains, Inc., an Oregon Corporation, Petitioner, v. Commissioner of Internal Revenue, Respondent, 399 F.2d 603, August 16, 1968, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/399/603/346798/> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Kipnis v. Commissioner, Docket Nos. 16225-80, 16265-80, 44 T.C.M. (CCH) 849, August 11, 1982, էլեկտրոնային ռեսուրս, <https://www.legale.com/decision/198289344fotcm8491723> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Northern Illinois College of Optometry v. Commissioner, Docket No. 108632, 2 T.C.M. 664, August 23, 1943, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.legale.com/decision/19436662gbtcm6641483> (վերջին մուտք 21.05.2018):

Անդրադառնալով ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից շահույթի բաշխման հնարավոր տարբերակներին՝ պետք է նշել, որ ԱՄՆ իրավական համակարգը նախատեսում է երեք հասկացություն՝ շահույթի բաշխում (private inurement), մասնավոր օգուտ (private benefit), չափազանց մեծ օգուտով գործարքներ (excess benefit transactions), որոնք գտնվում են սերտ կապի մեջ, և ունեն մեկ նպատակ՝ ողջամտության սահմաններում պահպանելու ոչ առևտրային կազմակերպության աշխատակիցների և կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձանց վարձատրությունների կամ հատուցումների չափը²⁹²:

Առանձին անդրադառնալով շահույթի բաշխման (private inurement) տեսությանը²⁹³ հարկ ենք համարում նշել, որ այն իր արտացոլումն է գտել ԱՄՆ Ներքին եկամուտների

21.05.2018), U.S. Court of Appeals for the Fifth Circuit - 203 F.2d 872 (5th Cir. 1953), Case of Mabee Petroleum Corp. v. U.S., 203 F.2d 872, April 17, 1953, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F2/203/203.F2d.872.14210.1.html> (վերջին մուտք 21.05.2018), US District Court for the District of Columbia, Incorporated Trustees of the Gospel Worker Society v. U.S., Civ. A. No. 78-1843, 510 F. Supp. 374, 379 (D.D.C), January 27, 1981, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/510/374/1981147/> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Southern Church of Universal Brotherhood Assembled, Inc. v. Commissioner, Docket No. 14064-78X, 74 T.C. 1223, September 10, 1980, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.ileagle.com/decision/1980129774cktc122311209> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹² Տե՛ս, Jill S. Manny, Nonprofit Payments to Insiders and Outsiders: Is the Sky the Limit? Fordham Law Review 2007, Vol. 76, Issue 2, էջ 744, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=4310&context=flr> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹³ ԱՄՆ դատական նախադեպերի ուսումնասիրությունը մեզ թույլ է տալիս բացահայտել, թե ինչպիսի միջոցներով են ոչ առևտրային կազմակերպությունները իրականացնում շահույթի բաշխում մասնավոր անձանց: Մասնավորապես մի գործով հիմնադրամը իր հիմնադրից գույք վարձակալելիս որպես վարձավճար վճարում է առեղծվածի չափով դրամական միջոցներ (տե՛ս, օրինակ, United States Tax Court, Texas Trade School v. Commissioner, Docket No. 59723, 30 T.C. 642, June 18, 1958, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.ileagle.com/decision/195867230bgtc6421614> (վերջին մուտք 21.05.2018)), մեկ այլ դեպքում տրամադրված փոխառության գումարի դիմաց գրավադրվում է անբավարար արժեք ունեցող գրավի առարկա (տե՛ս, օրինակ, United States Tax Court, Texas Trade School v. Commissioner, Docket No. 7264-73, 66 T.C. 850, August 12, 1976, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.ileagle.com/decision/197691666cbtc8501837> (վերջին մուտք 21.05.2018)), շուկայական արժեքից էականորեն ցածր գնով իր գույքը մասնակիցներին հիմնադիրներին կամ այլ անձանց վաճառելը (տե՛ս, օրինակ, United States Tax Court, Sonora Community Hospital v. Commissioner, Docket No. 420-64, 46 T.C. 519, July 26, 1966, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.ileagle.com/decision/196656546aytc5191515> (վերջին մուտք 21.05.2018)), (տե՛ս, օրինակ, United States Court Of Appeals For The District Of Columbia Circuit, Founding Church of Scientology v. U.S., 133 U.S. App. D.C. 229, 409 F.2d 1146, 1969 U.S. App. LEXIS 9065, February 5, 1969, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.cs.cmu.edu/~dst/E-Meter/courtfile-2-69.html> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Senior Citizens of Missouri, Inc. v. Commissioner, Docket No. 3090-87X, T.C. Memo. 88-49, October 12, 1988, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.ileagle.com/decision/198853656cftcm4801453> (վերջին մուտք 21.05.2018)):

մասին օրենսգրքի § 501(c)(3)-րդ հոդվածում, որտեղ մասնավորապես նշվում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպության շահույթի ոչ մի մաս չպետք է բաշխվի մասնավոր բաժնետերերին, ինչպես նաև ցանկացած մասնավոր անձի:

Առանձին անդրադառնալով մասնավոր օգուտի (private benefit) և շահույթի բաշխման (private inurement) տարբերություններին՝ կարող ենք նշել հետևյալը. **առաջին՝** մասնավոր օգուտը վերաբերում է ինչպես ոչ առևտրային կազմակերպության անդամ/մասնակից/աշխատակից հանդիսացող, այնպես էլ նման կարգավիճակ չունեցող երրորդ անձանց օգտին կատարված վճարումներին, ի տարբերություն շահույթի բաշխման (private inurement) դեպքերի, որոնց պարագայում շահառու են հանդիսանում բացառապես առաջին կատեգորիայի ներկայացուցիչները²⁹⁴:

Երկրորդ՝ մասնավոր օգուտը հանգեցնում է պատասխանատվության, եթե որակական կամ քանակական առումով պատահական բնույթ չի կրում, այսինքն՝ այդպիսի օգուտը տրամադրվում է հաճախ և մեծ չափերով, ի տարբերություն շահույթի բաշխման դեպքի, որոնցում de minimis (նվազագույն) սահմանաչափ, որը պատասխանատվության չի հանգեցնում, առկա է²⁹⁵:

Երրորդ՝ մասնավոր օգուտի տրամադրման դեպքում՝ որպես պատասխանատվություն, ոչ առևտրային կազմակերպությունը կորցնում է իր հարկային արտոնությունները, իսկ շահույթի բաշխման դեպքում այդ շահույթը ստացած անձինք պարտավորվում են վերադարձնել այդ գումարը և վճարել սահմանված չափով տուգանքներ²⁹⁶:

Ի վերջո՝ չափազանց մեծ օգուտով գործարքների (excess benefit transactions) մասով հարկ ենք համարում նշել, որ դրանց հետ կապված հարաբերությունների կարգա-

²⁹⁴ տե՛ս, օրինակ, United States Tax Court, Sound Health Association v. Commissioner, Docket No. 8144-77X, 71 T.C. 158 13, 1978, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/197822971ptc1581214> (վերջին մուտք 11.02.08). United States Tax Court, Cleveland Creative Arts Guild v. Commissioner, Docket No. 25281-83X, T.C. Memo. 1985-316, July 1, 1985, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/198532250betcm2721266> (վերջին մուտք 21.05.2018), United States Tax Court, Unitary mission Church of Long Island v. Commissioner, Docket No. 8268-79X, 74 T.C. 531, June 3, 1980, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.leetcode.com/decision/198058174ajtc5071546> (վերջին մուտք 21.05.2018) տե՛ս The Church of the Visible Intelligence that Governs the Universe v. U.S., 4 Cl. Ct. 55 (1985):

²⁹⁵ Տե՛ս, Jill S. Manny, Nonprofit Payments to Insiders and Outsiders: Is the Sky the Limit? Fordham Law Review 2007, Vol. 76, Issue 2, էջ 746, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=4310&context=flr> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹⁶ Տե՛ս, նույն տեղում:

վորումը իրականացվում է ԱՄՆ ներքին եկամուտների օրենսգրքի (Internal revenue code) 4958(c)(1)-րդ հոդվածով, որտեղ նշվում է, որ չափազանց մեծ օգուտով գործարքները դրանք չորակավորված անձանց (disqualified person) օգտին կամ վերջիններիս օգտագործման համար նախատեսված տնտեսական օգուտ ապահովելուն (ընդ որում այստեղ էական չէ օգուտը տրամադրվում է ուղղակի, թե՛ անուղղակի) ուղղված գործարքներ են, եթե չորակավորված անձանց ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից տրամադրվող տնտեսական օգուտի արժեքը իրականում գերազանցում է այդ անձանց կողմից կատարված աշխատանքների, մատուցված ծառայությունների, տրամադրված ապրանքների իրական արժեքը: Ընդ որում, չորակավորված է համարվում այն անձը, ով իր կարգավիճակով էական ազդեցություն կարող է ունենալ ոչ առևտրային կազմակերպության գործերի վարման վրա՝ գործարքի կնքման պահին հաջորդող հինգ տարվա ընթացքում:

Պետք է նշել, որ վերոգրյալ երեք չափանիշներով վարձատրության կամ գործարքի ողջամտության հիմնավորումը ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվում է կամովին և իրավասու մարմին կողմից պատասխանատվության միջոց չի կիրառվում, եթե կազմակերպությունը կիրառում է «safe harbor»-ի, այսինքն՝ ողջամտության կանխավարկածի իրեն վերապահված հնարավորությունը, որի էությունը կայանում է նրանում, որ եթե ոչ առևտրային կազմակերպությունը բավարարում է կամ կարողանում է ապացուցել ողջամտության 3 չափանիշները, ապա ապացուցման բեռը ընկնում է արդեն Ներքին եկամուտների ծառայության վրա, որն էլ իր հերթին պարտավոր է բավարար փաստական տվյալների հիման վրա ապացուցել ոչ ողջամիտ վարձատրության կամ չափազանց մեծ օգուտով գործարքի առկայությունը²⁹⁷: Ողջամտության ապացուցման կանխավարկածի երեք չափանիշներն են.

1. Վարձատրությունը պետք է նախապես սահմանված լինի **անկախ խորհրդի կամ խորհրդի հանձնաժողովի կողմից**, ընդ որում առանց չորակավորված անձի մասնակցության: Վարձատրության չափը պետք է սահմանվի դրա իրավասությունը ունեցող սուբյեկտի կողմից:

²⁹⁷ Տե՛ս, Stephan D. Kirkland, Compensation Paid By Non-Profits Complying with IRS Regulations, Atlantic Executive Consulting Group LLC 2007, էջ 12, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.compensationopinion.com/files/Compensation-Paid-by-Non-Profits.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

Նմանատիպ որոշումների կայացման ժամանակ պարտադիր կերպով պետք է բացակայի նաև շահերի բախումը: Ըստ ԱՄՆ օրենսդրության շահերի բախումը առկա է այն ժամանակ, երբ վարձատրության սահմանման վերաբերյալ որոշում կայացնող իրավասու մարմնի անդամը.

ա) համարվում է չորակավորված անձ, ով մասնակցում է կամ այլ կերպ տնտեսական օգուտ է ստանում վարձատրության սահմանումից կամ համարվում է չորակավորված անձի ընտանիքի անդամ,

գ) ստանում է վարձատրություն կամ այլ վճարումներ, որոնք պետք է նախապես հավանության արժանան չորակավորված անձի կողմից,

դ) վարձատրության սահմանման վերաբերյալ որոշում կայացնելու հարցում ունի էական ֆինանսական հետաքրքրություններ, հավակնություններ և այլն²⁹⁸:

2. Համապատասխան համեմատելի տեղեկատվության առկայություն, որով հավաստվում է մինչպայմանագրային փուլում ընթացող բանակցությունների բնույթը և մինչ պայմանագրի կնքումը կողմերի անաչառ վարքագիծը (arms' length nature of the transaction), այսինքն՝ վարձատրության վերաբերյալ որոշման կայացումը պետք է հիմնվի վարձատրության վերաբերյալ արդեն իսկ ձեռք բերված հետազոտական աշխատանքների արդյունքների վրա: Համեմատելի տեղեկատվությունը համարվում է համապատասխան, եթե իրավասու մարմնին տալիս է արդյունավետ տեղեկություն, թե արդյոք սահմանվելիք վարձատրությունը կամ գույքի օտարման արժեքը համապատասխանում է շուկայում գործող իրական արժեքին: Գույքի օտարման վերաբերյալ ուշադրության արժանի հանգամանքներ են համարվում գույքի առկա անկախ գնահատումները, թափանցիկ գործընթացի ժամանակ ներկայացված առաջարկները և այլն²⁹⁹:

3. Վարձատրության որոշման կայացումը պետք է իրականացվի իրավասու մարմ-

²⁹⁸ Տե՛ս, Miller Chevalier, Tax-Exempt Organizations Alert: What Nonprofits Should Know About Executive Compensation. Pro Bono center, July 2017, էջ 2-3, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.lawhelp.org/files/7C92C43F-9283-A7E0-5931-E57134E903FB/attachments/B2D7A245-93DB-FDA8-C61C-E060C91ED63C/executive-compensation-alert-2017-update-final.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018) Stephan D. Kirkland, Compensation Paid By Non-Profits Complying with IRS Regulations, Atlantic Executive Consulting Group LLC 2007, էջ 13-14, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.compensationopinion.com/files/Compensation-Paid-by-Non-Profits.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

²⁹⁹ Տե՛ս, Miller Chevalier նշված աշխատությունը, էջ 3, Stephan D. Kirkland, նշված աշխատությունը, էջ 15-16:

նի կողմից կազմված անհրաժեշտ և բավարար *գրավոր* փաստաթղթերի առկայությամբ: Վարձատրության վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս իրավասու մարմինը պարտավոր է ապահովել իր որոշման նյութականացումը էլեկտրոնային կամ գրավոր ձևով: Վարձատրություն սահմանելու վերաբերյալ որոշմամբ պետք է սահմանվեն.

- Գործարքի պայմանները և գործարքի վերաբերյալ որոշման կայացման ամսաթիվը,

- Իրավասու մարմնի անդամների մասին տվյալներ, ովքեր ներկա են եղել վարձատրությունը սահմանելիս և դրա վերաբերյալ քվեարկելիս,

- Համեմատելի տեղեկատվության ձեռք բերման և դրա վրա հիմնվելու մասին տեղեկության առկայություն և նրա մասին, թե ինչպես է այդ տեղեկատվությունը ձեռք բերվել,

- Իրավասու մարմնի անդամի կողմից իրականացված գործողությունների մասին, եթե տվյալ գործարքի կապակցությամբ առկա է եղել շահերի բախում³⁰⁰:

Իրավասու մարմինը պարտավոր է իր գործունեության վերաբերյալ կազմել նաև համապատասխան արձանագրություններ, որոնք պետք է լինեն ողջամիտ, ստույգ և լիարժեք:

Պետք է նշել, որ այս երեք չափանիշներով վարձատրության կամ գործարքի ողջամտության հիմնավորումը ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվում է կամովին և Ներքին եկամուտների ծառայությունը, որպես կանոն չի կիրառում պատասխանատվության միջոցներ, եթե կազմակերպությունն օգտագործում է “safe harbor”-ի իրեն վերապահված հնարավորությունը: Ցանկանում ենք ընդգծել, որ ողջամտության կանխավարկածի մեխանիզմը հանդիսանում է արդյունավետ միջոց հնարավոր պատասխանատվության միջոցների կիրառումը կանխելու համար, որոնք կարող են առաջանալ ոչ ողջամիտ վարձատրություն տրամադրելու արդյունքում: Միևնույն

³⁰⁰ St’u, Miller Chevalier, Tax-Exempt Organizations Alert: What Nonprofits Should Know About Executive Compensation. Pro Bono center, July 2017, էջ 4-5, էլեկտրոնային ռեսուրս <https://www.lawhelp.org/files/7C92C43F-9283-A7E0-5931-E57134E903FB/attachments/B2D7A245-93DB-FDA8-C61C-E060C91ED63C/executive-compensation-alert-2017-update-final.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018) Stephan D. Kirkland, Compensation Paid By Non-Profits Complying with IRS Regulations, Atlantic Executive Consulting Group LLC 2007, էջ 19-20, էլեկտրոնային ռեսուրս <http://www.compensationopinion.com/files/Compensation-Paid-by-Non-Profits.pdf> (վերջին մուտք 21.05.2018):

ժամանակ այն վկայում է ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման բարձր մակարդակի մասին և նման կառուցակարգի կիրառումը ՀՀ-ում ևս կարող է ապահովել ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրենց գույքի նպատակային օգտագործումը և խթանել կորպորատիվ կառավարման արդյունավետության բարձրացումը:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ ուշագրավ է նաև գերմանական օրենսդրության կողմից կիրառված իրավակարգավորումը, մասնավորապես երկու հիմնական, այն է՝ բացառիկության և ինքնուրույնության սկզբունքները: Ընդ որում՝ այս երկու սկզբունքները հատկապես մեծ նշանակություն են ձեռք բերում այն դեպքում, երբ ոչ առևտրային կազմակերպությունը իրականացնում է իրեն պատկանող ակտիվների և այլ գույքի տնօրինումը: Մասնավորապես՝ ըստ գերմանացի իրավագետների բացառիկության սկզբունքը ենթադրում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները չպետք է իրենց պատկանող ակտիվները տրամադրեն կամ այլ կերպ բաշխեն իրենց անդամների, տնօրենների և շահառու չհամարվող անձանց միջև, եթե դրա դիմաց բավարար հատուցում չեն ստանում: Փաստորեն ակնհայտ է, որ Գերմանիայում բացառիկության սկզբունքի կարևորման հետ միաժամանակ, այդ օրենսդրությամբ նախատեսված են այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք որոշակի դեպքերում և սահմանափակ շրջանակի անձանց հնարավորություն են ընձեռում կազմակերպությունից որոշակի օգուտներ ստանալու³⁰¹:

Ինչ վերաբերում է ինքնուրույնության սկզբունքին, ապա վերջինս իր հերթին ներառում է ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իր անդամների տնտեսական շահերին աջակցելու արգելքը (Գերմանիայում այս սկզբունքի միանշանակ ընկալման հետ կապված առկա են որոշակի խնդիրներ, քանի որ լիովին պարզ չեն այդ սկզբունքի սահմանները) և կազմակերպության հանդեպ հավատարմության պարտականությունը, շահույթը չբաշխելու, այլ մասնավոր բաշխումների արգելքը և այլն³⁰²: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ այս սկզբունքը իր արտացոլումն է գտել Գերմանիայի Հարկային օրենսգրքի (Abgabenordnung) 55-րդ հոդվածի 3-րդ մասում, համաձայն որի՝ ակտրուիստական (հանուն ուրիշների բարօրության) նպատակներով գործող կորպորացիան չպետք է ծախսերի հատուցման միջոցով ցանկացած անձի ապահովի (կամ այլ կերպ

³⁰¹ Տե՛ս, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010, էջ 206:

³⁰² Տե՛ս, նույն տեղում էջ 206-208:

տրամադրի) ցանկացած օգուտով, եթե դա կապված չէ կորպորացիայի նպատակների հետ կամ իրենից կներկայացնի անհամաչափ մեծ վարձատրություն³⁰³:

Մեկ այլ ուշագրավ օրինակ է Նիդեռլանդները, որտեղ նույնպես առկա է շահույթը բաշխելու արգելքը: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ Հոլանդիայում առկա է հանրօգուտ նպատակներով գործող կազմակերպությունների կարգավիճակ շնորհելու ինստիտուտը, որի ձեռքբերման համար ի թիվս այլ պայմանների, պետք է միաժամանակ առկա լինեն հետևյալները՝ կառավարման մարմնում ընդգրկված անձինք ընդհանրապես չպետք է ստանան որևէ վճար (վարձատրություն, ծախսերի հատուցում), բացառությամբ, երբ նրանց տրամադրվում են ողջամիտ հատուցումներ կամ նպաստներ, կազմակերպությունը չպետք է ունենա ավելի մեծ քանակությամբ գույք, քան անհրաժեշտ է իր կողմից ակնկալվող գործունեության շարունակականությունն ապահովելու համար և այլն³⁰⁴:

Անդրադառնալով քննարկվող արտասահմանյան փորձի շրջանակներում վարձատրության հիմնահարցերին՝ հարկ ենք համարում նշել, որ Նիդեռլանդներում կառավարման մարմիններում ընդգրկված անձինք գերազանցապես համարվում են կամավորներ, ովքեր ստանում են որոշակի հատուցումներ իրենց կատարած ծախսերի դիմաց, և այդ հատուցումները ոչ հիմնադրամներում, ոչ էլ միավորումներում չպետք է կախվածության մեջ դրվեն ոչ առևտրային կազմակերպության տարեկան ֆինանսական գործունեության արդյունքներից (օրինակ՝ տարեկան շահույթի 4 տոկոսը)³⁰⁵:

Ընդհանրացնելով ուսումնասիրված արտասահմանյան փորձն ու կատարված վերլուծությունը՝ կարծում ենք, որ ներկայումս ՀՀ օրենսդրությամբ առկա չեն բավարարելիքներ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ստացված եկամուտը մասնակիցների միջև չբաշխելու սկզբունքը պահպանելու համար: Նշված խնդիրների լուծման համար առաջարկում ենք.

³⁰³ St' u, Fiscal Code of Germany in the version promulgated on 1 October 2002 (Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 3866; 2003 I p. 61), last amended by Article 5 of the Ordinance of 3 December 2015 (Federal Law Gazette I p. 2178), Abgabenordnung § 55 (3) Էլեկտրոնային ռեսուրս, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html#p0341 (վերջին մուտք 21.05.2018):

³⁰⁴ St' u, Hopt, K.J. and Hippel, T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010 էջ 232:

³⁰⁵ St' u, նույն տեղում էջ 238:

Օրենսդրական մակարդակում ամրագրել ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից տրամադրվող վարձատրության ողջամտության պահանջ, որը պետք է գնահատվի կոնկրետ դեպքի բոլոր հանգամանքների բազմակողմանի ուսումնասիրությամբ և, ի թիվս այլ հանգամանքների, ողջամտության գնահատման համար պետք է հիմք ընդունվեն հետևյալ հանգամանքները՝ ի թիվս այլ հանգամանքների, վարձատրության ողջամտության գնահատման համար պետք է հիմք ընդունվեն հետևյալ հանգամանքները՝ աշխատողի պարտականությունների բնույթը (եթե անձը կատարում է ավելի մասնագիտացված գիտելիքներ պահանջող աշխատող, ապա վարձատրությունը պետք է բարձր լինի), ոչ առևտրային կազմակերպության ներքին հարաբերությունների բնույթը, աշխատողի փորձը, աշխատողին տրված աշխատավարձերի պատմությունը (արդյոք եղել են աշխատավարձի չափի կտրուկ և չհիմնավորված աճեր) աշխատողի կողմից աշխատանքին տրամադրվող ժամանակահատվածը, ընդհանուր և լոկալ տնտեսական հանգամանքները, արդյոք վարձատրության ամբողջական կամ մասնակի տրամադրումը իրականում պայմանավորված է ձեռք բերված ակտիվների արժեքով և այլն:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման մարմինների կողմից թույլ տրվող չարաշահումների կանխումն առավել բարդանում է այն պատճառով, որ դրանց նկատմամբ պետական վերահսկողությունն իրականացնում է բացառապես Պետական եկամուտների կոմիտեն (ՊԵԿ): Մասնավորապես՝ ՀԿ-ների մասին օրենքի համաձայն՝ կազմակերպության գործունեության օրենքին համապատասխանության նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է ՊԵԿ-ը (27-րդ հոդված): Համանման իրավանորմ է նախատեսված նաև «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածով, որը սակայն նշում է նաև այլ պետական մարմինների կողմից նման վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորությունը՝ առանց հստակեցնելու այդ մարմինները: Ընդ որում՝ Պետական եկամուտների կոմիտեի հիմնական առաքելությունը հարկային և մաքսային միասնական քաղաքականության իրականացումն ու կիրառումն է և փոխկապակցված այլ խնդիրների իրականացումը³⁰⁶: Հետևա-

³⁰⁶ Տե՛ս, ՀՀ կառավարության 2016թվականի մարտի 10-ի որոշումը, «Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առնթեր պետական եկամուտների կոմիտեի կանոնադրությունը և աշխատակազմի կառուցվածքը հաստատելու մասին» թիվ 224-Ն որոշումը, էլեկտրոնային ռեսուրս http://www.petekamutner.am/Shared/Documents/_src/_as/Charter/vr_hhk_2016_224n.pdf (վերջին մուտք 21.05.2018):

բար պետական եկամուտների կոմիտեի կողմից ոչ առևտրային կազմակերպությունների թույլ տված բազմաթիվ խախտումների ստուգումը (օրինակ՝ հասարակական կազմակերպության անդամների ձայնի իրավունքի օրենքին համապատասխանության ստուգումը) կարծում ենք չի մտնում վերջինիս առաքելության և խնդիրների մեջ³⁰⁷:

³⁰⁷ Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ 04.02.2017 թվականին ուժը կորցրած «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի և 18-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ արդարադատության նախարարությունն էր իրականացնում հասարակական կազմակերպության կողմից օրենքների պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը, որպիսի մոտեցումը կարծում ենք պետք էր պահպանել՝ հաշվի առնելով, որ արդարադատության նախարարության կողմից նման իրավասության իրականացումը բխում է վերջինիս խնդիրներից, ինչպես նաև համահունչ է միջազգային փորձին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների, տարբեր հեղինակների մոտեցումների, մի շարք պետությունների փորձի, դատական պրակտիկայի համալիր վերլուծության արդյունքը թույլ է տալիս կատարել ներքոշարադրյալ տեսական և գործնական եզրահանգումները և ներկայացնել հետևյալ առաջարկությունները.

1. Արտասահմանյան փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները որպես կանոն հանդիսանում են պետությունից անկախ գործող (ոչ կառավարական) կազմակերպություններ (NGO), ինչի արդյունքում դրանք շատ հաճախ սկսել են անվանվել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ, որով պայմանավորված՝ վերջիններիս նկատմամբ պետք է գործեն իրավակարգավորման հետևյալ սկզբունքները.

- 1) պետությունից առանձնացվածությունը և,
- 2) որպես հետևանք, կազմակերպության ստեղծմանն ու գործունեությանը պետության կողմից անհարկի միջամտությունների բացառումը,
- 3) դրանց ստեղծման կամավորությունը,
- 4) վերջիններիս առավելագույն ինքնուրույնության, ինքնավարության ու ինքնակառավարման սկզբունքների հիման վրա գործելու հնարավորության տրամադրումը,
- 5) պետության միջամտության թույլատրելիությունը հնարավոր չարաշահումների դեմ որոշակի կառուցակարգերի սահմանման միջոցով:

2. Միաժամանակ ոչ առևտրային կազմակերպություններին որպես պետությունից առանձնացված (մասնավոր իրավունքի) կազմակերպություններ դիտարկելը ենթադրում է, որ պետության արդյունավետ վերահսկողության ներքո գտնվող կազմակերպությունները չեն կարող կարգավորվել վերոնշյալ սկզբունքներով և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ միևնույն իրավական ռեժիմի սահմաններում, ուստի առաջարկվում է << քաղաքացիական օրենսգրքի՝ իրավաբանական անձանց տեսակները նախատեսող կամ սահմանազատող դրույթները լրամշակել, փոփոխել և այդպիսի կազմակերպությունները դասել հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց շարքին՝ հիմք ընդունելով հետևյալ չափանիշները.

1) արդյո՞ք կազմակերպության ստեղծումը օրենսդրի կամարտահայտության արդյունք է,

2) արդյո՞ք կազմակերպությունը ստեղծվել է մասնավոր կազմակերպություններին վերաբերող օրենսդրության հիման վրա,

3) արդյո՞ք կազմակերպությունը պետական մարմինների կամ դրանց կառուցվածքում ընդգրկված հաստատությունների որոշակի մասնիկն է կազմում,

4) արդյո՞ք կազմակերպությունն ունի որոշակի իրավասություններ (արտոնություններ), որոնք սահմանված չեն ընդհանուր կիրառման օրենքներով (օրինակ՝ վարչաիրավական գործառույթներ իրականացնելու հնարավորություն կամ վարքագծի պարտադիր նորմեր սահմանելու իրավունք և այլն),

5) արդյո՞ք կազմակերպությունը հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանություն կրող մարմին, ինչպիսիք են օրինակ որոշ մասնագիտական կառույցներ, որոնց ստեղծումը պետության կողմից պարտադիր է:

3. Ելնելով քաղաքացիական իրավասություններից՝ առաջարկում ենք մասնավոր իրավունքի ոչ առևտրային կազմակերպությունները օրենսդրական մակարդակում դասակարգել երկու տեսակի՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ և Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված միավորվելու ազատության իրավունքի հիման վրա, այսինքն՝ մարդկանց միավորման արդյունքում ստեղծված, կորպորատիվ տիպի, անդամություն և ի դեմս անդամների ընդհանուր ժողովի՝ կառավարման բարձրագույն մարմին ունեցող կազմակերպություն՝ **«Միավորում»** և որոշակի նպատակ իրագործելու համար կապիտալի միավորման կամ առանձնացման արդյունքում ստեղծված կազմակերպություն՝ **«Հիմնադրամ»**:

4. Ոչ առևտրային կազմակերպություններին բնորոշ է ոչ այնքան ձեռնարկատիրական, որքան եկամուտ ապահովող տնտեսական այլ գործունեության իրականացումը, ինչն արտացոլված չէ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում: Հետևաբար, ինչպես նաև ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումներից բխող իրավակարգավորումներ նախատեսելու և համասեռ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ներդաշնակությունն ապահովելու անհրաժեշտությամբ թելադրված առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ պարբերությամբ նա-

խատեսել. *«ոչ առևտրային կազմակերպությունը կարող է (...) իրականացնել տնտեսական, այդ թվում՝ եկամուտ ապահովող, ինչպես նաև ձեռնարկատիրական գործունեություն, եթե դա նախատեսված է օրենքով»:*

5. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասից բխում է, որ ոչ առևտրային են շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող կազմակերպությունները: Այսինքն՝ գործող օրենսդրության համաձայն այս կազմակերպությունները չեն կարող շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդել, մինչդեռ վերոգրյալի լույսի ներքո արձանագրելով, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են զբաղվել տնտեսական՝ այդ թվում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, գտնում ենք, որ վերջիններս չեն կարող ստեղծվել (գործունեության հիմնական նպատակ ունենալ) շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակով, սակայն դա կարող է լինել նրանց գործունեության նպատակներից մեկը: Հետևաբար ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վկայակոչված նորմն անհրաժեշտ է փոփոխել՝ իրավաբանական անձանց առևտրայինի և ոչ առևտրայինի դասակարգման առաջին չափանիշը սահմանելով՝ շահույթ ստանալու նպատակով ստեղծված (չ)լինելը:

6. Առաջարկում ենք իրավական որոշակիության սկզբունքին չհամապատասխանող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ պարբերությամբ նախատեսված հետևյալ իրավադրույթը. *«ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ կիրառվում են սույն օրենսգրքով առևտրային կազմակերպություններ համարվող իրավաբանական անձանց գործունեությանը վերաբերող կանոնները, եթե այլ բան չի բխում օրենքից, այլ իրավական ակտից կամ իրավահարաբերության էությունից»* ուժը կորցրած ճանաչել, քանի որ այն չի լուծում գործնական խնդիրներ, ընդհակառակը, ինչպես մեկնաբանման, այնպես էլ կիրառման տեսանկյունից առաջացնում է բազմաթիվ խնդիրներ:

7. Ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավունակության ընդլայնման պայմաններում՝ վերջիններիս շահառուների, պարտատերերի շահերը պաշտպանելու, ինչպես նաև ապագա գործունեության վրա առավել մեծ ազդեցություն ունեցող որոշումներում սխալվելու հավանականությունը նվազեցնելու և հնարավոր չարաշահումները կանխարգելելու նպատակով առաջարկում ենք ոչ առևտրային

կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ նախատեսել խոշոր գործարքներին վերաբերող օրենսդրական կանոններ՝ այդպիսի գործարքների կարգավորման համար հիմք ընդունելով բաժնետիրական ընկերությունների կողմից խոշոր գործարքներին վերաբերող իրավադրույթները:

8. Ընդհանրացնելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարմանը վերաբերող մեր կողմից կատարված վերլուծությունները՝ գտնում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարմանը, ի տարբերություն առևտրային կազմակերպությունների, բնորոշ են հետևյալ հիմնական առանձնահատկությունները.

1) **Բաժնետերերի բացակայություն.** Նշված կազմակերպությունները չունեն բաժնետերեր (սեփականատերեր), որոնց համար առավելագույն շահույթի ապահովմանը, կամ որոնց բարեկեցության բարձրացմանը պետք է ուղղված լինի կազմակերպության կառավարումը: Փոխարենը ոչ առևտրային կազմակերպություններն ունեն բազմաթիվ շահառուներ, որոնք կարող են հանդես գալ ինչպես անդամի, այնպես էլ աշխատակցի կամ կազմակերպության հետ ուղղակի կապ չունեցող անձի դերում,

2) **Շահույթի (եկամտի) չբաշխում.** Ոչ առևտրային կազմակերպություններում գործում է շահույթի չբաշխման սկզբունքը, ինչի պատճառով այս կազմակերպությունների կորպորատիվ կառավարումը չի լուծում շահույթի բաշխման հետ կապված խնդիրներ, այլ կենտրոնանում է միջոցների նպատակային օգտագործումն ապահովելու մեջ,

3) **Կառավարման կենտրոնում գտնվող շահի որոշման բարդություն.** Ի տարբերություն առևտրային կազմակերպությունների, ոչ առևտրային կազմակերպություններում առավել բարդ է պատասխանելը այն հարցին, թե ում շահերից ելնելով պետք է իրականացվի կազմակերպության կորպորատիվ կառավարումը (անդամների, շահառուների, աշխատողների, կամավորների, թե այլ անձանց),

4) **Արդյունավետության գնահատման բարդություն.** Ի տարբերություն առևտրային կազմակերպությունների, որոնց կորպորատիվ կառավարումը կարող է գնահատվել անգամ մեկ չափանիշի հիման վրա՝ ապահովված շահույթի քանակով, ոչ առևտրային կազմակերպության կորպորատիվ կառավարման արդյունավետությունը գնահատելը շատ ավելի բարդ է և կախված է բազմաթիվ չափանիշներից՝ ներառելով

իր կանոնադրական տարբեր նպատակների կամ իր առաքելության իրագործման մակարդակը,

5) **Կամավորների առկայությունը կառավարման բոլոր աստիճաններում,**

6) **Կառավարման մոդելի հետ կապված առանձնահատկություններ:**

9. Ոչ առևտրային կազմակերպության կառավարման համակարգում զսպումների և հակակշիռների գործունե կառուցակարգեր ստեղծելու նպատակով՝ առաջարկում ենք սահմանել ոչ առևտրային կազմակերպության կորպորատիվ կառավարման *եռասյրիճան համակարգ*՝ պարտադիր դարձնելով խորհրդի առկայությունը հասարակական կազմակերպությունում: Ընդ որում՝ էական չէ, թե այդ կառավարման մարմնի անվանումն ինչ կլինի, էականն այն է, որ այդ մարմինը իրականացնի գործադիր գործունեության նկատմամբ պատշաճ հսկողություն և վերահսկողություն:

10. Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը հստակ չի նախատեսում, թե արդյոք հնարավոր է, որ կազմակերպության որոշ անդամներ ունենան մեկից ավելի ձայնի իրավունք, կամ կազմակերպությունում գործեն անդամության մի քանի դասեր՝ տարբեր անդամավճարներով, առաջարկում ենք ընդունել ԱՄՆ-ի փորձը և հստակ նախատեսել այդպիսի հնարավորության առկայությունը: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է նաև օրենսդրությամբ նախատեսել կամայական մոտեցումներ ցուցաբերելու արգելմանն ուղղված կառուցակարգեր՝ դասակարգման հստակ չափանիշներ, միևնույն դասի անդամների կարգավիճակի տարբերությունների արգելման և խտրականությունը բացառող այլ պայմաններ:

11. Սույն աշխատանքում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում առաջ քաշված շահերի բախման (շահագրգռվածության) առկայությամբ գործարքների կնքման հատուկ իրավակարգավորումներն ու ընթացակարգերը պետք է վերաբերեն ոչ միայն կազմակերպության ձեռնարկատիրական գործունեությանը, այլև ցանկացած այլ տնտեսական գործունեությանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

ա) Նորմատիվ իրավական ակտեր և իրավական ակտերի նախագծեր

1. ՀՀ Սահմանադրություն 06.12.2015թվականի փոփոխություններով, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118 [հղում 105]
2. «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք 2017թվականի դեկտեմբերի 14-ի խմբագրությամբ, ՀՕ-232 [հղում 3, 230, 271, 308]
3. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք ՀՕ-239, 02.05.18 թվականի խմբագրությամբ, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.08.10/17 [հղում 113]
4. «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքը 2016թ. դեկտեմբերի 16-ի խմբագրությամբ, ՀՕ-516-Ն, ՀՀՊՏ 2003.02.12/9(244) փոփոխությունների առ 16.12.2016թ. [հղում 230]
5. «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք 2014 թ. դեկտեմբերի 17-ի խմբագրությամբ, ՀՕ-252 [հղում 119]
6. Կորպորատիվ կառավարման կանոնագրքին հավանություն տալու մասին ՀՀ կառավարության 30.12.2010 թվականի թիվ 1769-Ա որոշումը (ՀՀՊՏ 2011.02.02/6 (809) հոդ. 90) [հղում 153]
7. Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2014թ. սեպտեմբերի 25-ի նիստի N 40 արձանագրային որոշման «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումները» հայեցակարգ (15) [հղում 5, 9, 10, 37, 81, 84, 85]
8. ՀՀ կառավարության 2016թվականի մարտի 10-ի որոշումը, «Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի կանոնադրությունը և աշխատակազմի կառուցվածքը հաստատելու մասին» թիվ 224-Ն որոշումը [հղում 306]
9. ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան 2014թվականի հոկտեմբեր (49) [հղում 1, 4]
10. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի փոփոխությունների հայեցակարգ, գլուխ 5՝ իրավաբանական անձինք. Հեղ. Ավետիսյան Վ., Սերոբյան Դ. Երևան 2014թ. [հղում 136]

11. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին ՀՀ օրենք. Հեղ. Ավետիսյան Վ. Սերոբյան Դ. [հղում 137, 201, 233]
12. Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, Գիրք 1 [հղում 40]
13. Շվեյցարիայի քաղաքացիական օրենսգիրք [հղում 40]
14. "Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 29.12.2017) [հղում 262]
15. Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ (ред. от 20.12.2017) "Об общественных объединениях" [հղում 205, 215, 219, 223]
16. Федеральный закон РФ "О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 N 7-ФЗ (действующая редакция, от 09.02.18) [հղում 48, 83, 123, 263]
17. 26 U.S. Code: Definitions and special rules [հղում 255, 257]
18. Dutch Civil Code, Book 2 [հղում 101]
19. Fiscal Code of Germany in the version promulgated on 1 October 2002 (Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 3866; 2003 I p. 61), last amended by Article 5 of the Ordinance of 3 December 2015 (Federal Law Gazette I p. 2178), Abgabenordnung [հղում 303]
20. France Code de commerce, Chapitre II: Des dispositions applicables aux personnes morales de droit privé non commerçantes ayant une activité économique [հղում 267, 269]
21. Illinois Compiled Statutes BUSINESS ORGANIZATIONS (805 ILCS 105/) General Not For Profit Corporation Act of 1986 [հղում 249]
22. New York Consolidated Laws, Not-For-Profit Corporation Law – NPC [հղում 250, 258]
23. Revised Model Nonprofit Corporation Act (1987) [հղում 241, 249]
24. The Civil Code of Georgia [հղում 95, 97]
25. U.S.A. Internal Revenue Code [հղում 285]
26. United States of America, California State Corporations Code (Amended by Stats. 1984, Ch. 812, Sec. 3.) [հղում 222, 241]

27. United States of America, National conference of Commissioners on Uniform State Laws, Uniform Trust Code (Last Revised or Amended in 2010) [հղում 236]
- բ) Դատական ակտեր*
28. Բենիկ Ազարյանն ընդդեմ ՀՀ ֆինանսների նախարարության թիվ ՎԴ/5367/05/13 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 22.07.2016 թվականի որոշումը [հղում 50, 118]
29. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 22 նոյեմբերի 2016 թվականի թիվ ՍԴՈ-1322 որոշումը [հղում 117]
30. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 18 ապրիլի 2006 թվականի թիվ ՍԴՈ-630 որոշումը [հղում 117]
31. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2010 թվականի սեպտեմբերի 07-ի թիվ ՍԴՈ-906 որոշումը [հղում 25]
32. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 13 մայիսի 2008 թվականի թիվ ՍԴՈ-753 որոշումը [հղում 117]
33. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 11 հոկտեմբերի 2013թ.- թիվ ՍԴՈ-1120 որոշումը [հղում 117]
34. Верховный суд Российской Федерации решение от 18 сентября 2013 г. по делу N АКПИ13-765 [հղում 225]
35. Верховный Суд Российской Федерации: Апелляционное Определение от 24 марта 2016 г. N АПЛ16-52 [հղում 225]
36. Appellate Court of Illinois, People Ex Rel. Scott v. Silverstein, 408 N.E.2d 243 (Ill. App. Ct. 1980) 86 Ill. App. 3d 605 (07.07.1980), 408 N.E.2d 243 [հղում 244]
37. Appellate Court of Illinois, Mile-O-Mo Fishing Club, Inc. v. Noble, 62 Ill. App.2d 50, 210 N.E.2d 12 (09.08.1965) [հղում 245]
38. Chassagnou and Others v. France [GC], 25088/94, 28331/95 և 28443/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 29.04.1999 թվականի վճիռը [հղում 79, 80]
39. Court of Appeals of Indiana, First District, Kirtley v. McClelland, No. 53A01-8912-CV-493, 562 N.E.2d 27 (31.10.1990) [հղում 245];

40. Gorzelik and Others v. Poland, 44158/98, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10.07.1998թվականի վճիռը [հղում 231]
41. Hasan and Chaush v. Bulgaria [GC], 30985/96, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 26.10.2000թվականի վճիռը [հղում 78]
42. Hermann v. Germany, 9300/07, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 20.01.2011թվականի վճիռը [հղում 80]
43. Ibrahim Serif v. Greece, 38178/97, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 26.01.1999թվականի վճիռը [հղում 78]
44. Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, 45701/99, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 13.12.2001թվականի վճիռը [հղում 78]
45. Movitex Ltd v. Bulfield [1988] BCLC 104 էջ 118, European Community Law and English Law. 64 Cambridge L.J. 2005 [հղում 239]
46. Shchokin v. Ukraine 23759/03 և 37943/06, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 14.01.2011թվականի վճիռը [հղում 115]
47. Sidiropoulos and Others v. Greece, 26695/95, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10.07.1998թվականի վճիռը [հղում 132]
48. Sigurdur A Sigurjónsson v. Iceland, 16130/90, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 30.06.1993թվականի վճիռը [հղում 77]
49. Socialist Party And Others V. Turkey, 21237/93, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 28.05.1998թվականի վճիռը [հղում 131]
50. Supreme Court of Michigan: Case Dodge v. Ford Motor Co., 170 N.W. 668 (Mich. 1919) [հղում 58]
51. Supreme Judicial Court of Maine, Northeast Harbor Golf Club, Inc. v. Harris 661 A.2d 1146 (20.07.1995) [հղում 243]
52. The Church of the Visible Intelligence that Governs the Universe v. U.S 4Cl.Ct. 55 (Ct.Cl. 1983) [հղում 291, 294]
53. U.S. Court of Appeals for the Fifth Circuit - 203 F.2d 872 (5th Cir. 1953), Case of Mabee Petroleum Corp. v. U.S., 203 F.2d 872, 17.04.1953թ. [հղում 283, 288, 291]

- 54.U.S. Court of Appeals for the Ninth Circuit, Pacific Grains, Inc., an Oregon Corporation, Petitioner, v. Commissioner of Internal Revenue, Respondent, 399 F.2d 603, 16.08.1968թ. [հղում 291]
- 55.U.S. District Court for the Western District of Virginia - 293 F. Supp. 346 (W.D. Va. 1968), Broadway Theatre League of Lynchburg, Va. v. U.S., Civ. A. No. 67-C-27-L, 23.10.1968թ. [հղում 284]
- 56.United States Court of Appeals Fifth Circuit, Birmingham Business College v. Commissioner, No. 17937, 276 F.2d 476, 04.04.1960թ. [հղում 286]
- 57.United States Court Of Appeals For The District Of Columbia Circuit, Founding Church of Scientology v. U.S., 133 U.S. App. D.C. 229, 409 F.2d 1146, 1969 U.S. App. LEXIS 9065, 05.02.1969թ. [հղում 291, 293]
- 58.United States Court of Appeals, Sixth Circuit, Harding Hospital, Inc. v. U.S., No. 73-1661, 505 F.2d 1968,13.11.1974թ. [հղում 287]
- 59.United States Tax Court, B.H.W. Anesthesia Foundation, Inc. v. Commissioner, Docket No. 1316-78X, 72 T.C 681, 24.07.1979թ. [հղում 284]
60. United States Tax Court, Case of World Family Corporation v. Commissioner, Docket No. 28947-81X, 81 T.C. 958, 14.12.1983թ. [հղում 284]
61. United States Tax Court, Cleveland Creative Arts Guild v. Commissioner, Docket No. 25281-83X, T.C. Memo. 1985-316, 01.07.1985թ. [հղում 294]
- 62.United States Tax Court, Ecclesiastical Order of the ISM of AM v. Commissioner, Docket No. 10769-81X, 80 T.C. 833, 02.05.1983թ. [հղում 284]
- 63.United States Tax Court, Kipnis v. Commissioner, Docket Nos. 16225-80, 16265-80, 44 T.C.M. (CCH) 849, 11.08.1982թ. [հղում 291]
- 64.United States Tax Court, Northern Illinois College of Optometry v. Commissioner, Docket No. 108632, 2 T.C.M. 664, 23.08.1943թ. [հղում 300]
- 65.United States Tax Court, People of God Community v. Commissioner, Docket No. 4806-79X, 75 T.C 127,131 14.10.1980թ. [հղում 291]
66. United States Tax Court, Saint Germain Foundation v. Commissioner, Docket No. 54283, 26 T.C 648,658-59, 22.06.1956թ. [հղում 284]

67. United States Tax Court, *Senior Citizens of Missouri, Inc. v. Commissioner*, Docket No. 3090-87X, T.C. Memo. 88-49, 12.10.1988թ. [հղում 293]
68. United States Tax Court, *Sonora Community Hospital v. Commissioner*, Docket No. 420-64, 46 T.C. 519, 26.07.1966թ. [հղում 293]
69. United States Tax Court, *Sound Health Association v. Commissioner*, Docket No. 8144-77X, 71 T.C. 158 13, 1978թ. [հղում 294]
70. United States Tax Court, *Southern Church of Universal Brotherhood Assembled, Inc. v. Commissioner*, Docket No. 14064-78X, 74 T.C. 1223, 10.09.1980թ. [հղում 291]
71. United States Tax Court, *Texas Trade School v. Commissioner*, Docket No. 59723, 30 T.C. 642, 18.06.1958թ. [հղում 287, 293]
72. United States Tax Court, *Texas Trade School v. Commissioner*, Docket No. 7264-73, 66 T.C. 850, 12.08.1976թ. [հղում 293]
73. United States Tax Court, *Unitary mission Church of Long Island v. Commissioner*, Docket No. 8268-79X, 74 T.C. 531, 03.06.1980թ. [հղում 294]
74. US Court of Appeals for the Sixth Circuit - 505 F.2d 1068 (6th Cir. 13.11.1974), *Harding Hospital, Inc., Plaintiff-appellant, Appellant, v. United States of America, Defendant-appellee* [հղում 242]
75. US District Court for the District of Columbia, *Incorporated Trustees of the Gospel Worker Society* 27.01.1981թ. [հղում 291]
- գ) Տեսական գրականություն և գիտական հոդվածներ*
76. Բարսեղյան Տ.Կ. Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան 2009, էջ 118 (547) [հղում 110, 228]
77. «ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներն ու դրանց իրացումը», Երևան 2016 (945) [հղում 116]
78. Քաղաքացիական հասարակության կառույցների պետական ֆինանսավորման մեխանիզմները ՀՀ-ում: PFCS, USAID, CDPF, Երևան, 2012 [հղում 87]

79. Սերոբյան Դ. Տնտեսական Գործունեության Հասկացությունը Սահմանադրական Փոփոխությունների Լույսի Ներքո, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2017 (533 էջ) [հղում 133]
80. Аветисян В. Актуальные проблемы корпоративных правоотношений в Республике Армения (на примере хозяйственных обществ), Докторская диссертация. ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2014 (400) [հղում 47, 138, 139, 171, 172, 227]
81. Ассоциации - основа гражданского общества: Опыт Франции / Посольство Франции в России. М., б.г. (17) [հղում 68]
82. Аузан А. Три публичные лекции о гражданском обществе. Изд-во Объединенное гуманитарное издательство, Москва 2006г. (288) [հղում 23]
83. Баженова О. Органы местного самоуправления как юридические лица: проблемы реализации законодательной концепции. Муниципальная служба: правовые вопросы № 2. Изд-во Юрист, Москва 2008г էջեր 2-5 [հղում 45]
84. Баренбойм П. Лафитский В. Терещенко Л. Юридические лица публичного права в доктрине и практике России и зарубежных стран (Под ред. Мозолина В. Турбанова А.). Изд-во Юстицинформ, Москва 2011г. (184) [հղում 46]
85. Бляхман Б. Гражданское общество: теоретическая конструкция и практическая реальность, Изд-во Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. № 4. Москва 2005 էջեր 32-49 [հղում 18]
86. Богомолова Т. Неправительственные саморегулируемые организации как институт становления гражданского общества в современной России: социологический анализ: Автореф. дис. канд. соц. наук. Москва 2006. (226) [հղում 38]
87. Болдырев В. О «юридических лицах» публичного права. Журнал российского права № 11. Изд-во Норма, Москва 2008г. էջեր 127-134 [հղում 44]
88. Бошно С. Теория государства и права, 2-е изд., Изд-во Эксмо Москва 2010г. (600) [հղում 17]

89. Брагинский М. Витрянский В. Договорное право: общие положения (книга 1-ая), 3-е издание, стереотипное. Изд-во Статут, Москва 2001г. (476) [hqlnd 108]
90. Братусь С. Субъекты гражданского права. Изд-во Госюриздат, Москва 1950г. (367) [hqlnd 112]
91. Валявина Е. Развитие законодательства о некоммерческих организациях. Журнал российского права № 1. Изд-во Норма, Москва 2009г. җҗҗ 7-19 [hqlnd 48]
92. Габов А. Некоммерческие организации: теоретические и практические проблемы. Законы России: опыт, анализ, практика № 10. Изд-во Буквовед, Москва 2008г. (131) [hqlnd 48]
93. Гаджиалиев А. Политико-правовое представительство групп интересов во взаимодействии российской государственности и гражданского общества: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008г. (151) [hqlnd 21]
94. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Избранные произведения в 2-х томах. Т. 2. Изд-во: «Мысль», Москва 1991г. (736) [hqlnd 14]
95. Гриб В. Управление институтами гражданского общества в России. Российский судья № 3. Изд-во ООО Юрист, Москва 2010г. җҗҗ 28-33 [hqlnd 20, 24]
96. Жовнир Н. Теоретические аспекты управления качеством продукта некоммерческих организаций. Изд-во Вестник Оренбургского государственного университета № 13 2011г, җҗҗ 167-172 [hqlnd 88]
97. Завода Е. Агентство по страхованию вкладов как юридическое лицо публичного права. Банковское право № 6. Изд-во Юрист 2008г. җҗҗ 10-15 [hqlnd 46]
98. Звездина Т. К вопросу о соотношении понятий предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций. Бизнес, менеджмент и право N 2. Изд-во Гармония и Благодетель, Екатеринбург 2014г. (202) [hqlnd 134]
99. Зорькин В. Ценностный подход в конституционном регулировании прав и свобод. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения

- Выпуск 4. Изд-во ООО Юридическое издательство «Норма», Москва 2008г. էջեր 3-9 [հղում 23]
100. Ивкова О. Участие некоммерческих организаций в предпринимательской деятельности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Санкт Петербург 2004г. (161) [հղում 52, 55]
101. Кантор В. "Знаем как!" открыть благотворительный магазин. Новостная база Московские новости, публикация от 26 ноября 2012г [հղում 121]
102. Кин Д. Демократия и гражданское общество: о трудностях европейского социализма, перспективах демократии и проблеме контроля над социально-политической властью. Издательство: Прогресс-Традиция, Москва 2001. (399) [հղում 15]
103. Комментарий к Федеральному закону от 12 января 1996 г. N 7-ФЗ "О некоммерческих организациях", 14.10.2014 [հղում 264]
104. Костенко Н. Гражданско- правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург 2003г. (182) [հղում 49, 54]
105. Косякова Н. Юридические лица и межотраслевые связи. Предпринимательское право № 4. Изд-во Юрист, Москва 2008г. էջեր 11-19 [հղում 46]
106. Кумаритова А. Гражданско-правовое положение некоммерческих организаций в сфере благотворительной деятельности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва 2006 (208) [հղում 49]
107. Кутафин О. Избранные труды: В 7 томах. Том 7. Российский конституционализм: Монография. Изд-во Проспект, Москва 2011г. (544) [հղում 20]
108. Лаптев В. Предпринимательское право: понятие и субъекты. Изд-во Юристъ, Москва 1997 (140) [հղում 109]

109. Лауэ К. Немецкое законодательство о юридических лицах публичного права в области надзора за финансовым рынком, Изд-во ЗАО Законодательство и экономика № 6, Москва 2011г. ЁЃЃЃ 41-48 [ћћћћ 42]
110. Литовкин В. Суханов Е. Чубаров В. Право собственности: актуальные проблемы, Институт законодательства и сравнительного правоведения. Изд-во Статут, Москва 2008г. (731) [ћћћћ 44]
111. Локк Дж. О государственном правлении, Избранные произведения в 2-х томах. Т. 2. М., 1960, «Издательство социально-экономической литературы» (532) [ћћћћ 13]
112. Мелехин А. Теория государства и права, Изд-во Маркет ДС, Москва 2007. (640) [ћћћћ 16]
113. Меняев А. Правовое положение и система некоммерческих организаций в российском гражданском праве: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Самара 2010г. ЁЃ 9 (189) [ћћћћ 53]
114. Могилевский С. Правовые основы деятельности акционерных обществ: Учебное практическое пособие. Изд-во Дело, Москва 2004г. (672) [ћћћћ 141, 142, 143]
115. Мозолин В. Масляев А. Гражданское право. Часть 1. Учебник. Изд-во Юристъ, Москва 2005г. (719) [ћћћћ 111]
116. Орлова О. Гражданское общество как многоуровневая система. Право и политика № 5, Изд-во ООО НБ-Медия, Москва 2007г. ЁЃЃЃ 11-16 [ћћћћ 20]
117. Парасюк Е. Категория «гражданское общество» в современной юридической науке. Российская юстиция № 7. Изд-во ООО Юрист, Москва 2009г. ЁЃЃЃ 7-10 [ћћћћ 22]
118. Парфенова Л. Теоретические аспекты экономической деятельности некоммерческого сектора России. (в соавторстве с Л. Парфенова, Н. Семенова. Изд-во Канцлер, Ярославль 2011г. (175) [ћћћћ 89]
119. Перевалов В. Теория государства и права, 2-е изд., пер. и доп. Учебник для бакалавров, Изд-во Юрайт Москва 2012г. (415) [ћћћћ 17]

120. Питер Ф. Друкер, Предприимчивые некоммерческие организации // Некоммерческие организации. Изд-во Вильямс, Москва 2008. (423) [հղում 122]
121. Прошин С. Дееспособность юридического лица. одна из составляющих его правоспособности. Нотариус № 2. Изд-во Юрист, Москва 2012г. էջեր 26-30 [հղում 106]
122. Садикова О. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный), Третье издание. Изд-во Инфра-М, Москва 2005г. (1066) [հղում 53]
123. Серова О. Классификационные критерии деления юридических лиц по цели деятельности. Юридический мир № 4. Изд-во Юрист, Москва 2010г. էջեր 21-24 [հղում 56]
124. Сидоров В. Правосубъектность некоммерческих организаций. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва 2008г. (185) [հղում 56, 66]
125. Соколов А. Коррупция, гражданское общество и правовое государство (сравнительно-правовой анализ), Журнал российского права 2008. № 8, Юридическое издательство «Норма» (173) [հղում 12]
126. Социально-экономическая эффективность: опыт США. Система саморазвития. М., 2000 (4-րդ գլխի հեղինակ – Ա. Ա. Շիրիստեր) (301) [հղում 69]
127. Степанов Д. В поисках критерия разграничения юридических лиц на два типа и принципа обособления некоммерческих организаций. Вестник гражданского права № 3. Изд-во Издательский дом В. Ема, Москва 2007г. (289) [հղում 53, 65]
128. Сунгуров А. Организации - посредники в структуре гражданского общества (Некоторые проблемы политической модернизации России). Изд-во Полис. Политические исследования № 6. Москва 1999г. էջեր 34-48 [հղում 19]
129. Суханов Е. Юридические лица как участники гражданских правоотношений: Гражданское право. В 4-х томах. Т. 1, 3-е издание. Изд-во Волтерс Клувер, Москва 2006г. (720) [հղում 107]

130. Тамбовцев В. Государство и переходная экономика: Пределы управляемости. Изд-во Теис, Москва 1997г. (125) [hqlnd 27]
131. Тарасенко О. О предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций. Журнал Юрист N 23. Изд-во ООО Издательский дом Юрист, Москва 2014. (49) [hqlnd 134]
132. Тысенко Е. Административная ответственность воинской части как юридического лица публичного права и ее должностных лиц. Административное и муниципальное право № 10. Изд-во НБ-Медия, Москва 2008г. t2br 65-71 [hqlnd 45]
133. Хопкинс Б. Как создать неприбыльную организацию и управлять ею. Пер. с англ. Изд-во Московского представительства United Way International, Москва 1993г. (292) [hqlnd 29]
134. Черниловский З. Гражданское общество: опыт исследования, журнал «Государство и право» 1992г. № 6 издательство «Наука» t2br 32a-41 [hqlnd 12]
135. Шершеневич Г. Учебник русского гражданского права. Изд-во Юрайт, Москва 2016г. (532) [hqlnd 140]
136. Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера. Перевод с немецкого. Под редакцией А.П. Горкина. Изд-во 1998 (431) [hqlnd 120]
137. Юрьева Т. Экономика некоммерческих организаций: Учебное пособие, Изд-во Юристъ, Москва 2002г. (319) [hqlnd 30]
138. Ястребов О. Критерии разграничения юридических лиц в публичном и частном праве. Российский судья № 4. Изд-во ООО Юрист, Москва 2010г. t2br 33-37 [hqlnd 41]
139. Ястребов О. Юридическое лицо публичного права: сравнительно-правовое исследование: Автореф. дис. докт. юрид. наук. Москва 2010 (451) [hqlnd 46]
140. A guide to Conflicts of Interest for Charity Trustees (Version 03/04) (16) [hqlnd 239]
141. Alyssa A. Dirusso, American Nonprofit Law in Comparative Perspective, 10 Wash. U. Global Stud. L. Rev. 039 (2011) t2br 39-86 [hqlnd 69]

142. Anheier H. Nonprofit organizations: Theory, management, policy, Routledge, London/New York 2005 (465) [հղում 194, 195]
143. Annette Zimmer, Eckhard Priller, Future of civil society, Springer Fachmedien Wiesbaden 2005 (737) [հղում 200]
144. Barbeito C. L. and Bowman, J. P. Nonprofit Compensation and Benefits Practices. John Wiley and Sons Inc., New York 1998 (206) [հղում 279]
145. Borjas G. Frech III H. E. and Ginsberg P. B. Property Rights and Wages: The Case of Nursing Homes. Journal of Human Resources 1983, vol 18, issue 2 (310) [հղում 277]
146. Brian D. Galle and David I. Walker, The Problem of Nonprofit Executive Pay?: Evidence from U.S. Colleges and Universities. Boston College Law School 2015 (52) [հղում 278]
147. Brody Evelyn, U.S. Nonprofit Law Reform: The Role of Private Organizations, 41 NONPROFIT & VOLUNTARY SECTOR Illinois Institute of Technology, Chicago, IL, USA 2012, էջեր 535-559 [հղում 237]
148. Büchele M., Mildner, T., Murschitz, K., Roth, G.H. and Wörle, U., G.H.B.M. Corporate Governance: Gesetz und Selbstverpflichtung, Corporate Governance in Deutschland und Österreich, Lit, Wien, Münster 2006 (248) [հղում 167, 178, 180]
149. Cadbury A. Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance, Committee and Gee, London 1992 (90) [հղում 151]
150. Campetella Andrea, Inés González Bombal, and Mario Roitter. Defining the Nonprofit Sector: Argentina. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 33 edited by Lester M. Salamon and Helmut K. Anheier. Baltimore: The Johns Hopkins Institute for Policy Studies, 1998 (33) [հղում 98, 99, 100]
151. Cornforth C. Nonprofit governance research: Limitations of the focus on boards and suggestions for new directions, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 2012, Vol. 41 No. 6 (37) [հղում 182]

152. Council of Europe, Explanatory Report to the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations (European Treaty Series - No. 124), Strasbourg 1986 (5) [հղում 93, 94]
153. Council of Europe: Fundamental principles on the status of Non-Governmental Organisations in Europe, 24 March 2003, Rapporteur on Relations between the Council of Europe and NGOs N RAP-ONG(2003)4 [հղում 34]
154. Darren B. Moore, Recognizing and avoiding self-dealing: Both direct and indirect, Salk institute 40th Annual Tax and Management Seminar for Private Foundations March 14-16, 2012 La Jolla, California [հղում 256, 258]
155. David Block and Anne-Marie Gerstner, One-Tier vs. Two-Tier Board Structure: A Comparison Between the United States and Germany, Pennsylvania law school 2016 (70) [հղում 168, 176]
156. David F. Larcker, Corporate Governance According to Charles T. Munger. Stanford Closer Look Series 2014 (6) [հղում 146]
157. David Hayton and Charles Mitchell, Hayton & Marshall Commentary and Cases in the Law of Trusts and Equitable Remedies, Thomson, Sweet and Maxwell (15th edn. 2005) (985) [հղում 238]
158. David O. Renz Nonprofit governance and the Work of the Board, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City 2007 (11) [հղում 170, 184, 206, 207]
159. David O. Renz, An overview of Nonprofit Governance, Midwest Center for Nonprofit Leadership, University of Missouri, Kansas City (6) [հղում 204]
160. Dijk-Van der Ploeg, Van Vereniging en Stichting, Coöperatie en Onderlinge Waarborgmaatschappij, 5th edn., Kluwer 2007 (400) [հղում 266]
161. Douglas Rutzen, David Moore and Michael Durham, The Legal Framework for Not-for-Profit Organizations in Central and Eastern Europe (51) [հղում 124, 125]
162. ECNL, Legal regulation of economic activities of civil society organizations, Budapest, 2015 (20) [հղում 8]

163. Edward C. Halbach Jr., University of California, Berkley School of Law, Restatement of the Law Third. Trusts: VOLUME 3 (§§ 70 to 92), The American Law Institute 2007, § 78(2) (474) [հղում 236]
164. Eileen L. Morrison, Enforcing the duties of Nonprofit Fiduciaries: Advocating for expanded standing for beneficiaries, Boston University 2015 (14) [հղում 250, 261]
165. Evelyn Brody, Subject Covered Draft Part II: Charities, Chicago-Kent College of Law 2007 էջեր 224-280 [հղում 239]
166. Explanatory memorandum to Council of Europe Recommendation CM/Rec(2007) on Legal Status of Non-governmental organizations in Europe (55) [հղում 36, 63, 64, 90, 91, 92, 128, 129, 130, 210, 211, 212, 217, 232, 273]
167. Feldstein M. S. The Rising Cost of Health Care. Medical Care Vol. 11, No. 2, Lippincott Williams & Wilkins 1973 (172) [հղում 277]
168. Freeman R. Edward, Strategic Management, Cambridge University Press, Cambridge 2010, 1984 (292) [հղում 162]
169. Gentry A. Corporate Personhood And Nonprofit Director Duty Of Obedience: Legal Implications That Necessitate Expanded Standing To Sue, George Mason Law Review, (2015) էջեր 165-198 [հղում 246, 260]
170. Glaeser E. The Governance of Not-For-Profit Organizations: Introduction. University of Chicago Press 2003 (43) [հղում 275]
171. Gregory F. Maassen, An International Comparison of Corporate Governance Models: A Study on the Formal Independence and Convergence of One-tier and Two-tier Corporate Boards of Directors in the United States of America, the United Kingdom and the Netherlands, Third edition. SpenserStuart 2002 (227) [հղում 148]
172. Guidelines on freedom of association, Published by the OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) Miodowa 10 00-557 Warsaw Poland, 2015 (152) [հղում 102, 103, 104]

173. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts ST/ESA/STAT/SER.F/91. United Nations publication, New York 2003 (327) [հղում 51, 61, 72, 73, 76]
174. Hansmann H. The Changing Roles of Public, Private, and Nonprofit Enterprise in Education, Health Care, and Other Human Services, book of V. Fuchs, Individual and Social Responsibility: Child Care, Education, Medical Care, and Long-Term Care in America, University of Chicago Press 1996 էջեր 245-275 [հղում 275]
175. Hansmann H. The Role of Nonprofit Enterprise, Yale Law School Legal Scholarship Repository 1980, Yale Law Journal էջեր 835-902 [հղում 280]
176. Harvey J. Goldschmid, The Fiduciary Duties of Nonprofit Directors and Officers: Paradoxes, Problems, and Proposed Reforms, Journal of Corporation Law 1997 (45) [հղում 254]
177. Helene Eller Corporate Governance in Non-profit Organizations in Europe by Focusing the Governance Model, Austrian Alpine Club (Oesterreichischer Alpenverein) 2014 (35) [հղում 145, 164, 168]
178. Helene Eller, Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: Research on the Interconnection of Both Concepts and Its Impact on Non-Profit Organizations. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering Vol:11, No:4, 2017 էջեր 869-873 [հղում 154, 160, 169, 185, 187, 190]
179. Helene Eller, Corporate governance in alpine clubs in Europe: Doctoral Thesis, Riga 2015 (162) [հղում 7, 159, 189, 199, 208]
180. Hippel T. von Grundprobleme Nonprofit-Organisationen: Eine zivilrechtsdogmatische, steuerrechtliche und rechtsvergleichende Untersuchung über Strukturen, Pflichten und Kontrollen und wirtschaftliche Tätigkeit von Vereinen und Stiftungen, Beiträge zum ausländischen und internationalen Privatrecht, Vol. 85, Mohr Siebeck, Tübingen 2007 (689) [հղում 191]
181. Hopt K.J. and Hippel T. von The board of nonprofit organizations: some corporate governance thoughts from Europe, Comparative corporate governance of

- non-profit organizations, Cambridge University Press, Cambridge [U.K.] New York, N.Y 2010 (957) [հղում 235, 248, 252, 259, 270, 276, 282, 301, 302, 304, 305]
182. International Monetary Fund: Government Finance Statistics Manual (GFSM 2001) (206) [հղում 82]
 183. Jastrebov O. The Use of the Category “Legal Persons of Public Law” in Foreign Legal Instruments, Middle-East Journal of Scientific Researches, Moscow 2014, էջեր 1541-1545 [հղում 39]
 184. Jean Wright and Jay H. Rotz I. Reasonable Compensation (23) [հղում 289, 290]
 185. Jegers M. Corporate governance in nonprofit organizations, Nonprofit Management & Leadership 2009, Vol. 20 No. 2 (249) [հղում 181, 188]
 186. Jensen and Meckling, 1976 Jensen, M.C. and Meckling, W.H. (1976), Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure, Journal of Financial Economics, Vol. 3 No. 4, Elsevier 1976 (431) [հղում 158]
 187. Jill S. Manny, Nonprofit Payments to Insiders and Outsiders: Is the Sky the Limit? Fordham Law Review 2007, Vol. 76, Issue 2 էջեր 735-763 [հղում 292, 295, 296]
 188. Joel Bakan, The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power, Publisher Penguin Canada (October 12, 2004) (240) [հղում 62]
 189. John Lessing, The Checks and Balances of Good Corporate Governance, Bond University, Corporate Governance eJournal, 27 Nov. 2009 (7) [հղում 202, 203]
 190. Joseph Mead & Michael Pollack COURTS, CONSTITUENCIES, AND THE ENFORCEMENT OF FIDUCIARY DUTIES IN THE NONPROFIT SECTOR, University of Pittsburgh Press, 2016 (281-344) [հղում 234, 240, 251]
 191. Klaus Hopt, The Board of Nonprofit Organizations: Some Corporate Governance Thoughts from Europe Law Working Paper N°.125/2009 (29) [հղում 155, 156, 157, 196, 197]

192. Leete L. Work in the Nonprofit Sector, book of W. W. Powell and R. Steinberg, The Nonprofit Sector: A Research Handbook. Second Edition. New Haven: Yale University Press 2006 (672) [հղում 277]
193. Li J. and Harrison, J.R. Corporate governance and national culture: a multi-country study, Corporate Governance, Vol. 8 No. 5 էջեր 607–621 [հղում 165]
194. Malik F. Management: Das A und O des Handwerks (Management: Komplexität meistern) Management, Campus-Verlag, Frankfurt/New York 2007 (317) [հղում 193]
195. Mallin, C.A. Corporate governance, 2nd eddition. Oxford University Press, New York 2007 (380) [հղում 152, 175]
196. Marjorie Kelly: The Divine Right Of Capital: Dethroning the Corporate Aristocracy. Berrett-Koehler, San Francisco 2001 (xvii) (231) [հղում 59]
197. Michael H. Hall Cathy W. Barr M. Easwaramoorthy S. Wojciech Sokolowski Lester M. Salamon The Canadian Nonprofit and Voluntary Sector in Comparative Perspective, 2005, Toronto, Ontario, (39) [հղում 70]
198. Miller Chevalier, Tax-Exempt Organizations Alert: What Nonprofits Should Know About Executive Compensation. Pro Bono center, July 2017 (5) [հղում 247, 298, 299, 300]
199. Milton Friedman, The Social Responsibility of Business If to Increase the Profits, The New York Times Magazine, 13.09.1970 [հղում 61]
200. Mostovicz I.E., Kakabadse N.K. and Kakabadse A. Corporate Governance: quo vadis? Corporate Governance, Vol. 11 No. 5. Emerald Group Publishing Limited 2011 էջեր 613-626 [հղում 163]
201. Neville M. The role of boards in small and medium sized firms, Corporate Governance: The international journal of business in society, Vol. 11 No. 5, Emerald Group Publishing Limited 2011 (642) [հղում 198]
202. Nippa M., Petzold, K. and Kürsten, W. Alternative Konzepte für eine effiziente Corporate Governance, Corporate governance: Herausforderungen und Lösungsansätze, Physica-Verlag, Heidelberg 2002 (236) [հղում 166]

203. OECD Corporate Governance Factbook: Organisation for economic co-operation and development (OECD) 2017 (144) [հղում 173]
204. OECD-DAC Advisory Group on Civil Society and Aid Effectiveness: Synthesis Of Findings and Recommendations. Third edition. 25.03.2009 (30) [հղում 31, 32]
205. Patrick Whaley, Advising California nonprofit corporations: Third edition. The regents of the University of California, Oakland, California 2017 (102) [հղում 220, 221]
206. Peter Frumkin & Alice Andre Clark, Nonprofit, Compensation and the Market. University of Hawaii, Law Review 21, No. 2 (Winter 1999) (49) [հղում 278]
207. Principles of Corporate Governance: Organization for economic co-operation and development (OECD), Paris 2004 (69) [հղում 147]
208. Principles of the Law of Nonprofit Organizations Discussion Tentative Draft No. 1, Philadelphia, Pa.: Executive Office, American Law Institute, 2017 (154) [հղում 239]
209. Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies (11) [հղում 35, 63, 64, 75, 90, 91, 92, 128, 209, 211, 212, 216, 272, 274]
210. Roomkin M. and Weisbrod, B. Managerial Compensation in Incentives in For-Profit and Nonprofit Hospitals. Journal of Law, Economics and Organizations, Vol. 15, issue 3, Oxford University Press 1999 (790) [հղում 279]
211. Ryan L.V., Buchholtz, A.K. and Kolb, R.W. New directions in corporate governance and finance: Implications for business ethics research, Business Ethics Quarterly, Vol. 20 No. 4. Cambridge University Press 2010 (784) [հղում 150]
212. Schröer A. Professionalisierung und Nonprofit Leadership, book of Eurich, J. and Brink, A. (Eds.), Leadership in sozialen Organisationen, 1st ed., VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage, Wiesbaden, Wiesbaden 2009 (260) [հղում 186, 192, 194]

213. Shleifer and Vishny, 1997 Shleifer, A. and Vishny, R.W. A survey of corporate governance, *The Journal of Finance* 1997, Vol. 52, No. 2 էջեր 737–783 [հղում 161]
214. Simsa R. and Patak M. *Leadership in Non-Profit-Organisationen: Die Kunst der Führung ohne Profitdenken*, Fachbuch Wirtschaft, Linde, Wien 2008 (136) [հղում 192]
215. Stephan D. Kirkland, *Compensation Paid By Non-Profits Complying with IRS Regulations*, Atlantic Executive Consulting Group LLC 2007 (26) [հղում 297, 298, 299, 300]
216. Stijn van Puyvelde, Caers R., Du Bois C. and Jegers M. The governance of nonprofit organizations: Integrating agency theory with stakeholder and stewardship theories, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 2012, Vol. 41 No. 3 էջեր 431-451 [հղում 188]
217. Terrance S. Carter and Ryan M. Prendergast, *Duties and Liabilities of Directors and Officers of Charities and Non-Profit Organizations*, The law society of upper Canada Emerging issues in Directors' and Officers' liability, Toronto 2011 (59) [հղում 214]
218. The International Center for Not-for-Profit Law: *Economic Activities Of Not-For-Profit Organizations. Regulating Civil Society Conference* Budapest, Hungary, May 1996 (21) [հղում 126, 127]
219. The UN Economic and Social Council, 1996/31. Consultative relationship between the United Nations and non-governmental organizations, 25 July 1996, 49th plenary meeting [հղում 33]
220. Thomas Lee Hazen, Lisa Love Hazen, PUNCTILIOS AND NONPROFIT CORPORATE GOVERNANCE—A COMPREHENSIVE LOOK AT NONPROFIT DIRECTORS' FIDUCIARY DUTIES, 2012 էջեր 101-168 [հղում 213]
221. Turnbull S. Corporate Governance: Its scope, concerns and theories, *Corporate Governance: An International Review*, Vol. 5 No. 4 էջեր 180-205 [հղում 144]

222. W.J.M. van Veen, Actualiteiten corporate governance, Tijdschrift voor Ondernemingsbestuur TOB 2004 (238) [ηηηιւմ 266]
223. Werder A. v. and Talaulicar Till Corporate governance developments in Germany, book of Mallin, C. (Ed.), Handbook on international corporate governance: Country analyses, Edward Elgar, Cheltenham 2006 (272) [ηηηιւմ 177]
224. Witt P. Corporate Governance-Systeme im Wettbewerb, Neue betriebswirtschaftliche Forschung, Vol. 309, 1st ed., Dt. Univ.-Verl., Wiesbaden Deutscher Universitätsverlag, Auflage 2003 (284) [ηηηιւմ 149, 179]
225. Witt P. Grundprobleme der Corporate Governance und international unterschiedliche Lösungsansätze, Book of Nippa, M., Petzold, K. and Kürsten, W. Corporate governance:Herausforderungen und Lösungsansätze, Physica-Verlag, Heidelberg 2002 (236) [ηηηιւմ 174]
226. Zimmer A. and Basic A. (2008), Governance in und mit Nonprofit-Organisationen, book of Schauer, R., Helmig, B.P.R. and Witt, D. (Eds.), Steuerung und Kontrolle in Nonprofit-Organisationen: 8. Colloquium der NPO-Forscher im deutschsprachigen Raum, Johannes Kepler Universität Linz, 17.-18. April 2008, Schriftenreihe Public- & Nonprofit-Management, Trauner, Linz 2008 (536) [ηηηιւմ 183]